FANNY LIVIU REBREANU

Cu soţul meu

Coperta de *Val Munte.nu*

FANNY LIVIU REBREANU

CU SOȚUL MEU

gînduri — imagini — întîmplări

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Dragei mele PUIA-FLORICA,
în amintirea tatălui ei iubit.

F. L. R.

CUVÎNT ÎNAINTE

În aceste pagini (socot ca o datorie a mea să le public) am înțeles să cuprind cît mai mult din ceea ce s-a întipărit în sufletul și în mintea mea din timpul vieții trăite lîngă Liviu Rebreanu.

De la stabilirea sa în București și pînă la săvîrșirea lui din viață, am fost mereu atît de strîns legați, încît nu aș fi putut evita menționarea persoanei mele fără a altera adevărul și a denatura sensurile multor fapte și situații.

Răsfoind însemnările personale, primele datînd chiar din anii 1909—1912, și confruntînd cele ce cunosc din viața trăită alături de soțul meu cu atîtea lucruri povestite de el sau cu relatările unor prieteni și martori, am reconstituit și prima parte a vieții sale, desfășurată înainte de a-l fi cunoscut, adică anii copilăriei și ai școlii. Nu am găsit cu cale să fac aici un jurnal propriu-zis, deoarece ar fi fost poate prea lung și prea obositor.

În cea mai mare parte, cele povestite în paginile ce urmează sînt crîmpeie din viața sa — gînduri, imagini, întîmplări — cu profund răsunet în existența scriitorului. Sînt o seamă de fapte și gînduri de-ale lui, încă necunoscute sau insuficient cunoscute, și care socot că folosesc pentru o mai bună cunoaștere a omului și a scriitorului.

Cartea de față oferă o seamă de momente autentice, de fapte trăite, și ele, sper, vor contribui la înlăturarea unor

confuzii sau greşeli pentru numeroşii săi cititori şi pentru criticii care vor scrie în viitor, adîncind şi mai mult viaţa omului, prin care creaţia romancierului poate fi mai temeinic înţeleasă.

Înainte de a încheia aceste cuvinte, ţin să-mi exprim nestrămutata mea convingere că drama şi zbuciumul ardelenilor, suferinţele oamenilor în primul război mondial şi răscolitoarele evenimente de la 1907 au frămîntat din adînc conştiinţa lui Liviu Rebreanu şi au făcut dintr-însul un scriitor viguros, un adevărat creator realist, care a înţeles şi a oglindit durerile şi năzuinţele celor mulţi, ale poporului dornic de o viaţă mai bună şi mai dreaptă.

F. L. R.

Bucureşti, iunie 1962.

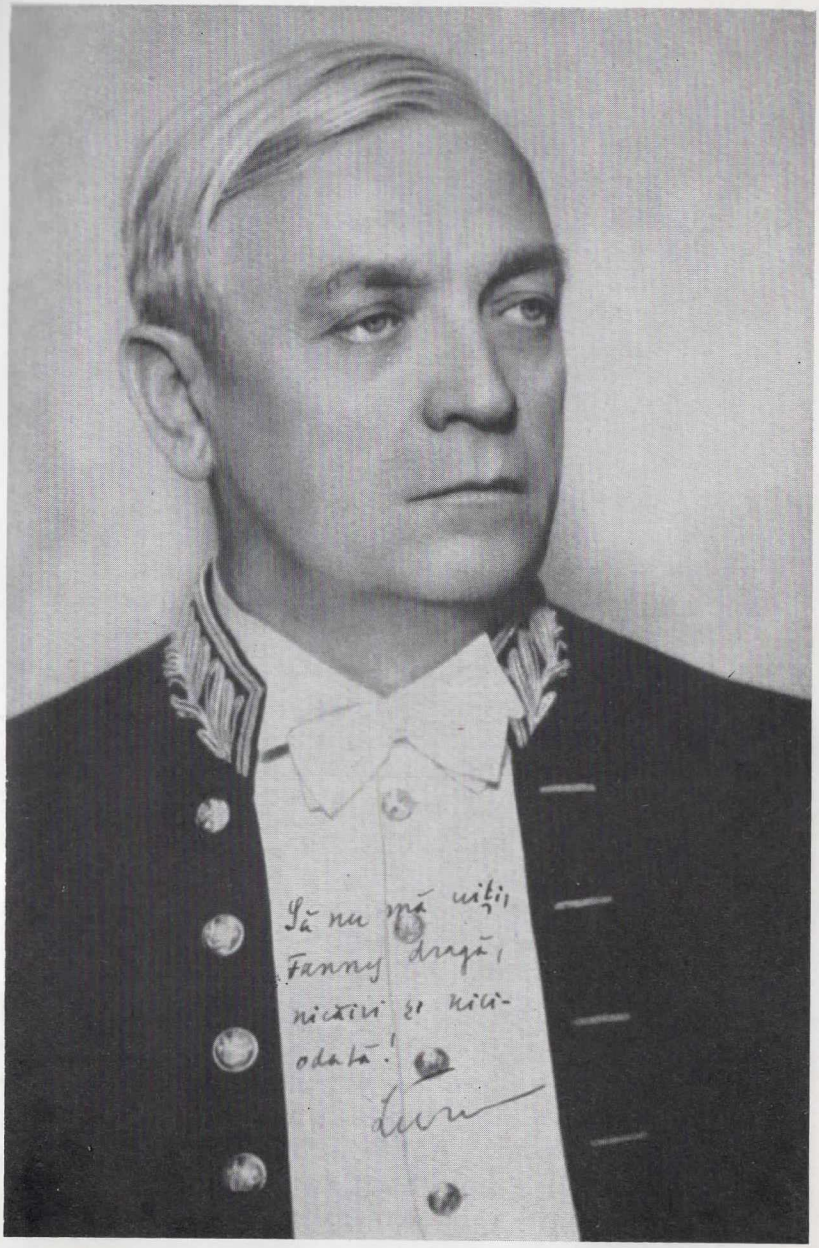
Să nu mă uiți,
Fanny dragă,
niciuri și niciodată!

ÎNTÎLNIREA NOASTRĂ

Scris a fost ca în lotul primelor cunoştinţe făcute de Liviu Rebreanu, după stabilirea la Bucureşti, să intru şi eu. Era poate şi firesc. Trăiam printre artişti şi scriitori. Eram absolventă a Conservatorului. Studiasem arta dramatică concomitent cu liceul. Am avut ca director pe Popovici-Bayreuth, profesoară pe Aristiţa Romanescu, iar ca secretar al Conservatorului pe scriitorul Corneliu Moldovanu, cu care, în cei trei ani ai studiilor mele, am legat o bună prietenie. Îmi amintesc că niciodată n-a refuzat să-mi împrumute piesele necesare studiilor, să-mi aducă reviste şi să-mi procure cărţi folositoare profesiunii mele artistice.

În 1907, după examenul de absolvire a anului III (ultimul an de Conservator), am participat la obişnuita producţie de sfîrşit de an, care s-a desfăşurat la Teatrul Liric. La această festivitate au luat, desigur, parte mulţi invitaţi din lumea literelor şi artelor, scriitori, artişti şi critici. Toţi erau animaţi de dorinţa de a cunoaşte cît mai devreme şi de a

aprecia personal pe proaspeții absolvenți, pe viitoarele cadre ale teatrului romînesc. La sfîrșitul producției artistice, secretarul Conservatorului, Corneliu Moldovanu, mi-a făcut cunoștință cu majoritatea celor pe care încă nu-i cunoșteam.

Atunci am cunoscut personal pe Emil Gîrleanu și pe soția sa Marilena, pe Mihail Sorbul, Ion Minulescu, Alexandru Stamatiad, Dimitrie Anghel, Victor Eftimiu, St. O. Iosif și încă mulți alții din cei care luaseră parte la aceste „examene".

Din toți acești artiști, critici, scriitori, Emil Gîrleanu a fost acela care mi-a rămas un prieten stimat și distins.

Fiind clasificată întîia și avînd dreptul la obținerea unei burse pentru întregirea studiilor de artă dramatică la Paris, nu am acceptat obișnuitul angajament la Teatrul Național. Bineînțeles, cum se întîmpla adesea pe atunci, remiterea bursei s-a amînat din an în an. Aceasta nu m-a descurajat. Și profitînd de libertate, am căutat să-mi întregesc cunoștințele literare începute în timpul cursurilor secundare. Citeam în acest scop literatură romînă, franceză și germană, căutînd totdeauna să-mi însușesc tot ce era mai ales. În acest timp, frecventam cu asiduitate spectacolele teatrale, pentru a cunoaște piesele clasice și moderne și a observa jocul interpreților.

Îmi permiteam să-mi plătesc aceste mari bucurii sufletești din banii cîștigați în calitate de funcționară la Banca Agricolă.

Serviciul era relativ ușor. Funcționam în calitate de traducătoare din limba germană, la secția de corespondență. Mai totdeauna, în după-amiezele libere, îmi dăruiam plăcerea de a trece din cînd în

cînd pe la Terasa Oteteleşanu, pe atunci locul la modă de întîlnire a lumii artistice şi literare.

Acolo îi găseam pe toţi. Mă alăturam însă totdeauna la grupul celor strînşi în jurul lui Emil Gîrleanu, pe care i-am mai amintit.

Într-o zi, cînd mă îndreptam spre sediul acestui cenaclu, am zărit la o masă pe Emil Gîrleanu, însoţit de Liviu Rebreanu. La apropierea mea, Gîrleanu, ridicîndu-se, mă întîmpină cu voioşie, reproşîndu-mi, în acelaşi timp, faptul că în ultima vreme nu am mai trecut să-l văd.

L-am privit ca întotdeauna cu o deosebită curiozitate pe Rebreanu. Era foarte tînăr ; înalt şi zvelt ; gîtul robust, mîini potrivite staturii ; părul neted, blond-închis, cărarea la stînga ; o meşă aluneca pe fruntea frumoasă, inteligentă ; ochii de un albastru deschis, privirea visătoare ; nasul potrivit ; buzele delicat arcuite ; faţa ovală, palidă, pe care aproape imperceptibil îi flutura un zîmbet cald. Capul, în întregime, îi dăruia ceva aparte.

Purta un costum maron, gulerul cămăşii înalt, scrobit tare — după moda de atunci — alb imaculat. Lavaliera neagră, introdusă printre scriitori de Gîrleanu, strînsă într-o fundă frumos înnodată şi pantofii maron completau îmbrăcămintea tînărului scriitor.

Toată înfăţişarea lui avea ceva deosebit, distins. Vorbea cu un uşor accent ardelenesc. Ne-am aşezat toţi trei împrejurul mesei. Între timp, m-am adresat lui Liviu Rebreanu, întrebîndu-l cum se simte la noi, ce prietenii a mai legat, ce preocupări are...

Au fost suficiente aceste întrebări, pentru ca Emil Gîrleanu — răspunzînd parcă în locul celui întrebat — să înceapă a vorbi cu entuziasm despre noul său coleg de breaslă. Din tot ce spunea desprindeam cu uşurinţă calităţile lui Liviu Rebreanu şi remarcam speranţele pe care Gîrleanu le punea în acest tînăr scriitor.

Nu ştiam ce gîndea recenta mea cunoştinţă despre tot ce auzea, dar eu simţeam atîta dragoste şi admiraţie în glasul lui Gîrleanu, încît cucerită şi uitînd unde mă aflu, omisesem că timpul trecuse pe nesimţite şi ora prînzului se apropiase. Emil Gîrleanu, cu gentileţea de totdeauna, ne-a invitat să luăm masa împreună cu el şi soţia sa, Marilena, care sosise între timp. A fost un dejun simplu, între prieteni, în cursul căruia Liviu Rebreanu a fost destul de reţinut, dar foarte prevenitor cu cei din jurul său.

Cîteodată mi se părea că ochii lui se odihneau asupra mea. La plecare ne-am despărţit ca doi vechi şi buni prieteni.

Toată după-amiaza aceea şi pînă tîrziu seara nu m-am putut despărţi de glasul cald, de vorba domoală, de blîndeţea lui Liviu Rebreanu.

Şi aşa am început să mă duc din ce în ce mai des la terasă, unde găseam nerăbdarea, bucuria şi afecţiunea cu care mă aştepta cel către care se îndrepta acum gîndul meu. Din zi în zi, simţeam tot mai mult dragostea care se înfiripa în sufletele noastre.

De cîte ori ne vedeam, ochii albaştri, visători ai lui Liviu Rebreanu mă învăluiau cu o caldă şi sinceră iubire. Cu cît timpul trecea, îmi dădeam seama

că bucuria lui se transforma într-o mare fericire, care izbutea uneori să atenueze şi extrema lui timiditate.

Nu pot să redau mulţumirea ce resimţea cînd făceam lungi plimbări la Şosea, vizitam muzee sau ascultam conferinţe şi cursuri universitare. La teatre îşi făcea o deosebită plăcere să-mi vorbească între acte despre actori, despre interpretare şi despre tot ce credea că mă va interesa în cariera mea teatrală, la care mă sfătuia să nu renunţ.

Şi astfel, din ce în ce mai nedespărţiţi, timpul trecea pe nesimţite. Într-o seară, la plecare, m-a lăsat să înţeleg că i-ar face mare plăcere să-mi facă o vizită acasă şi să cunoască pe mama, cu care locuiam.

Fără nici o clipă de gîndire, i-am răspuns că-l aşteptăm a doua zi după-amiază, spre orele cinci. Şi înainte să-mi ureze noapte bună, mi-a dat o scrisoare, rugîndu-mă să-i făgăduiesc că am s-o citesc numai acasă, în linişte, la lumina lămpii, netulburată de nimeni şi nestînjenită de nici un gînd...

Mă simţeam cuprinsă de o nelinişte ciudată. Totuşi, calmă, fără să mă grăbesc, m-am îndreptat spre casă. Ştiam că sînt o fire emotivă şi căutam să acord timpului menirea de a-mi aduce liniştea necesară unui răspuns bine gîndit.

Ajunsă acasă, mi-am scos mănuşile, pălăria, m-am aşezat la masa din mijlocul camerei, am privit lung scrisul mărunt, regulat, de pe plic, l-am deschis încet şi am început să citesc lunga scrisoare:

„Scumpa mea,

Mulţi cred că se laudă zicînd... «Iată inima mea! Vi-o dau... N-am nevoie de dînsa... Mie nu mi-e frică de chinurile geloziei, mie nu-mi pasă de tremurările înfrigurate ale iubirii! De un singur lucru mă feresc: să nu fiu banal! Aş vrea să sufăr, aş vrea să scrîşnesc din dinţi, să-mi smulg părul şi să adorm cu genele muiate în lacrimi! Astfel, cel puţin, aş şti că trăiesc, aş înţelege, poate, ce înseamnă a iubi... Dar zilele trec, veşnice aceleaşi, searbede şi plictisitoare, şi viaţa mea se scurge întocmai ca viaţa unei gîze netrebnice... Eu nu pot avea o iubire; eu nu pot avea decît iubiri. Iubirile acestea însă răsar repede, pîlpîiesc o clipă şi apoi pier, dispar pentru totdeauna, parc-ar fi fost nişte visuri pe care le uiţi îndată ce te-ai deşteptat din somn...»

O, şi eu credeam că nu pot iubi, şi eu îmi închipuiam că vina nu este în mine, ci în ele, în femeile care nu merită să fie iubite!...

Astăzi însă ştiu şi înţeleg că iubirea este făcută pentru cei umili, căci cei mîndri nu pot iubi niciodată... Cei mîndri îşi închipuiesc că nu au trebuinţă de inimă; ei nu vreau decît să cucerească, mereu să biruiască; ei cred, în sfîrşit, că şi în iubire succesul e tot. Dorinţele poate se vor împlini, poftele lor vor fi mulţumite, dar... vai, iubirea n-au s-o cunoască niciodată.

Căci iubirea, draga mea, cere supunere, o supunere oarbă ca şi credinţa. În iubire n-ai să fii convins niciodată, n-ai să aştepţi probe niciodată. Tot ce nu e supunere şi devotament nu e iubire.

Trebuie să trăieşti mult, trebuie să suferi mult, trebuie să pricepi mult, pentru ca inima ta să fie în stare a primi iubirea. Cei ambiţioşi, cei mîndri,

cei obraznici şi nerecunoscători nu pot şti ce este iubirea, şi aşa, cei mai mulţi dintre noi de-abia la vîrsta de 50 de ani începem să înţelegem iubirea, atunci cînd e prea tîrziu...

Pe mine, scumpa mea, viaţa m-a frămîntat, m-a umilit; mie viaţa mi-a mulcomit glasul. Astfel am ajuns să nu mai spun că ele nu merită să fie iubite; ci să strig pretutindeni: ştiu să iubesc, fiindcă am învăţat a plînge, a suspina şi a mă resemna!

Astăzi aş vrea şi eu să nu iubesc, aş vrea să fiu mîndru, ambiţios, cuceritor... Dintr-asta se vede că sînt îndrăgostit!

Dacă aş cînta din syrinx, te-aş duce într-o poiană scăldată în lumină de lună, într-o poiană unde încă nu s-a încuibat mîndria omenească, şi ţi-aş şopti la ureche cîntecul celor iubiţi.

Atunci poate ai pricepe şi tu că iubirea nu cunoaşte ceea ce lumea numeşte «a fi iubit».

Te iubesc pentru că mă iubeşti: acesta e un schimb, dar nu e iubire. Te iubesc pentru că te iubesc şi nimic mai mult; te iubesc numai pentru că te iubesc; aci începe iubirea. Îţi mulţumesc din suflet că te iubesc. Acesta e cîntecul iubirii!

Omul îndrăgostit nu zice: «te iubesc pentru că eşti oacheşă», nici «te iubesc pentru că eşti bună». Omul îndrăgostit zice: «te iubesc cu toate că eşti oacheşă, cu toate că eşti bună, şi te-aş iubi chiar dacă ai fi blondă sau chiar dacă ai fi rea».

Poezia, zic unii, a falsificat iubirea, poezia a făcut cîntece, statui, versuri din sentimentul simplu şi firesc ce a fost odinioară iubirea; a făcut nebuni din oamenii care, şi altminterea, erau cam porniţi spre nebunie, a făcut gurmanzi din oamenii care pînă atunci erau înfometaţi.

Eu însă zic că nu există poet, muzicant, pictor sau sculptor mai mare ca un îndrăgostit. Pentru ca artistul să înţeleagă poezia cea mare a suferinţei trebuie mai întîi să fie îndrăgostit. Nu poeţii au făcut iubirea, ci iubirea a făcut pe poeţi!

Iar eu, care citesc bucuros în stele şi îmi fac o plăcere dintru a aşterne pe hîrtie slovă lîngă slovă, pot să jur că în slovele noastre umile sînt scrise toate tainele de amor ale cerului înstelat.

Cel care pricepe viaţa stelelor pricepe şi iubirea omenească! Iubirea nu cunoaşte cuvîntul credincios *şi* necredincios.

Iubeşti pe altul, va să zică eu nu te iubesc. Acesta e cîntecul iubirii. Omul îndrăgostit nu zice niciodată: «m-ai înşelat».

Iubirea nu-ţi cere socoteală de sărutările ce ai dat sau nu ai dat alteia, iubirea nu-ţi scormoneşte trecutul şi nu-ţi cercetează prezentul. Viitorul este nădejdea ei, viitorul este egoismul ei: nădejdea cea deznădăjduită, mîngîierea cea nemîngîiată sînt balsamul ei, care e tot atît de dulce ca şi suferinţa, ca şi iubirea.

Iubeşti, suferi, trăieşti: iată troiţa iubirii.

Sărutările îţi alină setea, dar lacrimile îţi trezesc în suflet doruri mari, istovitoare şi dragi, pe care nu ţi le pot alina nici sărutările. Din ochi picură lacrimile, izvorul cel veşnic al iubirii; din iubire picură cîntecul, poezia, frumosul, izvorul cel veşnic al lacrimilor.

O bobiţă de lacrimă, ce tremură sfioasă pe geana iubitei, e o comoară mai preţioasă decît îmbrăţişările tuturor femeilor din lume.

O vanitas vanitatum, vanitas! zice profetul.

Toate suferinţele sînt deşarte, îţi şopteşte un glas dinlăuntru.

Sărutări, lacrimi, iubire: toate sînt deşertăciuni mari, nimicuri pline de durere.

Şi totuşi, pentru aceste nimicuri deşarte, pentru aceste deşertăciuni nepătrunse, aş fi în stare acum să-mi dau tot ce am mai scump pe lume, aş fi în stare să-mi dau chiar viaţa...

Nu ştiu dacă e bine ceea ce fac sau e rău, dar simt că dintre toate deşertăciunile lumeşti am ales pe cea mai frumoasă, care e cea mai frumoasă fiindcă e cea mai deşartă din toate.

Nu ştiu dacă tu, scumpa mea, vei simţi ceea ce am vrut să spun, eu însă simt că am spus ceea ce simt, şi mi-am uşurat inima.

L. Rebreanu"

Pe măsură ce citeam, simţeam cum o căldură, nemaiîntîlnită pînă atunci, cuprinde încet-încet sufletul meu, fiinţa mea întreagă. Capul mi se înclina în faţa slovelor, iar în urechile mele răsuna ca o muzică din altă lume:

„*Îţi mulţumesc din suflet că te iubesc; acesta e cîntecul iubirii...*"

În seara aceea se hotărî unirea noastră. Fericită, buzele mele rostiră cu evlavie: „Doresc să pot fi pe veci vrednica soţie a lui Liviu Rebreanu..."

Această mărturisire a dragostei, atît de fierbinte, atît de măreaţă, cerea un răspuns în cuvinte tot atît de rare... Cum?... În ce fel?...

A doua zi, la gîndul revederii, o uriaşă emoţie îmi stăpînea inima... Dar răspunsul?... răspunsul...

Pendula bătrînească din perete îmi anunţă ora 5... Liviu Rebreanu...

O uşoară bătaie în uşă... Cu glas domol l-am îmbiat să intre.

În tăcere, cu emoţia marilor întîmplări, ochii noştri, întîlnindu-se, s-au înţeles. Apoi, reculegîndu-mă, i-am şoptit :

„Îţi mulţumesc din suflet că te iubesc ; acesta e cîntecul iubirii..."

După un răstimp... timpul doar să ne revenim, am chemat pe mama, care era, bineînţeles, încunoştiinţată din ajun despre vizita tînărului scriitor. Totuşi, e uşor de închipuit uimirea ei, cînd la prezentare auzi :

— Scriitorul Liviu Rebreanu, alesul meu.

Fără întrebări, căci a înţeles, desigur, că nu-şi mai aveau loc, ne-a sărutat pe amîndoi, urîndu-ne o viaţă lungă, plină de înţelegere.

Rămînînd singuri, am ţinut în primul rînd să-i arăt cărţile strînse de mine, despre care îi vorbisem de atîtea ori în întîlnirile noastre.

Cercetînd mica bibliotecă, a fost plăcut impresionat să constate prezenţa a numeroase volume conţinînd literatură germană datorită clasicilor : Goethe, Lessing, Schiller, Heine...

Mi-a accentuat că este un mare admirator al lui Goethe. I-am oferit atunci, cu toată plăcerea, un volum din aceste opere, însoţit de un dicţionar german-romîn — pe care-l utilizasem în liceu — cu ajutorul căruia să poată tălmăci în romîneşte unele

expresii ale căror corespondenţe încă nu şi le însuşise. Atît cartea cît şi dicţionarul, pe care el le-a legat în pînză mai tîrziu, se găsesc şi astăzi în fondul Bibliotecii „Liviu Rebreanu".

Aşezîndu-se la pian, ne-a cîntat unele piese clasice, dovedindu-se un bun cunoscător al muzicii. Apoi ne-a delectat cu cîntece şi doine ardeleneşti, pe care le-a interpretat cu o voce de bariton surprinzător de caldă şi frumoasă.

— În copilărie, ne povestea el, aceste melodii răsunau pe toată valea Someşului.

Această primă vizită mi-a dăruit un belşug de bucurie şi a însemnat începutul unei iubiri nesfîrşite...

Timpul plecării sosise.

Ne-am înţeles că a doua zi, la orele 12, să întîlnim la Terasa Oteteleşanu pe Emil Gîrleanu, căruia simţeam nevoia să-i împărtăşim bucuria noastră.

Acolo el ne-a ascultat cu înţelegerea şi liniştea unui om înţelept. Apoi, cu bunătate şi emoţie, ne-a îmbrăţişat şi ne-a spus :

— Bănuiam de mult această iubire, doream această unire. Aşteptam să mi-o împărtăşiţi. Vă mulţumesc şi vă felicit.

Am început o viaţă nouă. Am legat noi prietenii, şi Liviu se simţea din ce în ce mai bine în familia mea. Muncea cu drag şi cu toată tragerea de inimă.

De atunci, timp de trei decenii şi jumătate, pînă la sfîrşirea sa din viaţă, am împărţit împreună toate bucuriile şi durerile. Am fost alături şi în momentele grele, dramatice ale existenţei sale, şi în clipele de mulţumire şi de încununare a talentului său. Tot timpul, sufletele ne-au rămas deschise unul altuia...

NAȘTEREA DIN TÎRLIȘIUA

Toamna îndepărtată a anului 1885 a fost ploioasă și crudă pentru nordul Ardealului. Dar o noapte fusese totuși minunată... Era noaptea din 27 spre 28 noiembrie. Pe cerul senin licăreau mulțime de stele.

În inima satului Tîrlișiua, se găsea o căsuță umilă, care avea gemuleţele luminate slab de flăcăruia unei lămpi de petrol. În patul din colț, o nevastă se chinuie în durerile nașterii. Un tînăr blond, înalt și bine făcut, bărbatul femeii, călca nerăbdător cînd pe prispă, cînd înăuntru, îngrijorat.

Dinspre răsărit, o ploaie de stele răspîndi deodată o lumină uriașă... Era sfîrșitul cometei Bianca [1].

Impresionat, tînărul soț strigă : „Ludovico, afară plouă cu stele !“

[1] Mare iubitor al tainelor cerului și bun cunoscător al lor, Rebreanu s-a interesat mai tîrziu și a stabilit el însuși fenomenul ceresc care avusese loc în noaptea de 27 noiembrie 1885.

Peste cîteva minute, tînăra soție de dascăl era mama unui copil voinic, primul născut din cei treisprezece pe care îi va avea. Tînărul tată se simțea mîndru că-i dăruise un fecior.

Dimineața, o vecină țărancă dărui tinerei mame un leagăn de lemn, în care pruncul a simțit primul fior de viață... O altă femeie i-a adus pînză de in albă ca zăpada, pentru scutece, iar alta veni cu o ulcică din care aburea o supă bună de găină...

A doúa zi, tatăl se duse la primărie și înregistră nașterea copilului, botezat Liviu.

Astfel s-a născut, în noaptea de 27 noiembrie 1885, acela care la treizeci și cinci de ani va fi terminat de dăltuit, în Panteonul prozei romînești, acea durabilă coloană de susținere: romanul *Ion*.

Această mică familie, de curînd sosită în Tîrlișiua, era străină și neavută. Tînărul Vasile Rebreanu fusese instalat aici notar comunal și dascăl, cu o retribuție mică, așa cum de altfel a trăit întreaga sa viață.

Dar iată că, peste doi-trei ani, Vasile Rebreanu fu numit ca învățător de stat în comuna Maieru, aproape de Rodna Veche și de izvoarele Someșului Mare. Astfel, colinele sălbatice ale micii Tîrlișiua nu-și pot revendica azi decît dreptul că au adăpostit nașterea și primii doi ani și jumătate din viața micului Liviu Rebreanu. Bătrînii din comună își mai aminteau [1] vag de figura tînărului notar și dascăl „Răbrean" și de frumoasa lui soție Ludovica.

[1] Scriitorul a revăzut plaiurile natale cu prilejul unei călătorii întreprinse în 1919, cu care ocazie a stat îndelung de vorbă cu bătrînii din sat.

Îşi aduceau însă aminte bine de dificultăţile lor băneşti şi mai ales de greutatea cu care femeia a născut pe primul ei copil. Restul se pierde în negura timpului, care ascunde amănuntele amintirilor...

Vasile Rebreanu, tatăl viitorului romancier, cobora dintr-o veche familie de ţărani grăniceri din jurul Năsăudului. Se născuse în comuna Chiuza, lîngă micul orăşel Beclean, în anul 1863, din părinţi ţărani : Irina şi Samoilă.

Vasile a mai avut un singur frate, Todor, care, după ce avusese şase copii (Gavrilă, Vasile, Grigore, Floarea, Ion, Pavel), se stinsese din viaţă la vîrsta timpurie de 52 de ani.

Vasile, mai mic decît Todor cu trei ani, dovedi chiar din copilărie pronunţate înclinaţii spre învăţătură. După ce urmă şcoala primară din Chiuza, pe care o absolvi cu note foarte bune, îl găsim mai tîrziu elev fruntaş la Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud, coleg de clasă şi chiar de bancă cu viitorul mare poet năsăudean George Coşbuc, care încă de pe atunci îşi uimea profesorii şi colegii cu darul său. Unul dintre cei mai sinceri admiratori ai lui era Vasile Rebreanu. De altfel, întreaga viaţă au rămas prieteni apropiaţi. După primele patru clase de gimnaziu năsăudean, pleacă la Gherla, unde termină preparandia de învăţător. La vîrsta de 21 de ani o cunoaşte pe Ludovica Diuganu din Beclean şi se îndrăgosteşte de ea. Era fiica Nastasiei şi a lui Simion Diuganu — coborîtor dintr-o veche familie de cărturari ardeleni — şi se născuse în anul 1865.

Frumoasa Ludovica moştenea pronunţate înclinări literare şi artistice. În amintirile bătrînilor rămăsese ca o bună şi pasionată interpretă a unor roluri din piese de teatru. De asemenea, era o foarte bună cîntăreaţă. Cunoştea un bogat repertoriu de cîntece populare, cîntece patriotice şi romanţe, pe care le-a strîns într-un caiet aflat actualmente la Muzeul „Liviu Rebreanu" din Năsăud. De fapt, cea mai mare dorinţă a tinerei Ludovica Diuganu a fost să ajungă artistă, vis care a rămas neîmplinit de-a lungul vieţii sale de optzeci de ani.

Cum am mai amintit, în toamna anului 1888, părinţii lui fuseseră transferaţi în Maieru. Drumul pînă la Maieru cît şi peripeţiile legate de sosirea în sat sînt primele amintiri de viaţă ale viitorului romancier, care le va pomeni în evocatorul său articol *Mărturisiri,* alcătuit în anul 1932 şi cuprins în volumul *Amalgam* (1940). De satul Maieru se vor lega, aşadar, primele impresii, care nu se vor şterge pînă la moarte din conştiinţa scriitorului.

MAIERU, LEAGĂN AL COPILĂRIEI

Liviu îşi amintea adesea de satul copilăriei sale. Îmi vorbea despre Maieru, despre împrejurimile lui, despre toate cele petrecute aievea acolo. Povestea despre jocurile preferate ale copilăriei, despre zilele de muncă şi de sărbătoare.

De la el am aflat, bineînţeles, şi primele amănunte despre familia sa, despre părinţii şi despre fraţii lui, despre prietenii din copilărie, înainte de a-i cunoaşte personal. De la el am aflat că satul Maieru era una dintre cele mai vechi aşezări din împrejurimile Rodnei, situat la puţini kilometri înspre apus de această veche cetate şi foarte aproape de Sîngiorz-Băi.

Maieru este pus parcă într-o căldare naturală, hotărnicită de trei măguri înalte: Măgura de Sus (a „caselor", cum i se zice), Măgura de Jos şi Măgura Porcului, toate alcătuind un triunghi. Prin mijlocul satului curge Someşul, Someşul care a ţinut tovărăşie vechilor aşezări de pe aici.

Vatra satului, partea lui principală, era aceea din sus, numită Purcioaia. În dreapta Someşului se află Valea Caselor, o altă ramură principală a comunei. Unul dintre cele mai vechi drumuri ale Ardealului, cel construit pe vremea romanilor, care pornea de la Apullum (Alba-Iulia) la Porolissum (lîngă Zalău) şi apoi spre Napoca (Cluj), avea o ramificaţie spre Rodna, trecînd chiar pe partea dreaptă a Someşului, prin mijlocul Maierului. Acesta nu e altul decît cel descris la începutul romanului *Ion* :

„...*Din drumul care vine de la Cîrlibaba, întovărăşind Someşul cînd în dreapta, cînd în stînga...*"

În această aşezare, atît de poetic împodobită de natură, mica familie hoinară a învăţătorului Rebreanu era primită şi găzduită cu inimă largă de bătrînii Maierului. Micul Liviu, care nu împlinise încă trei ani, şi-a deschis aici pentru prima oară ochii sufletului său sensibil şi nu i-a închis pînă cînd nu va fi cules şi înţeles patimile şi dorurile întregii ţărănimi năpăstuite...

Trecutul lung şi frămîntat, adînc înfipt în depărtările istoriei, al acestor oameni a plămădit suflete de o factură deosebită. Oamenii erau dîrzi, solidari, muncitori. Răbdau multe, dar atunci cînd nu li se făcea dreptate deveneau scînteie, neînduplecaţi, pătimaşi şi răzbunători.

Îi vom întîlni în primele încercări literare ale lui Rebreanu, tălmaci al dîrzeniei şi patimii cu care ştiau să-şi facă dreptate şi să iubească. Aşa, de pildă, este Codrea — cel setos de libertate — apoi gelosul din *Răfuiala,* Boroiul din *Hora morţii* şi apoi din *Cuibul visurilor* şi mai tîrziu, ca o în-

cununare a acestora, „pătimaşul îndrăgostit de pămînt şi de femeie", Ion.

Dîrzenia lor neobişnuită, manifestată necontenit faţă de starea de iobăgie şi faţă de nobili, actele nenumărate de rezistenţă, răscoalele necontenite ale ţărănimii de pe aceste meleaguri determinaseră în 1763 pe împărăteasa Maria-Tereza să înfiinţeze aici un regiment grăniceresc.

Decretul împărătesc obliga pe măiereni — ca şi pe toţi locuitorii din ţinutul grăniceresc al Năsăudului — ca, în schimbul unei situaţii sociale oarecum privilegiate, să-şi dea deseori tributul de sînge în cursul injustelor şi capricioaselor războaie provocate şi purtate de monarhia Habsburgilor. În schimb, „grănicerii" erau absolviţi de „clacă", fapt ce a dus, natural, la o tot mai accentuată diferenţiere a ţărănimii din această regiune a Transilvaniei. Unii au rămas iobagi, în timp ce alţii deveniseră grăniceri.

Învăţătorul Vasile Rebreanu — om entuziast şi bine instruit — a fost numit dascăl în Maieru în locul înaintaşului său, Vasile Pop. La această şcoală a trudit vreme îndelungată şi a fost coleg cu învăţătorul Vasile Tofan, de fel din Nepos, pe care micul Liviu îl va pomeni mai tîrziu în *Cuibul visurilor* copilăriei sale.

Şcoala comunală de aici se întemeiase cu cîţiva ani mai înainte, ca rezultat al înţelegerii între romîni şi unguri.

„Tînăra familie — aşa îşi aminteşte prietenul din copilărie al lui Liviu, rămas încă în viaţă, bătrînul învăţător Silviu Coruţiu — a fost adăpostită în primele zile la gospodarul Lazăr Avram ; apoi a mai fost găzduită pentru puţin timp în casa tatălui

lui Dumitru Bocşa, unul dintre prietenii de joacă ai micului Liviu. De asemenea, a locuit şi la familia ţăranului Petru Ilieşiu, stabilindu-se apoi în casa lui Anchedim Partenie."

Măierenii s-au dovedit a fi foarte ospitalieri cu noua familie de cărturari, care avea să se adăpostească în Maieru aproape zece ani. Învăţătorul legă o strînsă prietenie cu notarul Dănilă Sînjoan, om învăţat, care, de altfel, i-a botezat toţi copiii născuţi aici.

„Primăverile şi toamnele — îmi istorisea Liviu — îşi revărsau aici podoabe rare, care te îndemnau la poezie şi la visare. Nu exista pîrîu, deal ori pădure de care să nu se lege zeci de întîmplări dramatice ori vesele, care încheagă miezul sutelor de legende şi snoave permanent înmulţite, povestite la şezători, în serile lungi ale sărbătorilor de iarnă. Bătrînii sfătoşi depănau cu har şi haz firul acestor istorisiri, ascultate cu sufletul la gură de fete şi flăcăi... Şi astfel, din generaţie în generaţie, poveştile şi snoavele — mereu îmbogăţite — se transmiteau de-a lungul vremurilor...

Obiceiurile însă se păstrează aici mai vii decît în celelalte sate năsăudene şi sînt străvechi ca Someşul şi ca măgurile acoperite de fagi şi de mestecenii cu frunze doinitoare..."

Simplitatea portului bătrînesc în alb şi negru, sinceritatea şi omenia sufletului ţărănesc local, hărnicia fără margini a locuitorilor Maierului au contribuit poate într-o mare măsură la naşterea şi la zidirea caracterului sobru al viitorului romancier...

Murmurul neîntrerupt al Someşului, care străbate tocmai prin inima satului, aci mînios, aci liniştindu-se ; aci cu suprafaţa lină ca o uriaşă şi veşnică oglindă vie, aci cu cotituri spumegînde, care nimicesc şi vreascul şi stînca ; rîul acesta legendar este însuşi simbolul nemuritor al operei zidite de talentul lui Liviu Rebreanu.

Tot ca acele măguri înalte şi mîndre, vor înfrunta timpul şi generaţiile, protagoniştii romanelor sale : Ion sau Apostol Bologa, loviţi de furtuni, dar dîrji ca munţii înşişi...

Casa lui Anchedim Partenie, care l-a găzduit cînd era mic şi care mai există şi astăzi — este aşezată tocmai în mijlocul satului, pe ulita mare, care vine de la Năsăud şi duce spre Rodna Veche. În vecini erau copii mulţi, de o vîrstă cu Liviu. Cu ei se juca şi cîte un copil de mic negustor evreu. În fiecare dimineaţă senină, soarele ţîşnea de după vîrful Măgurii şi-i mîngîia cu razele lui.

Mănunchiul acesta de copii zburdalnici cutreiera întreg satul cu gălăgia, cu nebuniile lor. Iar seara, cînd se întorceau acasă, mai toţi îşi primeau cu resemnare pedepsele aspre ale părinţilor mereu îngrijoraţi.

Nenumărate imagini, rămase de atunci în amintirea scriitorului, vor fi evocate cu multă duioşie. În cîteva nuvele şi schiţe, Liviu Rebreanu povesteşte cum se oprea cîndva în faţa dughenii Dihorului, în fereastra căreia luceau ispititoare bomboanele din borcane, cum fiul dascălului îi ducea pe tovarăşii săi la Dihorul, care, stînd pe un scaun înalt în faţa prăvăliei, le dădea cîte o bomboană numai datorită lui Liviu, care ştia să cînte şi să recite foarte frumos — uneori improvizat — încît copiii

prezenți, care cunoșteau cîntecul sau poezia, rămîneau înmărmuriți cum de știa să pună alte cuvinte de azi pe mîine, cum acestui Dihor îi plăcea foarte mult să-l asculte și, trecîndu-și mîna prin părul auriu al copilului, îi zicea :

— Mă, cîntărețule, din tine se alege om, nu glumă ! și dîndu-i numai lui încă o bomboană îl petrecea cu privirea pînă cînd grupul de gălăgioși se îndepărta pe ulița ce ducea spre albia Someșului, care-i aștepta ca un bătrîn bun, să-i mîngîie cu undele lui...

Liviu Rebreanu considera că a avut o copilărie măreață. De cînd era mic a iubit cîntecul și cititul. Jucăriile lui au fost cerul cu stelele, cîntecul păsărilor, vuietul munților, rostogolirea Someșului, pădurile cu șuieratul vînturilor și, mai ales, a avut libertatea și mulțumirea de a se juca în dogoarea soarelui, în ploaie, în zăpadă, în ger năprasnic. Toate aceste bucurii luminau mintea micului Liviu, dar tot așa pătrundeau în sufletul lui durerile, zbuciumul oamenilor, al celor mulți, umili. De aceea, poveștile ticluite de el, înainte de a fi început școala comunală, aveau puterea să provoace suspinele, frica, groaza și lacrimile micilor lui prieteni.

De obicei, lui Liviu îi plăcea să-și facă prieteni din rîndul oamenilor maturi. Astfel, își alese ca prieten pe un fecior voinic și tare ca un urs, cu numele Boroiu, cel mai temut din sat. Îi era drag acest om pentru că le povestea tot felul de năzdrăvănii și, ceea ce era mai de preț, le făcea tot felul de jucării „pe degeaba".

Bătrînul Octavian Ilieşu, scrutînd cu gîndul zarea timpului, îmi spunea :

„Ne făcea acest fecior al Boroiului un fel de puşti din lemn de frasin şi ne mai făcea un fel de fluieraş din salcie, numit în Ardeal «flişcoi».

Înarmaţi pînă în dinţi — cu Liviu al dascălului în frunte — urcam pe cărările Măgurii din Sus şi ne credeam cei mai mari vînători de pe faţa pămîntului, între care Liviu era recunoscut ca fiind cel mai curajos.

Îmi amintesc cum, într-o sărbătoare de vară, pare-mi-se pe la Sînziene, în iunie, am mers cu toţii pe cîmp şi prin pădure, ca să adunăm flori pentru coroniţe şi vreascuri uscate pentru focuri (obicei ardelenesc în ajunul acestei sărbători). Tocmai ieşeam de pe Purcioaia, şi ce să vezi ? O turmă de mistreţi scurma de zor o grădină de tufe de cartofi. Vichentie, care-i văzuse primul, scoase un ţipăt de spaimă... Ceilalţi ne-am dumirit îndată şi ne îngrozirăm. Singur Liviu îşi păstră calmul şi strigă : «Haideţi să ne suim în păr». Pomul era foarte aproape de noi. Liviu fu într-o clipă lîngă păr. Dar nu se urcă, ci îl ajută pe Mihoc cel şchiop. Sprinten, imediat se sui şi el urmat de noi, care eram aproape înghеţaţi de spaimă, căci mistreţii, simţindu-ne, grohăiau înspăimîntător şi veneau lăturiş spre refugiul nostru... Peste cîtva timp, mistreţii se îndepărtară, dispărînd într-o văgăună de la poalele măgurii. Ne coborîrăm cu teamă, uitînd după ce am pornit în pădure, uitînd pînă şi că sîntem înarmaţi pînă în dinţi. În drumul de întoarcere, Liviu ne explică de ce nu e bine să fugi cînd eşti aproape de mistreţi : «Nu e bine să fugi, că se iau după tine ! Aşa am citit

în călindarul din 1890, pe care îl ţine tata după icoană.»

Seara de Sînziene sosi şi aprinserăm cu toţii focurile pe prundul morii dintre arini. Ceata noastră avea cele mai frumoase coroniţe de flori şi cele mai sălbatice focuri, iar dintre toţi săritorii, Liviu, conducătorul cetei, sărea cel mai bine peste ele.

Era foarte drept cu noi. Se întîmpla cîteodată ca unul din băieţi să aducă un sîn de pere ori alune. El avea răbdarea să le împartă şi totdeauna făcea părţi egale, numai lui Mihoc îi da mai multe, fiindcă el era cel mai sărac dintre noi şi fiindcă tatăl lui era mare beţiv şi-l bătea mereu..."

Părinţii lui Liviu erau foarte severi cu el. Era primul născut şi trebuia să îngrijească de fraţii mai mici : Iulius, Livia şi Emil. Cu toată severitatea lui, dascălul nu şi-a bătut niciodată copiii... Mama însă, sub acest aspect, era mai neiertătoare.

Peste drum de casa în care locuiau părinţii lui, se găsea crîşmarul evreu Aron, cu care familia dascălului se avea foarte bine şi la care Liviu era trimis aproape zilnic după cumpărături. Astfel, se legă o mare prietenie între copilul de cinci-şase ani şi vecinul de patruzeci-cincizeci de ani. Nu uita niciodată jupînul Aron să întindă copilului cîte o bomboană sau un covrig, spunîndu-i : „Să nu mă uiţi cînd n-oi mai fi pe pămînt !", şi Liviu Rebreanu nu l-a uitat niciodată, ba l-a amintit cu multă duioşie în povestirea *Cuibul visurilor.*

Moartea neaşteptată a lui Aron cutremură dureros inima fragedă a viitorului scriitor ; împreună cu alţi copii, el privi coşciugul lui Aron. Era prima zi de tristeţe adevărată din viaţa lui... Ceilalţi copii se mirau. Ar fi voit să-l provoace la rîs cu glumele

lor, dar nu îndrăzneau... Abia astăzi, după şapte decenii şi mai bine, prietenul lui, Octavian Ilieşu, mărturiseşte :

„Am înţeles atunci cu mintea mea că sufletul lui Liviu nu-i din aluat de rînd, că el ştia să simtă şi să înţeleagă cu minte de om bătrîn, cu toate că nu începuse încă şcoala primară. Nu pot uita niciodată tăcerea lui Liviu din ziua aceea. Fiindcă noi eram obişnuiţi să-l vedem oricînd rîzînd şi cîntînd şi conducîndu-ne de dimineaţă pînă seara, în toate nebuniile noastre...

Mîhnirii acesteia, însă, îi urmară alte şiraguri de zile fericite. Noi, copiii cei zgomotoşi, ne adunam lîngă casa umilă a Procopoaiei, o bătrînă considerată un fel de vrăjitoare a satului. De ea ne vorbea Liviu întotdeauna cu emoţie, fiindcă, deşi era o femeie ciudată, noi o iubeam pentru poveştile ei improvizate cu măiestrie. Ceea ce ne impresiona era nu numai faptul că povestea frumos, dar ştia să şi localizeze acţiunea prin pădurile sau văgăunile din jur, încît eram numai ochi şi urechi, aci înfricoşîndu-ne de groază, aci rîzînd de fericire. Dar nimeni nu ştia să asculte mai atent decît Liviu. Era ca o stană de piatră. Stătea nemişcat, cu bărbia rezemată în pumnul încleştat... Să fi tunat, să fi fulgerat, să fi trăsnit chiar, nu şi-ar fi întors, pentru nimic în lume, ochii dintre creţurile adînci ale frunţii Procopoaiei, care semăna cu o vrăjitoare însăşi din poveştile lui Creangă. A doua zi, Liviu reproducea aidoma toate cele auzite şi altor copii."

Din aceeaşi epocă datează o întîmplare povestită mie de Liviu Rebreanu :

„Deşi mai aveam un an, îşi amintea Liviu, pînă să intru în şcoală, ştiam să scriu şi să citesc. Într-o

dimineață, am luat cuțitul cel mare de bucătărie și am fugit singur pe malul Someșului. Mi-am ales un arin dintre cei mulți din jurul morii și, pînă la amiază, în coaja lui vînjoasă mi-am încrustat numele : Rebreanu Liviu din Maieru...

Mama nu a găsit cuțitul și nici pe mine. La amiază, am sosit pe furiș în ceardacul casei, chibzuind cum să intru. Mama mă pîndea pe fereastră și, neavînd răbdare pînă voi intra, mi-a ieșit înainte în ușă. Eu băgasem cuțitul în buzunarul larg al pantalonilor, cu mînerul înainte, și-l țineam cu mîna de tăiș. «Ridică mîinile !», strigă mama. Repede le-am ridicat, pline de zgîrieturi și de coaja roșie de arin, uitînd că se vede cuțitul. «Tu mi-ești tîlharul, stai că-ți arăt eu să-mi mai duci cuțitele !»" Și Liviu a primit, resemnat, nuiele la spate și nu a plîns nici un pic. Mama plecă apoi pînă la „notărășița" — la Maria Sînjoan — luîndu-și niște cămăși ca să le mai cîrpească. Liviu, fiind pedepsit, trebui să rămînă acasă cu surioara Livia, care era numai de doi ani, și cu frățiorul Emil, care gîngurea în leagănul de lemn...

În mica bibliotecă a tatălui său se găseau și alte cărți în afară de manualele școlare. La loc de frunte se aflau *Poveștile ardelenești* ale folcloristului ardelean Ion Pop-Reteganul.

Tatăl și mama lui Liviu bănuiau, poate încă din primii lui ani, o oarecare predispoziție pentru meditație, pentru teatru. Mama care — după cum am mai spus — știa multe cîntece populare, colinde, balade, ghicitori, nu precupețea nici o oboseală pentru a-și învăța odrasla, care prindea și reținea foarte repede. Era mîndră de precocitatea copilului și nu pierdea nici un prilej pentru a mărturisi prietenilor

acest lucru. În rafturile cu cărţi se mai găseau şi poeziile lui Coşbuc, cu care tatăl scriitorului fusese coleg de şcoală — aşa cum am mai amintit — la Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud şi pentru care întreaga familie păstra un mare cult. Încă de pe băncile şcolii maierene, Liviu cunoştea şi reproducea o parte din minunatele poezii coşbuciene, uimind pe conşcolarii lui mai în vîrstă, după cum afirmă bătrînul dascăl pensionar din Maieru, Silviu Coruţiu.

Redau pe scurt cîteva dintre mărturisirile domniei-sale :

„Au trecut aproape şaptezeci de ani de cînd ne-am trezit copii în satul nostru. Eram vecin cu familia dascălului Rebreanu, care între atîţia alţii m-a învăţat şi pe mine carte, pe cînd eram coleg cu fiul său mai mare.

Îmi aduc bine aminte că Liviu era un copil foarte frumos la înfăţişare, înalt şi bine clădit. La carte nu-l putea întrece nimeni. El ştia să citească pe cărţi pe care noi nu îndrăzneam nici să le deschidem. Ştia să rostească pe dinafară poezii lungi, iar noi stăteam înmărmuriţi în bănci, în pădure sau în alte locuri, cînd începea să ni le spună. De aceea îl respectam şi îl consideram căpetenia noastră. Ne învăţa multe jocuri, dintre care unele erau făcute chiar de el. Era foarte isteţ şi chiar glumeţ. Nu putea îndura nedreptatea. Ştiu că o dată, pe cînd ne aflam cu toţii la scăldat, am lovit cu o piatră de rîu o raţă a armeanului. Înduioşat de ţipetele păsării, Liviu a ieşit din apă şi m-a dojenit cu cuvinte pe care n-am să le uit niciodată. Mila şi grija de animale era o mare calitate a sufletului său, pentru care îl admiram şi-l preţuiam mult.

În primele clase primare, cu toate că era cel mai bun elev, tatăl său, Vasile Rebreanu, care ne învăţa, nu-l părtinea niciodată, dimpotrivă, îi pretindea mult şi vorbea cu dînsul pe un ton aspru şi autoritar. Lui Liviu îi plăcea mult să scrie. Îmi reamintesc că o dată avusesem ca temă pentru acasă o compunere despre primăvară. Cîţiva şcolari nu-şi terminaseră lucrările. Liviu se oferi să le facă temele la toţi. Am rămas foarte mirat că cele trei-patru compuneri nu semănau între ele.

În duminicile de vară, cînd flăcăii şi fetele aveau joc pe prundul comunal de lîngă primărie, ceata noastră era prezentă tocmai lîngă muzicanţi, care de mult fermecaseră auzul jucătorilor maiereni, dar mai ales inima micului «admirator» Liviu, care i-a imortalizat mai tîrziu în primul capitol din minunatul său *Ion.*"

Tovarăşii de jocuri şi colegii de clasă îşi mai amintesc şi astăzi cu cîtă rîvnă a învăţat Liviu al dascălului, cînd încă nici nu împlinise vîrsta de 9 ani, jocul „căluşarilor". El era vătaful peste o echipă de şapte-opt jucători, pe care îi instruia cu o răbdare şi o pricepere puţin obişnuite la un copil. În sărbătorile de vară, dădeau reprezentaţii pe la preotul Groze şi pe la alte notabilităţi ale Maierului. Cea mai mare bucurie o avea cînd se gîndea că va merge cu echipa de căluşari la curtea „Măriei-sale Ileana Grofoaia", din capătul dinspre Rodna al satului, a cărei viaţă, în trăsăturile sale esenţiale, va face, de altfel, mai tîrziu obiectul unei schiţe a lui Liviu Rebreanu intitulată *Baroneasa.*

Ea era o tînără ţărancă dintr-un sat vecin, luată, pentru frumuseţea ei, în căsătorie de un nobil vîrstnic, contele-episcop Dominic Zicky, dar care, după moartea soţului, a decăzut din ce în ce. Acesteia cîntecele şi dansurile copiilor îi aduceau aminte, desigur, de trecutul nu tocmai îndepărtat.

Pare neobişnuită existenţa unui grof în teritoriul liber grăniceresc, unde, cum am arătat, ţăranii se bucurau de anumite drepturi şi erau scutiţi de iobăgie.

Soţul ei, fostul episcop Zicky Dominic, se pripăşise însă la Maieru şi cumpărase pămînturi în această regiune după evenimentele revoluţionare din 1848. Clădise apoi, în Maieru, un castel cu o mulţime de acareturi. Acest Zicky Dominic încercase să organizeze asistenţa medicală gratuită pentru săteni, iniţiind şi un dispensar. Datorită ei, grofuI făcuse şi numeroase „milostenii" bisericilor romîneşti din Maieru şi Ilva Mică, de unde era ea originară.

Acolo, la conacul ţărăncii contese, micul Liviu, fiul învăţătorului, era adesea chemat să se joace în preafrumosul parc şi să alerge cu cîinele „măriei-sale grofoaia". Cîinele nu-l lătra niciodată. Băieţelul, de trei-patru ani pe atunci, era aidoma unei fetiţe drăgălaşe şi purta totdeauna rochiţe. Iată însă că, într-o bună zi, spre bucuria grofoaiei, micul musafir sosi îmbrăcat băieţeşte. Cîinele lătră urît, sări la copil şi-i rupse hăinuţele. „Măria-sa" a luat în braţe băieţelul care plîngea amarnic, l-a mîngîiat şi i-a făgăduit hăinuţe noi. Micul Liviu spuse atunci, printre lacrimi :

— Nu plîng că mi-a rupt pantalonaşii, plîng că nu m-a mai recunoscut prietenul meu, cîinele.

Rara drăgălăşenie a copilaşului a readus bucurie printre toţi. Apoi, cu multă însufleţire, copilul reîncepu alergătura cu prietenul său „cîinele", care îşi recunoscuse greşeala.

Pe cînd Liviu Rebreanu avea 10 ani, grofoaia îl preţuia mai mult decît pe toţi copiii. Într-una din zile, după ce-l mai iscodise de cîte în lună şi-n soare, ea îi zise:

— Poţi să umbli prin toate camerele şi să-mi spui ce-ţi place mai mult.

Ochii copilului se umplură de lacrimi de bucurie. Şi ciudata călătorie începu. Nu ştia ce să admire mai întîi! Candelabrele suflate cu aur, ori plantele de cameră mari şi umbroase, covoarele moi şi scumpe, ori vazele ciudate, aşezate prin colţurile odăilor. Într-o cameră, pe o etajeră lucrată minunat, se găseau înşirate sute de „lucruşoare" (bibelouri) de toate culorile, care încîntară mult privirile micului vizitator. Era aici o altă lume, deosebită de lumea Maierului. În altă cameră, un dulap uriaş cu cărţi groase ispiti sufletul fraged al copilului de dascăl. „Ce-o fi scris în atîtea cărţi? Cîte poveşti minunate trebuie să fie închise acolo!" Şi rămase aşa multă vreme, cu ochii nemişcaţi la cărţi, uitînd de tot şi de toate. Cît de minunat a fost acest exerciţiu de imaginaţie pentru viitorul creator de viaţă! Şi micul vizitator, după ce fusese copleşit cu dulciuri şi daruri, ieşea pe poarta înaltă, impresionat de atîta bogăţie de culori şi lucruri preţioase. Reintra în lumea lui fericită, printre ierburi şi flori, cu zumzetul albinelor şi cu ţîrîitul văratic al greierilor, în lumea lui Mihoc şi a lui Vichentie, vecini cu castelul, cărora le povestea cu însufleţire uimită tot ce a văzut.

Printre cei care participau la jocul călușarilor și la vizitele lui Liviu la castelul „grofoaiei" se găsea și bunul său prieten, compozitorul Dariu Pop.

„Am copilărit împreună pînă în anul 1897, mi-a spus acesta. Atunci am fost trimis la orfelinatul învățătoresc din Debrețin, iar Liviu Rebreanu a mai rămas un an sau doi cu părinții săi la Maieru. Temperament foarte sensibil și receptiv, îl impresionau mult frumusețile datinelor strămoșești, dulceața limbii vorbite, cît și bogăția sufletească a acestor țărani coborîtori din păstorii daci. În Maieru va face astfel primele descoperiri și poate primele investigații în sufletul oamenilor." Îndepărtarea lui de acest sat a fost unul din cele mai triste evenimente ale copilăriei. Singur mărturisește, mult mai tîrziu: *„În Maieru am trăit cele mai frumoase și mai fericite zile ale vieții mele, pînă ce, cînd să împlinesc zece ani, a trebuit să merg la Năsăud la liceu, cale de cinci ore cu căruța. Am plîns amarnic. Pare că instinctul mi-ar fi spus că nu voi mai avea niciodată bucuria de viață ce am simțit în comuna bogată, mare, de la poalele Ineului, cel cu zăpada eternă."*

Abia după 30 de ani va reveni la plaiurile lui dragi, pe care le-a descris cu amară nostalgie, în minunata evocare *Cuibul visurilor*.

În Maieru a avut și prima iubire, după cum mărturisește el mai tîrziu, în unele spovedanii. Sentimentul iubirii îl încercase cu mult mai timpuriu decît pe ceilalți tovarăși de joc. Din icoana acestei prime îndrăgostiri i-a mai rămas în conștiință figura îndepărtată a unei fete, pe care, într-una din nuvelele publicate ulterior, a făcut-o eroină.

Astfel se contura individualitatea viitorului tălmaci al bucuriilor și durerilor simțite în primul

rînd în acest sat străvechi, care a format micul univers al copilăriei sale fericite. Pe drept cuvînt se poate afirma că cea mai senină epocă din viaţa lui Liviu Rebreanu a fost această perioadă a dimineţii maierene. De cîte ori va aminti în scrierile sale despre Maieru, o va face cu o duioşie aproape dureroasă, nostalgică, aşa cum au făcut-o, de altfel, şi Eminescu, Coşbuc sau Creangă, cînd în cele mai alese opere ale lor au pomenit satele în care au văzut lumina zilei. De fapt, trăinicia acestor lucrări se datoreşte tocmai adevărului observaţiilor asupra fenomenelor vieţii, reţinute din primii ani de joacă şi şcoală.

Creangă şi-a eternizat copilăria în neuitatele sale *Amintiri*; Eminescu în strălucitoarele sale versuri; Coşbuc în *Nunta Zamfirei, Mama* şi altele, iar Rebreanu a făcut-o în minunatele şi sobrele sale nuvele: *Cuibul visurilor, Idilă de la ţară, Mărturisiri* şi altele, toate nostalgice evocări ale copilăriei.

Maieru a fost dimineaţa senină a unei vieţi zbuciumate de peste 58 de ani! Oamenii, plaiurile şi întîmplările de acolo au fost preludiul îndepărtat al unei opere nemuritoare, mica lume din care a cules primele flori, primele impresii, care au lăsat urme neşterse în amintire.

EPOCA ŞCOLII, A ADOLESCENŢEI ŞI A NĂZUINŢELOR

După ce, la zece ani, sfîrşea ca premiant al clasei a patra cursul primar, tatăl său l-a înscris la Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud. Pe atunci, în Maieru puţini erau cei care mai urmau în continuare gimnaziul năsăudean, devenind „studenţi".

Părăsirea comunei mari şi bogate de la poalele Ineului l-a făcut să plîngă amarnic, chiar în căruţa care-l ducea spre noi destine, la Năsăud, împreună cu colegul său Octavian Ilieşu care, după cum aminteam, se mai află şi astăzi printre noi şi ne-a dat oarecare amănunte preţioase despre epoca şcolii năsăudene.

Chiar de la începutul studiilor, proaspătul „student" a contribuit efectiv la întreţinerea sa pe parcursul perioadei liceale, obţinînd calitatea de bursier, lucru care a uşurat mult greutăţile părintelui ce avea venituri mici şi greutăţi din ce în ce mai mari, datorită copiilor ce creşteau şi se înmulţeau an de an.

La Năsăud este primit în gazdă — împreună cu Octavian Ilieşu şi alţii — tocmai în casa în care, cu două decenii înainte, locuise şi marele său înaintaş, poetul Coşbuc.

La această şcoală va absolvi primele două clase gimnaziale. Încă de pe acum, începe să făgăduiască profesorilor şi colegilor săi că, atunci cînd va fi mare, va scrie o carte despre dînşii. Şi s-a ţinut de cuvînt. În *Ion*, o bună parte este consacrată Armadiei şi oamenilor de aici.

În clasa întîia, este coleg cu un copil oacheş şi voinicos. Se împrietenise cu el din primele clipe ale cunoştinţei. Copilul acesta, Ion al Glanetaşului, era din Prislop şi venea în fiecare dimineaţă pe jos la Năsăud.

Fiind sărac şi neprimind nici bursă, era obligat, din cauza muncilor de acasă, să lipsească prea des, aşa că după şase luni nu mai veni de loc.

Dar peste cîtăva vreme, cînd dascălul Rebreanu se va muta în Prislop, copiii aceştia, Liviu şi Ion, vor relua firul prieteniei, al cărei rod este cunoscut astăzi lumii întregi.

În general, din această epocă a copilăriei, petrecută în Năsăud, nu se păstrează prea multe amintiri. Cred totuşi că ar fi momentul să încerc a schiţa cîteva din raporturile viitorului romancier cu Năsăudul, din care nu cu mult înainte ieşise George Coşbuc, poetul pentru care familia dascălului Rebreanu întreţinea un deosebit cult.

Încă de pe cînd era de cinci ani, mama îi citea lui Liviu din poeziile lui „badea George", iar tatăl îi povestea cît de buni prieteni au fost ei doi. Desigur, şi tatăl lui Liviu încercase, pe cînd era elev la gimnaziul din Năsăud şi coleg de bancă cu Coşbuc,

să scrie versuri. Dar drumurile celor doi începători, unul cu mare talent, altul doar cu mare sîrguință, s-au despărțit.

Poate visul de a ajunge scriitor încolți în inima școlarului Liviu și datorită veșnicului stimulent pe care îl constituia poezia și faima coșbuciană, nu numai în casa părintească, dar în întreg Năsăudul țărănesc și intelectual.

Cît timp fusese Coșbuc la *Tribuna* sibiană, Vasile Rebreanu publicase în această revistă multe versuri populare culese din Maieru.

Aminteam că primele versuri, care au încîntat inima fragedă a lui Liviu, au fost cele coșbuciene, din volumul *Balade și Idile*. Cartea a fost trimisă de însuși Coșbuc pe adresa : „*Domnului «Baziliu» Rebreanu, învățător, Maieru, Năsăud*", lucru de care dascălul făcuse mare haz.

La liceul din Năsăud unde intrase Liviu, cultul pentru Coșbuc era și mai aprins, fiind întreținut cu ardoare de profesori și elevi, ce prelucrau ultimele creații ale poetului în cadrul societății de lectură Virtus Romana Rediviva.

Bătrîna gazdă, la care ședea acum Liviu, îi povestea lucrurile legate de viața de elev a înaintașului, pe care Liviu le asculta cu toată atenția. Mai tîrziu, Rebreanu îmi spunea că atunci a încolțit în el sămînța unui gînd îndrăzneț... „Îl voi ajunge !"...

În fața publicului năsăudean, Liviu Rebreanu apăru pentru prima dată la o serbare, cînd a și recitat minunatul poem al lui Coșbuc *El Zorab*, pentru care primise nota zece la limba romînă.

Avea o voce minunată. Era înalt, blond și cu ochii plini de flăcările inspirației. Și era numai în clasa

a II-a de liceu ! Aplauze ! Entuziasmul succesului ! Răsplata publicului şi a profesorilor ! Îndemn spre mai departe ! De pe atunci începe strădania, care niciodată nu s-a lăsat întreruptă de amploarea succesului ! Era modest şi nu se făIea în faţa colegilor care îl stimau. Cînd apărură melodii pe versurile lui Coşbuc, nu era un al doilea, în liceul din Năsăud sau pe valea Someşului, care să le cînte cum le cînta copilul dascălului Rebreanu !... De dragul poeziilor lui Coşbuc, elevul Rebreanu Liviu citea şi pe alţi mari scriitori romîni, pe care îi găsea în biblioteca vastă a liceului năsăudean.

Bătrînul Silviu Coruţiu mi-a povestit, între altele :

„Îmi amintesc cum se schimbase Liviu la Năsăud. Creştea, încît mi se părea că, în fiecare zi ce urma, îl vedeam ceva mai înalt ca înainte... Devenise dintr-o dată serios şi deosebit de sîrguincios. Eram amîndoi în clasa a doua.

El învăţa foarte bine la limba latină, la limba romînă şi la matematici. Nu se mai prindea niciodată în ştrengăriile noastre. Totuşi, n-am putut ghici că atunci, în inima lui tînără îşi făcuse loc o ispită nouă, «ispita creaţiei», care nu-l va mai părăsi pînă la moarte. Îl vedeam mergînd la Prislop, pe lîngă rîu. Se uita mult la Someş şi la plopii de pe marginea lui.

Stătea parcă de vorbă cu tot ce-l înconjura... !"

Părinţii lui se mutaseră în Prislop în anul 1897, primăvara. Fuseseră găzduiţi iniţial, ca şi în Maieru, în mai multe locuinţe, pînă ce preotul Belciug le dădu o bucată de pămînt din locul bisericesc, pe care îşi clădiră o casă proprie (abia în

anul 1903), pe locul celei actuale, în care s-a înfiinţat Casa memorială „Liviu Rebreanu".

În această epocă, la 13—14 ani, Liviu era foarte înalt în comparaţie cu colegii săi şi arăta totdeauna palid. În drumurile lui de la Năsăud la Prislop, pe unde se va petrece o parte din acţiunea romanului *Ion*, avea timp să viseze şi să cînte. Începea adolescenţa, în care imaginaţia lui era mai aprinsă, mai neastîmpărată...

După ce termină clasa a doua la Năsăud, din dorinţa tatălui său, Liviu este transferat, în anul 1897, la liceul german din Bistriţa. Deoarece Liviu învăţase cu o uimitoare uşurinţă limba maghiară, întîi în familie, apoi la Năsăud, tatăl său dorea neapărat ca băiatul să înveţe şi germana, pe care, de altfel, el şi-a însuşit-o foarte repede. În cei trei ani de studii urmaţi aici, la Bistriţa, se dezvoltă la Liviu şi o înclinaţie deosebită pentru desen. Cu părere de rău, nu am mai putut găsi însă nici un desen din această perioadă. Totodată, recita în original bucăţi din Heine, Goethe şi alţi poeţi germani, atrăgîndu-şi simpatia profesorilor şi admiraţia elevilor din clasele superioare.

Era îndrăgostit de toate tainele vieţii. Îi plăcea să asiste la teatru, şi în acest scop evada adesea din internat, furişîndu-se fără bilet în sala de spectacol.

Tot aici, la Bistriţa, s-a îndrăgostit de fiica unui coşar sas, care era şi ea elevă. Acestei iubiri îi va închina primele poezioare şi primele scrisori de dragoste.

Astfel, sub influența celui mai sfînt sentiment omenesc, „iubirea", începe să se exerseze un condei care va da naștere acelor veridice icoane de dragoste în *Glasul iubirii* sau *Adam și Eva*. Aceste scrisori le compunea în nemțește ! Erau scrise corect, cu imagini și figuri de stil care ar fi putut scoate din minți pe o fată, dacă tatăl acesteia, prevăzător, nu l-ar fi oprit la timp.

În ogorul inspirației adolescentului Rebreanu a fost sădită sămînța lui *Ion* și a altor cărți ale viitorului scriitor. Iată cum se conturează destinul zbuciumat al unui om, care s-a dăruit celorlalți oameni...

Vacanțele liceului bistrițean le petrecea în Prislop, care, datorită lui, a devenit astăzi legendar.

Acum, în inima și mintea lui Liviu Rebreanu au început să se frămînte mii de întrebări despre rostul vieții, al omului, al soarelui. Răspunsul îl caută în el însuși și în nenumăratele cărți pe care le citea.

Prislopul făcea parte din comunele negrănicerești unde se menținuse, pînă la revoluția din 1848, iobăgia cea mai crudă. Aici, deci, găsi Liviu mai multă și mai crudă durere decît în Maieru sau Năsăud, localități grănicerești. Aici era mai flămînd omul și mai robit de „glasul pămîntului". Deosebirile acestea au fost înțelese de el încă din primele clase de liceu. Contradicțiile sufletești, pe care le încerca dascălul Vasile Rebreanu, între necesitatea de a fi pe placul stăpînirii habsburgice și aceea de a-și păstra pîinea și dorința patriotică de a face dreptate țărănimii romîne erau proprii și lui Liviu în prima parte a tinereții sale zbuciumate... Acum încep căutările, contradicțiile, acce-

sele de patriotism, unele din ele cuprinse în portretul moral al zglobiului Titu Herdelea. Trebuie precizat din capul locului că Liviu Rebreanu era, totuşi, mult mai serios în realitate, decît corespondentul său literar din romanul *Ion* !

În anul 1900, se înscrie la liceul unguresc „Şcoala reală superioară de honvezi" din Sopron (Ödemburg), oraş aşezat la graniţa dintre Austria şi Ungaria. Intră aici în urma unui examen de primire dificil, pe care îl trece însă cu mare succes, fapt despre care scrie părinţilor într-o scrisoare datată 28 august 1900, care sună aşa :

„Iubiţi părinţi ! Examenul de primire l-am pus. Îs luat. E foarte bine. Acuma mi-s îmbrăcat în haine cătăneşti. Trimiteţi şi celea cămeşi ş.a. Sopron, 28 aug. 1900, Liviu." (Vezi figura nr. 6.)

Era un răvaş către părinţi. Sobru, sincer, modest şi hotărît, aşa cum va rămîne întreaga lui viaţă, şi ca om, şi ca scriitor.

La Sopron îl întîmpină disciplina severă a şcolilor militare austro-ungare. Ordinea şi studiul erau foarte severe. Aici începe să scrie primele povestiri care, din păcate, s-au pierdut. Citeşte foarte multă literatură clasică, mai ales că el cunoştea perfect cele două limbi oficiale, germană şi maghiară, fiind continuu preocupat să vorbească şi să scrie cît mai mult în limba maternă.

În vacanţe revine la Prislop, de care se vor lega de acum încolo multe din durerile şi tribulaţiile sale. Surorile îl aşteptau uneori la Năsăud şi-l însoţeau pînă la căsuţa părintească din Prislop, unde mai totdeauna tatăl său lucra de zor în grădina plină

de flori şi pomi fructiferi, ajutat de elevii săi. De asemenea — mi-a spus chiar Liviu — „dascălul" a fost mare meşter apicultor. Toată valea Someşului îl preţuia deosebit pentru acest meşteşug şi îl solicita foarte des pentru aşezarea stupilor şi îngrijirea albinelor.

Liviu venea îmbrăcat într-o frumoasă uniformă militară austriacă şi, cu statura lui înaltă şi zveltă, producea admiraţie printre „domnişoarele şi domnişorii" din Năsăud, Prislop şi împrejurimi. De pe atunci, prislopenii îl vor răsfăţa cu numele de „domnişorul Liviu", nume sub care îl pomenesc chiar şi astăzi şi nu l-ar înlocui pentru nimic în lume...

După trei ani absolvi liceul la Ödemburg-Sopron, luîndu-şi bacalaureatul cu note eminente. În acest timp, încercă să publice în diverse reviste unele din primele lui schiţe şi nuvele.

Din pricina patimii scrisului, care se făcea din ce în ce mai stăpînă pe întreaga lui fiinţă, între el şi părintele său se creează adesea discuţii în legătură cu cariera ce va îmbrăţişa. Uneori, tatăl, care din proprie experienţă nu credea în foloasele materiale ale scrisului, dorea ca fiul său mai mare să se pregătească pentru o carieră sigură. Liviu înclina să facă medicina, deşi n-ar fi adus imediate foloase materiale familiei, care aici, la Prislop, continua aceeaşi luptă grea cu existenţa cotidiană. Viaţa era mai grea decît la Maieru, fiindcă numeroşii copii crescuseră şi mergeau la şcoală, ceea ce impunea cheltuieli din ce în ce mai mari.

Mereu hărţuit de griji, mereu persecutat de gîndul că nu poate să predea în limba romînă, conform

visurilor sale și ale soției, mereu amenințat cu destituirea din serviciu în caz de nesupunere absolută, dascălul Vasile Rebreanu ezita uneori să frîneze prea brutal avîntul tînărului. De cele mai multe ori chiar i se supunea, mai ales că fiul lui cel mai mare îl copleșea din ce în ce cu argumentele și cu firea sa voluntară.

Liviu, mărturisind părintelui său, cu oarecare emfază, că de aici înainte vrea să se dedice scrisului, acesta îi recomandă teologia, carieră care i-ar permite să scrie cît ar vrea și, în același timp, i-ar aduce și atîtea foloase.

Dacă era vorba de o situație materială care trebuia asigurată, lucru ce-l înțelegea și Liviu cu simțul său realist, atunci mai degrabă ar fi preferat medicina, spre care avea o deosebită înclinație. La medicină, însă, nu se putea gîndi, deoarece sub vechea orînduire un student de origine națională romînă nu putea obține bursă, fără de care lui i-ar fi fost imposibil să urmeze cursurile.

În aceste condiții, vara anului 1903 a fost o vară zbuciumată pentru Liviu Rebreanu.

Revenit bacalaureat la Prislop, hoinărea pe dealurile din jur, chinuindu-se să găsească o cale care să-i permită a continua studiile. În cele din urmă, renunță la gîndul de a deveni medic și, într-o bună zi, se hotărî să se înscrie la examenul de admitere pentru Înalta Academie Militară — una din școlile de ofițeri activi din imperiul habsburgic. Era un gînd extrem de îndrăzneț, chiar pentru un fiu de grof, necum pentru o odraslă de învățător romîn, sărac. Era, într-adevăr, o pildă de înaltă voință,

care îl ridica mult deasupra celorlalţi tineri studioşi din regiune.

Îşi confecţionă un costum de haine modeste şi se prezentă pentru a da examen la cea mai înaltă instituţie de învăţămînt militar.

El nu a avut bani decît pentru a călători cu trenul pînă la Budapesta. Din gară a pornit pe jos, pînă în faţa impresionantului palat „Ludoviceum". Aici văzu o mulţime de „rădvane", toate foarte elegante, la care erau înhămaţi cai de rasă minunaţi, în care sosiseră înaintea lui odraslele de prinţi, conţi sau grofi, care îl priveau peste umăr cu mirare şi ironie. În sufletul său se trezi o covîrşitoare dorinţă să arate celor care îl priveau de sus că el, fiul unui învăţător, nu se teme să fie examinat alături de prinţi, conţi, grofi şi nobili bogaţi.

Intră în urma unui examen de admitere luat cu un calificativ optim, ce-i acorda şi o bursă, care îl scutea de toate taxele, fapt care abia a putut fi crezut de năsăudeni.

Stăpînind perfect maghiara şi germana, s-a remarcat cu uşurinţă la cursurile de literatură şi istorie, dar şi la matematici, cucerind astfel în scurtă vreme stima profesorilor.

În această şcoală, îşi făcuse o cultură foarte întinsă pentru vîrsta lui şi se obişnui cu disciplina şi munca ordonată. Liviu devenise astfel nu numai mîndria familiei din Prislop, dar şi un personaj mult discutat şi aşteptat în cercul tinerilor năsăudeni, rămînînd însă totuşi acelaşi drept, sîrguincios, bun şi modest tînăr, care amintea pe micul vătaf al cetei de copii din Maieru...

La „Ludoviceum", pe lîngă cursurile militare şi ştiinţifice, se mai predau muzica, pictura, dansul şi cunoştinţele generale de conduită morală şi fizică, începînd de la mersul pe stradă şi mînuirea tacîmurilor, pînă la comportarea în înalta societate...

În prima vacanţă — prin 1904 — Liviu se întoarse la Năsăud într-o frumoasă ţinută de cadet, cu cizme lustruite, atrăgîndu-şi, evident, marea admiraţie a tinerelor, pentru care era întruchiparea perfecţiunii şi cavalerismului, veşnicele garanţii ale succesului în lumea domnişoarelor de altădată. La baluri, mai ales, se afirma cu uşurinţă drept cel mai bun dansator, şi apariţia sa era subliniată deseori de aplauze.

Cînd venea în vacanţe, Liviu Rebreanu afla fără să vrea multe despre lupta prislopenilor cu sărăcia şi despre dragostea lor pentru pămînt...

În Prislop îl interesa viaţa fiecărei familii în parte. Mergea la şezători şi la hore, întovărăşit de prietenul său Ion al Glanetaşului, care îl punea în curent cu toate tainele şi iubirile din sat.

Bătrîna Saveta Pop, care trăieşte şi astăzi în Prislop, îşi aminteşte de Liviu din anii aceia... Era cea mai frumoasă fată din sat şi Liviu a învăţat învîrtitele prislopene de dragul ei... În drumurile lui de la Prislop la Năsăud, avea timp să viseze şi să cînte. Era tinereţea cu dorurile şi focurile ei...

Tot în această perioadă, se împrieteni cu preotul Belciug, care îl încuraja în aspiraţiile lui literare, dar cu care familia învăţătorului era în veşnice neînţelegeri...

Aflase toate conflictele Prislopului şi se gîndea de atunci să le eternizeze în cîte o povestire. Îi plăcea să fie la curent cu toate evenimentele şi

intrigăriile „politice" ale Năsăudului, în care era uneori implicat şi dascălul Herdelea.

Nu rareori era jignit pînă în fundul inimii de nedreptăţile care se făceau ţăranilor. Strîngea durerea lor în marea lui inimă, şi întreg şiragul de umilinţe pe care le va trăi şi le va culege aici, pe valea Someşului, vor fi pietre trainice în minunata lui operă.

Într-o vacanţă, trecînd pe lîngă casa lui Nicolae Tabără, a auzit următoarea discuţie între femeie şi bărbat :

— Măi, Niculae, culcă-te mai devreme ca să te poţi scula mîine-dimineaţă şi să te duci cu trenul.

— M-oi culca, m-oi culca, răspunse omul, amărît parcă pentru motivul că trebuie să meargă la tren.

În acest dialog, Liviu simţi toată amărăciunea ascunsă a ţăranilor împovăraţi, pe care o va descrie mai tîrziu în povestirea *Proştii,* prima scriere realist-critică, al cărei ton va reveni în întreaga sa operă de mai tîrziu...

Absolvind cei trei ani de studii militare ale Academiei „Ludoviceum", obţine, în toamna anului 1906, gradul de sublocotenent de infanterie şi este repartizat la un regiment din Gyula, oraş din sudul Ungariei, lîngă Tisa.

Aici continuă să scrie în romîneşte, nemţeşte şi ungureşte : schiţe, scurte scenete, nuvele şi chiar teatru propriu-zis. Adesea, din pricina acestei pasiuni, îşi atrăgea observaţiile şi uneori chiar pedepse din partea superiorilor. Cercetîndu-şi propriul suflet, constată că e lipsit de orice afinitate cu cariera armelor. Chemarea scrisului copleşea şi

înlocuia toate celelalte pasiuni şi preocupări. Toată fiinţa sa trăia patima dăruirii în folosul literaturii. Nu e unică această evoluţie, în marea galerie a scriitorilor lumii... „Literatura e o boală grea, de care cînd te-ai molipsit nu te mai vindeci niciodată", spunea scriitorul mai tîrziu.

Tot mai mult îl persecuta gîndul că se află într-o ţară cu altă limbă şi alte obiceiuri, unde nu se va putea dezvolta ca scriitor. Se simţea stingherit şi se sufoca în atmosfera şovină a şcolii şi a societăţii „înalte". Acest zbucium lăuntric va izbucni uneori în accese greu de stăpînit, care nu puteau fi pe placul autorităţilor.

Trebuie să subliniem aici că dragostea lui Liviu Rebreanu pentru limba şi poporul său nu avea nimic de-a face cu şovinismul afişat de burghezia romînească din Ardeal, care urmărea să pună mîna pe putere pentru a-şi satisface meschinele interese de clasă. În creaţiile sale de mai tîrziu, ţăranului maghiar i se arată aceeaşi înţelegere ca şi ţăranului romîn, iar falsul patriotism şi naţionalismul burghez sînt înfierate şi ridiculizate în opera sa *Ion*, *Pădurea spînzuraţilor*, *Catastrofa* şi altele.

Astfel e mînat tot mai imperios, mai nestăvilit spre Bucureşti, unde spera să-şi realizeze visul de afirmare literară. De aceea, începe să se gîndească cu toată seriozitatea la planul de a demisiona din cariera militară. Numai aşa va putea încerca să dea viaţă, prin urma adîncă a penei sale, zbuciumului acestui pămînt străbun şi al oamenilor care de veacuri trudesc pe întinderea lui însîngerată de jertfe...!

Liviu Rebreanu înţelegea, desigur, profund apelul coşbucian din *Noi vrem pămînt* şi *Doina*. Chinul

creaţiei începuse din această epocă transilvăneană. Suişul abrupt şi spinos al artei în Ardeal îşi avea obîrşia ! De aceea îndrăznesc ardelenii să-şi revendice un legitim drept : „Rebreanu, înainte de a fi aparţinut lumii întregi, a fost al nostru, fiindcă noi i-am pus pe drum merindea durerilor şi nădejdilor noastre de totdeauna, care au dat tărie neasemuită scrisului său !"

La un moment dat, ajunge să-şi dea chiar seama cît de greşit a chibzuit atunci cînd şi-a ales cariera militară.

În anul 1908, se hotărăşte definitiv şi demisionează, lepădînd pentru totdeauna veşmîntul militar. Liber, revine la Prislop în costumul civil, spre marea dezamăgire a familiei...

Pierduse poate din faima superficială şi trecătoare pe care i-o dădea titlul de ofiţer, dar cîştigase, în schimb, nepreţuita libertate şi descătuşare. Idealul său nu este însă pe deplin realizat. Anul 1908 şi o parte din anul 1909 sînt anii altor dureroase căutări atît în Prislop, cît şi în alte comune de pe valea Someşului, cum ar fi Măgura Ilvei sau Vărarea (Nepos).

Acum are timp să răsufle şi să citească metodic pe clasicii romîni. Scrie şi două nuvele izbutite, publicate în revista *Luceafărul* din Sibiu. Iată ce mărturisea, în legătură cu acest debut, Octavian Tăzlăoanu, în anul 1935, la aniversarea celor 50 de ani de viaţă ai romancierului :

„Liviu Rebreanu a împlinit 50 de ani şi e sărbătorit. Cred că e un prilej potrivit să însemn şi eu cîteva crîmpeie din amintirile mele despre acest

scriitor. La ușa revistei *Luceafărul* băteau mulți începători din toate colțurile locuite de romîni.

Selecțiunea lor nu era ușoară, cerea o muncă migăloasă și multă pierdere de vreme. Citirea tuturor manuscriselor cu diferite caligrafii era o imposibilitate materială, îndeosebi la bucățile în proză. Cu poeziile mergea mai ușor. Le citeam repede; cînd mi se părea că întrezăresc o licărire de talent, îi trimiteam o încurajare prin poșta redacției, pe care o cultivam cu o deosebită grijă. La bucățile în proză procedam altfel. Citeam începutul, cîteva pagini, dacă găseam că merită lectura întreagă, o făceam.

În una din zile, am primit două bucăți deodată din părțile Năsăudului. Erau caligrafic scrise și semnate Liviu Rebreanu. Le-am citit, le-am publicat. Nu-mi mai aduc aminte dacă i-am scris sau dacă am răspuns prin poșta redacției autorului, îndemnîndu-l să continue să ne trimită povestiri. Nu știam cine e Liviu Rebreanu, ce meserie are, dacă e tînăr sau bătrîn. După cum țin minte, mi-a mai trimis bucăți, și mie îmi părea bine că pe plaiurile Ardealului răsare un nou prozator. Dar, spunînd adevărul, nu mi-am închipuit că va ajunge așa departe.

Într-o zi m-am pomenit cu el la Sibiu. Un flăcău înalt, tip din părțile Năsăudului, îmbrăcat cu pantaloni negri militari, strînși la genunchi, cu o haină sură. Mi-a spus cine e, ce a făcut pînă acum, și că a venit la Sibiu fiindcă vrea să treacă munții, la București.

Am încercat să-l abat de la acest gînd, dar, după cum știți, nu am izbutit."

În *Luceafărul*, Rebreanu şi-a publicat primele sale nuvele în limba romînă: *Codrea*, *Ofilire* şi *Răfuiala*, scrise prin anii 1907—1908, cînd rătăcea prin satele atît de dragi de pe valea Someşului.

Pentru a-şi pune în aplicare planul de a trece munţii, trebuia neapărat să-şi adune un mic fond. Urmărind astfel acumularea acestui fond financiar, ocupă sporadic diverse funcţii administrative şi particulare, ca, de pildă, ajutor de notar la Măgura Ilvei, pe lîngă notarul Alexa Candale, la care chiar locuia.

Soţia acestuia, Anuca, remarca de multe ori absenţele nocturne ale lui Liviu, care, dornic să caute şi să cunoască cît mai multe tipuri şi caractere din care să se inspire pentru încercările sale literare, frecventa cu asiduitate mai toate petrecerile ţărăneşti, nunţile şi cîrciumile din comună şi împrejurimi.

De cîte ori încerca să se plîngă lui Alexa Candale, acesta o dojenea, amintindu-i că cel pe care-l găzduiau este un cărturar care scrie frumos şi pentru aceasta trebuie lăsat în voia lui. Şi terminînd, accentua: „Vezi de ai grijă, să nu arunci nici o fiţuică, cînd faci curat în odaia lui!".

În acest timp, petrecut la Măgura, a cunoscut pe venerabilul protopop Ieronim Slăvoacă din Ilva Mare, care-l admira şi încuraja şi cu a cărui familie a cimentat pentru toată viaţa o caldă şi durabilă prietenie...

Peste cîtăva vreme, la începutul anului 1909, îl găsim în aceeaşi funcţie la primăria comunei Vărarea.

În calitatea aceasta de slujbaş hoinar, a cunoscut mulţi oameni, în amintirea cărora a rămas un re-

voltat reținut, un căutător de drumuri, în mărăcinișul unei epoci istorice de dureroasă opresiune.

În acești aproape doi ani de mare zbucium, Liviu Rebreanu a avut prilejul să-și adîncească și să-și înmulțească observațiile asupra limbii, oamenilor, conflictelor sufletești și, în general, asupra tuturor manifestărilor de viață ale țărănimii și intelectualității ardelene.

În acest timp, de cîte ori venea în Prislop, a revăzut oamenii și locurile îndrăgite. Între primii se număra totdeauna Ion al Glanetașului, care, manifestînd parcă din ce în ce mai aprig „lăcomia" pentru pămînt, îl impresiona și interesa pe Liviu în cel mai înalt grad.

De pe atunci, încolți în conștiința lui dorința de a scrie un roman despre lupta țăranilor pentru pămînt. Schițase subiectul într-o nuvelă, pe caietul căreia însemnase cu litere mari : *Zestrea* ; o va lua cu sine drept „zestre" din viața ardeleană.

Pe la sfîrșitul verii anului 1908, Năsăudul se pregătea să întîmpine pe Coșbuc, a cărui celebritate pătrunsese în toate conștiințele. Revenea în leagănul copilăriei lui fericite, la Năsăud, unde încolțiseră primele sale poezii. Tot așa va veni, în vara anului 1926, și urmașul său, Liviu Rebreanu, cînd va ține un mișcător discurs în amintirea poetului la dezvelirea bustului său ridicat în grădina Liceului Grăniceresc, care-i poartă de atunci numele...

În scurta lui vizită, Coșbuc nu se putu reține să nu alerge pînă la căsuța dascălului din marginea

Prislopului. Venea să-şi vadă prietenul atît de drag, din timpul primelor sale zbuciumări poetice...

L-a găsit împovărat de necazuri, cu o casă de copii. Dascălul Vasile Rebreanu s-a simţit însă fericit că a putut să depene cu badea George atîtea amintiri îngropate de demult... Liviu stătea deoparte şi, ascultîndu-i, tot timpul îi urmărea cu interes.

Bătrînii au povestit toată noaptea cînd scene nostalgice, cînd hazuri înviorătoare. Înainte de plecarea lui Coşbuc, învăţătorul i-a spus că şi lui Liviu îi place literatura şi că are talent. Chiar a început să scrie şi, mai mult, ar vrea să treacă munţii.

Surprins, poetul l-a măsurat cu privirea şi i-a spus :

„Eu unul nu te-aş sfătui să te apuci de literatură. Dar ştiu bine că sfatul meu ar fi zadarnic şi că nu l-ai asculta. Dacă ai să vii la Bucureşti, treci şi pe la mine să mai vorbim..."

După un timp, Liviu Rebreanu se decise definitiv să plece dincolo, în „ţara speranţelor".

Această hotărîre crucială se izbea însă de dispoziţiile guvernului din Budapesta, care, din cauza situaţiei critice din provinciile slavo-croate — Bosnia şi Herţegovina — suspendase orice eliberare de paşaport pentru tineri pasibili de a fi mobilizaţi, în cazul unui conflict armat. Totuşi... nimic nu-l dezarmează, şi într-una din zilele lui octombrie e gata să ia calea Ţării Romîneşti, prin Sibiu.

Tatăl său îl însoţi pînă la Năsăud. La despărţire, l-a îmbrăţişat, zicîndu-i cu lacrimi în ochi :

„— Să dea Dumnezeu să ajungi cît Coşbuc de mare !"

Era doar fiul său întîi născut, dator să împlinească ceea ce împrejurările potrivnice îl împiedicaseră pe el să realizeze.

Dorința părintelui s-a împlinit cu prisosință.

La Sibiu el întîlni pe Tăzlăoanu, care-i publicase în *Luceafărul* — după cum am amintit — primele două nuvele și care era acum secretarul adunării generale a societății de cultură Astra, ce se ținea în acea toamnă a anului 1909. În calitate de reprezentant al unui ziar din Bistrița, Liviu Rebreanu are ocazia să cunoască multe personalități din conducerea societății și numeroși oameni de cultură — scriitori, gazetari — care participau la această adunare.

Alăturîndu-se grupului oaspeților el izbutește, înarmat cu un bilet de liberă trecere, să ajungă la București, către care își îndreptase toate speranțele de realizare literară.

În urmă rămînea Transilvania lui dragă, pe care o părăsise după atîta zbucium... Și, în fine, se afla acolo unde-și propusese, purtînd în suflet dorința de muncă, răbdare și încredere.

AJUNS ÎN BUCUREȘTI

Ajuns în București, Liviu Rebreanu a tras la hotel Union. Dis-de-dimineață, îl trezește o ușoară bătaie în ușă. Se ridică și deschide. Rămîne încremenit văzînd în fața lui pe Gavriluță, un bun cunoscut din tinerețe al tatălui său. Acesta era stabilit de mulți ani în București. Făcea parte din poliția Capitalei, unde era însărcinat cu controlul străinilor care intrau în țară și ocupau camere la hoteluri. Privind fișa hotelului Union, cu cei sosiți seara, Gavriluță a dat peste numele de Liviu Rebreanu. S-a simțit atît de fericit să revadă pe fiul cel mare al prietenului său bun — dascălul Vasile Rebreanu — încît a lăsat totul și a alergat la el.

Cum l-a văzut, l-a îmbrățișat cu toată căldura și l-a rugat să-i povestească despre toți ai lui, despre rubedeniile și prietenii lăsați în Ardeal. După ce-și răcori sufletul aflînd că toți sînt sănătoși, el pofti pe Liviu la dejun.

Întîlnirea cu doamna Gavriluță a fost stropită cu lacrimi de bucurie și cinstită cu o prietenească

masă, în cursul căreia gazda se întrecuse pe sine în arta culinară ardelenească. La plecare, ea declară că nu vrea să lase pe dragul lor să doarmă și să mănînce prin hoteluri și restaurante. Îi mai făgăduia să-i găsească o cameră cu tot ce-i trebuie, fără să depășească limitele financiare de care dispunea Liviu.

În curînd, el se văzu instalat la prima lui gazdă. La început, a continuat să ia masa la familia Gavriluță.

Era mulțumit aici, dar tare contrariat că toți din jurul lui erau ardeleni. Toți foloseau cuvinte și expresii dialectale și vorbeau cu un accent ardelenesc foarte pronunțat.

Scrisul lui cerea însușirea limbii romînești literare. De aceea, tot cu ajutorul lui Gavriluță, a găsit ulterior o cameră la o familie bucureșteană, unde Rebreanu vorbește și citește numai romînește. În curînd, spre marea lui bucurie, constată că a devenit un bucureștean aproape desăvîrșit. Aceasta, însă, nu este de ajuns. Trebuie să-și cîștige traiul, întreținerea lui zilnică. Nu se simțea bine să cadă pe capul prietenilor.

În sufletul său, acuma se întărește vechea dorință de a lua contact cu criticul Mihail Dragomirescu, pe care îl cunoștea din corespondența literară purtată prin anul 1908, încă de pe cînd era în Ardeal. În acea epocă, el îi trimisese o lucrare sub forma unei povești, după care profesorul i-a cerut să continue a-l ține la curent despre tot ce scrie și să-l informeze, în același timp, de titlul revistelor în care eventual avea să fie publicat.

În acest scop, se gîndește să facă o vizită poetului Coșbuc, lui „badea George", cum îi spunea întreaga lui familie, căruia să-i solicite sprijinul pentru a cunoaște personal pe profesorul M. Dragomirescu.

Poetul l-a ascultat cu răbdare, l-a prezentat Elenei Coșbuc, soția sa, și l-a reținut la masă. I-a vorbit părintește, sfătuindu-l să nu-și piardă răbdarea și încrederea cu care a venit, l-a încredințat că numai așa poate încerca meseria scrisului. I-a povestit, apoi, cît de mult a îndurat și a pătimit însuși, i-a făgăduit că va vorbi neapărat despre el cu profesorul universitar și criticul literar Mihalache Dragomirescu, care, conducînd revista *Convorbiri critice,* cunoștea pe toți scriitorii și era deci în măsură să-l introducă în aceste cercuri.

Tînărul scriitor mulțumi lui Coșbuc și se întoarse acasă cu nădejdi noi în suflet. La foarte scurt timp după aceasta, „badea George" l-a înștiințat că a vorbit cu M. Dragomirescu despre sosirea lui și i-a transmis dorința acestuia de a-l vedea. În această intenție, i-a indicat chiar ziua și ora cînd să-l găsească la Universitate. Îl mai sfătui să stea între scriitori și să lege prietenie bună cu toți.

Avînd toate informațiile dorite, a doua zi de dimineață s-a anunțat la M. Dragomirescu, care l-a primit și a stat mult de vorbă cu el, rămînînd impresionat de cunoștințele lui literare și de ferma lui voință de a se dedica scrisului, pentru care simțea o vocație incontestabilă. Pentru a-l introduce în cercurile scriitoricești, îl pofti să ia parte la prima ședință a cenaclului său literar, care urma să aibă loc chiar în prima sîmbătă, la orele 9,30 seara, la locuința sa. Îl ruga să fie pregătit pentru o eventuală lectură din creația proprie.

În seara şi la ora fixate, Liviu Rebreanu sună la intrarea profesorului. Mare i-a fost însă mirarea cînd se văzu introdus în sufragerie, unde masa familială de-abia începuse. Timiditatea lui se transformă într-o jenă neînchipuită. Gazda observă aceasta şi-l pofti la masă.

— Vă mulţumesc, domnule profesor, am mîncat. Mă întreb însă dacă am înţeles bine ora invitaţiei.

Evident, nepunctuală era gazda, şi nu musafirul, neobişnuit cu concepţia despre punctualitate a mediului literar bucureştean. Îl pofti să ia loc, să guste cel puţin o prăjitură.

După masă, au trecut în birou, unde Liviu Rebreanu cunoscu de aproape pe Emil Gîrleanu, Victor Eftimiu, Mihail Sorbul, Corneliu Moldovanu, Alexandru Stamatiad, St. O. Iosif, Dimitrie Anghel şi alţi scriitori din epocă. Apoi, în cîteva cuvinte, profesorul le-a spus că Rebreanu este prozator, că îl cunoaşte de mult din scris, că i-a fost recomandat şi de poetul Coşbuc ca fiind un tînăr foarte bine instruit, cunoscînd la perfecţie limbile maghiară şi germană. Vine din părţile Năsăudului. Este, deci, ardelean. Scriitorii au schimbat cîteva cuvinte cu Liviu Rebreanu, apoi au luat loc şi au început să citească fiecare, fie un capitol dintr-un roman, fie o nuvelă, o schiţă, sau un act dintr-o piesă.

Liviu Rebreanu, modest, tăcut şi, mai ales, uluit de cît se vorbea de tare — obicei pe care nu-l cunoştea — asculta atent la tot ce se citea şi, mai ales, studia pe fiecare scriitor în parte, cum numai el ştia să o facă, aşteptînd să-i vină şi lui rîndul. Dar a sosit timpul plecării. Profesorul l-a reţinut o clipă, rugîndu-l să-i lase nuvela adusă şi adresa exactă. Mulţumindu-i şi luîndu-şi rămas bun, Liviu

Rebreanu scoase din buzunarul hainei manuscrisul nuvelei, notă pe el adresa şi-l înmînă profesorului.

Peste două zile, primi un plic din partea profesorului Dragomirescu, cu următoarea scrisoare :

„Buc. 20 oct. 1909.

Dragă domnule Rebreanu,

Iartă-mă că aseară am uitat de nuvela dumitale. E drept că, chiar de nu mi-aş fi uitat, n-aş fi vrut să te expun la un nesucces, neştiind calităţile ei de mai înainte.

Astăzi însă am citit-o şi te felicit, e foarte interesantă poveste şi cu însemnate calităţi literare. Vrei s-o public în Convorbiri critice ?

Dacă da, te rog răspunde-mi cît mai curînd.

Al dumitale devotat,
M. Dragomirescu

N.B. Ce titlu îi dăm ? Din vremuri ? Minodora ?"

Amintita nuvelă a apărut în următorul număr al revistei *Convorbiri critice,* datat 25 octombrie 1909, însă cu alt titlu : *Volbura dragostei.*

Liviu Rebreanu se simţea bine între scriitori şi cu unii dintre ei a legat chiar de la început strînse prietenii. Astfel, după cum am amintit în primul capitol, nu i-a lipsit nici calda şi delicata prietenie a lui Emil Gîrleanu — ceva mai în vîrstă decît el — care îi aprecia mult calităţile şi distinsa lui purtare în societate. În plus, Gîrleanu îl considera ca un real talent literar şi, ţinînd seama de cunoş-

tinţele sale din literatura străină, vedea în el pe scriitorul chemat să facă traducerile pieselor germane şi maghiare ce se jucau pe scenele teatrelor naţionale. În acest sens, se gîndi să vorbească cu directorul Teatrului Naţional din Bucureşti, Pompiliu Eliade, cu care era foarte bun prieten.

A doua zi, pe la orele patru, porniră amîndoi spre teatru. Au fost primiţi imediat de director, chiar în cabinetul lui, unde, vorbind şi discutînd, rămaseră pînă seara.

Tot timpul acesta, directorul s-a convins de profundele cunoştinţe ale lui Rebreanu şi fu puternic impresionat. Îl încînta modestia lui, persoana lui. Îi vorbi de anumite piese germane şi maghiare, clasice şi moderne, pe care dorea să le joace în această stagiune a anilor 1909—1910, şi l-a rugat să treacă oricînd va putea pe la teatru, pentru a lua piesele care trebuiau traduse. În fine, i-a oferit tînărului scriitor intrarea liberă la toate spectacolele.

Aşa a început activitatea de publicist şi om de teatru a lui Liviu Rebreanu în capitala Romîniei.

Nu mult după venirea scriitorului în Bucureşti un incident puse capăt pentru scurtă vreme activităţii sale. La începutul anului 1910, dintr-o inexplicabilă carenţă şi prelungită slăbiciune a guvernului romîn, dublate de o regretabilă eroare a autorităţilor austro-maghiare, Liviu Rebreanu a fost extrădat.

Elucidarea confuziilor a fost o simplă formalitate, deoarece obiectul extrădării se dovedise a fi fără cauză.

Adevăratul motiv, așa cum Liviu mi l-a relatat și cum s-a dovedit a fi pe parcursul procedurilor, fusese și luarea de atitudine în favoarea unor țărani năsăudeni, împotriva jandarmilor imperiali, episod pe care, de altfel, mai tîrziu, scriitorul îl va folosi într-unul din capitolele romanului *Ion*.

După ce a mai zăbovit cîteva săptămîni prin ținuturile adolescenței, cutreierînd pentru ultima oară meleagurile unde avea să se închege desfășurarea viitorului său *Ion*, Liviu Rebreanu se reîntoarce în toamna aceluiași an la București, unde eu, cu mica Puia, îl așteptam cu multă dragoste și nerăbdare. Cu aceeași dragoste a fost primit de către toți scriitorii, cu care își reluă în continuare larga și laborioasa activitate literară.

Din 1909 pînă în 1911, Rebreanu a lucrat în redacția ziarului *Ordinea* sau a colaborat la revistele *Convorbiri critice* [1], *Falanga*, *Viața romînească*, *Ramuri* etc. Tot pe atunci edita, împreună cu Mihail Sorbul, prima revistă de teatru : *Scena* (1910) și scria, bineînțeles, nuvele și schițe.

În 1911, Emil Gîrleanu a fost numit director la Teatrul Național din Craiova. În această calitate, îl luă pe Liviu Rebreanu ca secretar literar, iar pe mine mă angajă în cadrul artistic.

[1] Unde a fost o vreme secretar de redacție.

În aprilie 1911, Liviu pleca cu Emil Gîrleanu la Craiova, unde noul director trebuia să ia contact cu artiştii şi, împreună cu secretarul literar, să întocmească repertoriul viitoarei stagiuni 1911—1912.

La 27 iulie 1911, am plecat şi eu cu fetiţa la Craiova. În gară, Liviu Rebreanu ne aştepta. Am găsit totul aranjat, locuinţa bună şi cele trebuitoare unui trai liniştit.

După-amiază m-am prezentat directorului Emil Gîrleanu, care, cu multă bunătate, s-a interesat dacă nu avem nevoie să ne vină în ajutor la instalarea noastră. I-am mulţumit pentru grija ce ne purta, dar nu aveam nevoie de nimic, doream numai să începem munca. Am luat înţelegere cînd să vin la teatru, ca să vorbim pe larg despre rolul „Fata cea mică a lui Alb-Împărat" din *Înşir-te mărgărite* de Victor Eftimiu, rol ce trebuia să joc la deschiderea stagiunii. Directorul îmi spuse că, pentru tot ce doresc şi-mi trebuie la teatru, să mă adresez lui Liviu. În sfîrşit, Liviu Rebreanu se află în plină mulţumire şi linişte sufletească.

Îmi amintesc de munca pe care Liviu, fiind mîna dreaptă a directorului, a depus-o în timpul stagiunii aceleia. Între altele, datorită cunoştinţelor sale temeinice, contribuia în mare măsură la determinarea lecturii pieselor din literatura străină, care urmau să fie înscrise în repetoriul curent.

Directorul Gîrleanu aprecia întotdeauna părerile lui referitoare la distribuirea artiştilor în dramele şi comediile ce intrau în repetiţie.

Bineînţeles că, în afară de acestea, Rebreanu, ca secretar literar, rezolva, cu asentimentul directorului, toată corespondenţa teatrului, redacta conţinutul programelor, întocmea comunicările pentru

presă şi se îngrijea de tipărirea afişelor spectacolelor jucate.

Talentul său literar, dublat de deosebita sa vocaţie pentru teatru, i-a permis să traducă unele din piesele de mare succes ale stagiunii în curs, cum au fost *Tinereţea* de Max Halbe (jucată şi sub directoratul său, în 1942, pe scena Studio), *Ofiţerul* de Molnar şi altele.

Cu toate aceste preocupări, Rebreanu a găsit timpul şi inspiraţia necesară să scrie cîteva nuvele şi să completeze notele şi planurile unor viitoare creaţii de respiraţie mai mare.

Cu toată munca depusă de amîndoi, nu am simţit nici o oboseală. Prietenia aleasă a lui Emil Gîrleanu şi a soţiei sale Marilena a fost pentru noi un îndemn la bine.

La sfîrşitul stagiunii 1912, am fost transferată la Teatrul Naţional din Bucureşti. Pot spune că, deşi la Craiova Liviu Rebreanu a fost pe deplin apreciat şi satisfăcut, transferarea mea la Bucureşti l-a bucurat. Aici avea să trăiască printre scriitorii lui dragi, aici avea să găsească un cîmp mai larg pentru preocupările sale scriitoriceşti.

CĂMINUL NOSTRU

Cînd am ajuns la Bucureşti, am închiriat pe Calea Griviţei o locuinţă care avea trei camere, cu dependinţele trebuitoare unei gospodării modeste, dar aşezate. Ne-am aranjat un dormitor, o sufragerie şi un birou.

Nici o cameră nu purta interes atît de mare ca biroul soţului meu. Era, bineînţeles, încăperea cea mai vastă şi mai bine luminată. Mobilierul se compunea dintr-un birou de stejar, care avea opt sertare — unul central, trei în dreapta şi patru în stînga — toate deschizîndu-se la simpla descuiere a celui din mijloc. Scaunul biroului, cît şi cele două din faţa lui, erau uşoare şi comode. La peretele din spate aşezasem un dulap-bibliotecă, închis prin două uşi cu geamuri, care apărau volumele de praf. În dreapta mai exista o bibliotecă turnantă, iar în faţă o canapea. Ferestrele erau împodobite cu perdele de reţea şi aveau transparente de pai galben-închis. Podelele bine lustruite erau acoperite cu o scoarţă oltenească, armonizată în tonul general al

încăperii. La rîndul lui, biroul, tapisat cu clasicul postav verde, era aranjat cu tot ce trebuie: în mijloc o sugativă mare, în partea din față o călimară impozantă de cristal, alături un calendar de masă, pe un suport tocuri și creioane de toate culorile, bine ascuțite, plus lampa pentru petrol, cu picior din metal și abajur de porțelan verde deschis, identic cu cel al lămpii suspendate în mijlocul tavanului.

Într-un cuvînt, pot spune că înjghebasem o locuință curată, bine aranjată, dotată cu tot ce-i trebuie, dar lipsită de orice lux. Era un cămin plin de simplitate, îmbietor la muncă, dătător de nădejdi, de înțelegere și de iubire. Cît de dragi și prețioase ne-au fost nouă, mulți ani, toate acele lucruri!

La acest birou, care a împodobit de la început camera lui de lucru, a scris Liviu Rebreanu aproape toată opera. Este biroul care acum se găsește în casa fiicei noastre Puia, și l-a întovărășit pe romancier în toate locuințele succesive și chiar în ultima, din Valea Mare, Muscel. Simt și văd, cînd mă gîndesc la trecut, emoția și eforturile lui Liviu pentru adunarea cărților de literatură aleasă. Ori de cîte ori izbutea să completeze un raft era o sărbătoare pentru sufletul său. În acea bibliotecă mică, a strîns el primele volume de valoare care au format embrionul bibliotecii înjghebate cu destulă trudă și aceeași dragoste, de-a lungul anilor, pînă la sfîrșitul vieții. Pe deasupra dulapului cu cărți ședeau frumos orînduite diferite reviste românești și străine, toate cercetate cu interes și folos.

Liviu Rebreanu era un mare îndrăgostit al cititului, în care scop nu se mulţumea să achiziţioneze numai cărţi de pură literatură, aşa că el îşi împodobea biblioteca şi cu lucrări de filozofie, de istorie, de ştiinţe naturale, de astronomie şi cu tot ce-şi dorea mintea sa iscoditoare.

Firește, preferinţele — şi la acea epocă — se orientau în primul rînd spre beletristică. Ţin minte că pe atunci îl preocupa îndeosebi Cehov. În 1912, şi-a cumpărat cele trei volume ale marelui scriitor rus, apărute în versiune germană la Leipzig, editura *Humoresken und Satiren*. Tot în acel timp a început probabil să se gîndească la eventualitatea unor traduceri, din acest autor, pe care le-a şi realizat mai tîrziu, începînd din 1914.

De două-trei ori pe săptămînă curtreiera librăriile, anticăriile, să cerceteze „noutăţile". Chiar dacă nu le cumpăra pe loc, el nota exemplarele descoperite, sperînd că peste cîtva timp şi le va putea procura. Şi pot spune că mai întotdeauna îşi îndeplinea acest gînd.

În nenumărate ocazii am contribuit şi eu la mărirea acestui „fond" literar, utilizînd cîteodată micile economii în favoarea obţinerii unor volume mai rare şi deci mai costisitoare.

Fiecare carte din bibliotecă era iscălită de el şi purta data cumpărării. După ce făcea menţiunea respectivă în catalogul ce-şi întocmise, aşeza volumul în raft, la locul indicat, ţinînd seama de gen, autor, limbă şi alte considerente literare sau ştiinţifice. Animat toată viaţa de dragostea nemărginită pentru „carte" şi de dorinţa de a cunoaşte tot ce este lumină, învăţătură, cultură, el a manifestat continuu, an după an, un interes crescînd pentru

completarea și amplificarea acestei comori spirituale, biblioteca.

Mă simțeam fericită cînd îl vedeam în camera de lucru, la biroul său, înconjurat de cărțile iubite. În această atmosferă de cultură Liviu Rebreanu gîndea, muncea și scria neîncetat. În anul 1912, publica primul său volum, intitulat atît de sugestiv: *Frămîntări*. Aceste nuvele și schițe, adunate pentru prima oară, apar chiar în Ardeal, la Orăștie, în editura prietenului său S. Bornemisa.

În aceeași perioadă, datorită activității sale de cronicar dramatic la ziarul *Rampa* și la diverse alte periodice, a devenit un critic teatral apreciat.

Afirmarea sa ca „om al scrisului" l-a condus, evident, și spre diversele și oarecum neglijatele misiuni ale „tinerei" Societăți a Scriitorilor Romîni, recent constituită (1909). Amintesc că prima sa însărcinare oficială, în cadrul breslei căreia i se integrase total și definitiv, se produce în 1914, cînd a fost numit secretar al S.S.R.

În același an, a trebuit să ne mutăm, deoarece proprietarul a avut nevoie de apartamentul ocupat de noi. Noua locuință din fosta stradă a Primăverii, în cartierul Bisericii Amzei, avea camerele mai incomod dispuse. Personal nu eram prea mulțumită. „E foarte bine", afirma însă Liviu, cu permanenta lui înțelegere și voie-bună, adăugînd că, „dacă sîntem sănătoși cu toții, restul nu contează". Am dispus mobilierul în fiecare încăpere și, cînd totul a fost reorganizat, Rebreanu și-a reluat îndeletnicirile scrisului său. Între altele, a revizuit și a amplificat începuturile materialului inspirat și acumulat prin anii 1907—1908, în Prislop, pentru un eventual roman, viitorul *Ion*. În 1916 publică al

doilea volum de nuvele, botezat de data aceasta după una din realizările mai recente, *Golanii* (la Editura Steinberg), şi o altă serie de nuvele şi schiţe numite *Mărturisiri*, în colecţia Biblioteca populară Căminul, colecţie îngrijită de aceeaşi editură.

Simultan cu această activitate publicistică, critica de specialitate a început să-i acorde un interes crescînd. Astfel, la apariţia volumului *Golanii*, poetul Topîrceanu, în revista ieşeană *Viaţa romînească*, aprecia talentul cu care autorul prezintă un mediu neexplorat încă de promotorii de pe atunci ai literaturii noastre, precum şi *„stilul simplu, mereu robust, potrivit cu subiectul"*.

Aceeaşi caldă primire îi era acordată şi din partea altor confraţi şi critici literari, fără să fie, bineînţeles, privat de unele rezerve...

Toate acestea nu-l mulţumeau însă pe deplin. El constata cu regret că nuvelele, schiţele, articolele, cronicile şi în general tot ce scria — deşi erau bine primite — nu izbuteau să-i producă un venit suficient, pentru a-i permite să asigure un trai omenesc celor două fiinţe dragi, soţia şi fiica. Menţionez că, în timpul acela, locuia la noi şi sora cea mai mică a lui Liviu, Florica (Riţa), venită din Năsăud şi pe care regretam mult că, tocmai din această cauză, nu puteam s-o găzduim în condiţiile dorite.

În cea de-a şaptea lună a anului 1914, s-au produs în viaţa noastră două tragice evenimente.

La patruspreze iulie, am fost vestiţi din Năsăud că tatăl lui Liviu a încetat să mai trăiască, în al cincizeci şi unulea an al vieţii. În ajun —

coincidența hărăzise ca să vorbim toți trei (Liviu, Rița, sora lui, și eu) tocmai despre multe din traiul și zbuciumul celui care a fost învățătorul Vasile Rebreanu. Durerea scriitorului a fost fără margini.

Iar la 28 ale lunii izbucnea primul război mondial, care a răspîndit în întreaga lume acel uriaș val de grozăvii și a marcat în viața noastră, a familiei, poate cel mai încercat moment pe care am fost siliți de împrejurări să-l trăim.

Într-una din zile, soțul meu îmi spuse:

— Mare nenorocire ne cuprinde pe toți; războiul este o complexitate de tragedii mărunte. Cîte milioane de vieți va înghiți măcelul atîtea milioane de drame vor fi stîrnite în lume, unele zdrobind numai trupurile, altele strivind sufletele. Și poate că cele mai ascunse dureri, zăvorîte în tainițele inimii, vor fi cele mai cumplite. Gloanțele, obuzele și toate uneltele născocite de oameni pentru a omorî cît mai mulți oameni au cel puțin „meritul" de a ucide repede, de a sfîrși mai curînd chinurile trupești, pe cînd suferințele sufletești rod îndelung temelia vieții, ca o ceată de carii flămînzi, pînă ce izbutesc s-o sfărîme...

Nu ziceam nimic. Mă uitam în ochii lui, ascultam cu mirare și groază vădită. El, vrînd parcă să întărească cele spuse, continuă:

— Da, da, acesta este adevărul, numai adevărul!

Soțului meu i-a fost dat să simtă, pînă în adîncul sufletului său, tot acest adevăr crunt: războiul!...

ANII DE RESTRIŞTE
(1916—1918)

Într-una din zile, Liviu Rebreanu plecă de acasă ca de obicei. Mare mi-a fost însă mirarea cînd, abia după o oră, se întoarse spre a-mi spune că s-a decretat mobilizarea.

În privirea lui lucea o bucurie mare. Îşi şi vedea Ardealul eliberat. Eu simţeam însă un junghi prin inimă, şi o presimţire rea îmi cuprindea tot sufletul. Liviu doar era ardelean, cu situaţia militară nelămurită; el încă nu era considerat ca făcînd parte din cadrele armatei romîneşti. Totuşi, de vreme ce se decretase mobilizarea şi starea de război era un fapt îndeplinit, el trebuia să aparţină de o unitate militară. Ce va face? Imediat ne-am consultat asupra acestei situaţii extrem de delicate şi grabnic de rezolvat.

S-a decis să se prezinte fără întîrziere la Ministerul de Război, pentru a cere să fie înrolat şi trimis pe front. A doua zi, ducîndu-se acolo, i s-a comunicat că trebuie să se adreseze Statului Major. Prezentîndu-se imediat, i s-a răspuns însă că ase-

menea probleme cad numai în competinţa... Ministerului de Război. Protestă, explică cum putu mai bine că, el, fiind ardelean, poziţia sa se cere a fi clarificată cu precădere. În acelaşi timp, dorea să se ia act că el nu mai face parte din armata austro-ungară, ca urmare a faptului că este stabilit de atîţia ani în Romînia. În sfîrşit, a căutat să-i facă să înţeleagă că trebuie să fie înrolat în armata romînă, mobilizat şi trimis imediat pe front.

Nu numai că toate protestele şi declaraţiile sale au fost zadarnice, dar n-au acceptat să-i primească nici actele pentru a fi luat cel puţin în evidenţă ca prezentat pentru mobilizare. Venind descurajat acasă, mi-a spus că cei de la minister l-au făcut să înţeleagă că situaţia ardelenilor urmează să se clarifice mai tîrziu. S-a gîndit atunci să înainteze actele recomandat prin poştă, iar recipisa să o păstreze ca o dovadă a prezentării la încorporare.

Toată noaptea nu a închis ochii. Cum retragerea începuse şi cum probabilitatea ca Bucureştiul să fie ocupat în curînd de armatele germane creştea din zi în zi, o neliniște cumplită a început să-l chinuiască. Aşteptarea răspunsului autorităţilor militare era cauza care-i provoca această surescitare. Hotărît să se facă util în orice mod şi auzind de la un prieten că la Direcţia muniţiilor se caută un desenator, s-a prezentat pentru solicitarea acestui post. Dar n-a fost angajat. A auzit apoi că se caută oameni care cunosc mai multe limbi, pentru a îndeplini munca de translator la serviciul prizonierilor şi la cel al internaţilor. A alergat şi acolo. Zadarnic, nu l-au primit.

Ce să facem ? La care uşă să mai batem ? Timpul trecea vertiginos. Războiul devenea din ce în ce

mai aprig. Ţara noastră era în mare primejdie, şi soţul meu, spre marea lui jale, se vedea în neputinţă să-şi clarifice situaţia.

Sufletul lui trecea prin cumplite momente de deznădejde. Din timp în timp, se mai ducea la Ministerul de Război, cu gîndul că doar l-or chema şi pe el. Căpitanul, cum îl vedea, îl apostrofa mai întîi prin cuvintele :

— Domnule, dumitale ţi s-a urît cu viaţa — ca apoi să-l trimită pentru informaţii alături, la un gradat. Bietul sergent — îmi spunea Liviu — cu cîtă compasiune îi vorbea cînd îl revedea intrînd cu faţa îngrijorată :

— Mai ai puţină răbdare. Te vom trimite şi pe dumneata în foc.

Soţul meu era deprimat. Zi şi noapte nu vorbea decît de primejdia cea mare pe care o cuprindeau aceste două cuvinte : „duşmanii înaintează" ! Oameni plini de încredere, de optimism pînă mai ieri, invadau acum trenurile. Şi peste tot nu se auzea decît : „Vin ! vin duşmanii !"

Comunicatele laconice umpleau nu numai de durere, dar şi de groază toată fiinţa lui Liviu Rebreanu. Îi vedea apărînd... Sosise ceasul panicii...

Toată această teamă era explicabilă, căci el, ca ardelean trecut ilegal în regat, avea să fie cu siguranţă considerat de inamic ca făcînd parte tot din cadrele armatei austro-ungare şi declarat dezertor. Din această cauză, problema refugierii apărea ca inevitabilă, chiar dacă ar fi trebuit să o facă doar ca simplu civil.

Zi de zi, rîndurile cunoştinţelor se răreau. Am aflat că aproape toţi prietenii au plecat în Mol-

dova. Eram deznădăjduiţi ! Cum ? ! dintre toţi prietenii scriitori nici unul nu se gîndise şi la el ? La primejdia ce ameninţa pe un ardelean ? Cum de dispăruse prietenia, înţelegerea faţă de un coleg ?

Momentele erau însă prea grave. Şi poate tocmai aceasta explica, într-o măsură, lipsa de grijă faţă de un confrate care se găsea într-o situaţie personală atît de dificilă.

Hotărîţi să plecăm, paşii mei se îndreptară către o veche cunoştinţă a părintelui meu. Nu eram sigură dacă voi fi recunoscută. Nu mă văzuse din copilărie, de la moartea tatălui meu. Riscam poate să nu mă primească. M-am dus totuşi la el, să-i cer un sfat şi un sprijin, în timpurile acestea atît de vitrege pentru noi.

Spre surprinderea mea, m-a primit cu toată duioşia. M-a făcut să înţeleg că prin ocuparea Bucureştiului situaţia lui Rebreanu devenea, într-adevăr, foarte grea... În concluzie, m-a povăţuit ca soţul meu să plece neapărat, în timp ce eu cu fetiţa puteam eventual rămîne pe loc. Ajunsă acasă, i-am povestit tot ce am făcut şi amîndoi ne-am convins că plecarea lui era obligatorie.

Acum, mai mult ca oricînd, am înţeles toată zbaterea lui sufletească. Trăind de atîta vreme tot zbuciumul lui, mi s-a părut că orice vorbă în plus ar fi de prisos. Hotărît, fără şovăire, trebuia să plece.

Acum nu ne gîndeam decît la găsirea unui mijloc, cît mai sigur, care să-i permită să urmeze ultimele convoaie de refugiaţi care se scurgeau în direcţia Buzău, Rîmnicul-Sărat, spre Moldova. Din

cauza întîrzierii şi tergiversării preparativelor şi mai ales datorită rapidităţii înaintării inamice, care a tăiat orice comunicaţie, cu toate eforturile făcute, planul nu a reuşit...

La începutul ocupaţiei, Liviu Rebreanu a stat mai mult ascuns în casă. Zilele treceau greu, unele după altele, şi viaţa devenea din ce în ce mai îngrozitoare.

Pe obrajii lui palizi, zăream deseori alunecînd, înfrăţite, lacrimile umilinţei şi suferinţei.

Nici în săptămîna următoare nu am lăsat pe soţul meu să părăsească locuinţa. Prelungirea acestei carantine îl consuma însă excesiv. De aceea, treptat-treptat, a încercat să se strecoare cîte puţin în oraş, pentru a întîlni eventual pe cei rămaşi din cercul de odinioară. Aşa a aflat despre masivele arestări făcute în ultimul timp. Aproape nici unul nu mai îndrăznea să se întîlnească cu altul, nimeni nu mai îndrăznea să iasă din casă. Mă gîndeam : ce se va întîmpla cu Liviu cînd vor începe să fie cercetaţi ardelenii ? Timpul se scurgea. Sosi iarna de neuitat 1916—1917. Ce cumplită şi lungă a fost ! Lemne nu mai aveam. Ne-am adunat cu toţii într-o odaie la demisol. Puţina mîncare ne-o fierbea o colegă de la teatru, soţia directorului de scenă Paul Gusti. Liviu a început să spargă scaunele din sufragerie, ca să întreţină puţinul foc de care aveam cu toţii atîta trebuinţă. El, mai ales, avea nevoie de un strop de căldură, pentru că dorea neapărat să scrie.

Şi astfel, în frig şi în griji, noapte de noapte, pînă în zi, înbundurat în palton, înfăşurat la gît cu

fularul gros, scria de zor la romanul *Ion,* care progresa, se întregea, umplîndu-ne inimile de speranţe...

În acest timp nu dormeam. Îl priveam cu atenţie, mă ridicam binişor din pat şi, cu toată opunerea lui, îi scoteam papucii pentru a-i înfăşura picioarele reci în şalul meu de lînă, călduros... Îmi spunea atunci, cu duioşie :

— De ce nu dormi, Fănişor ? Odihneşte-te şi vezi, nu uita, dimineaţa să citeşti filele şi să-mi spui cum ţi se pare.

Îl îndemnam cu toată încrederea să scrie, căci aveam certitudinea nezdruncinată că *Ion* va fi o operă mare ! Şi în timp ce el îşi răsucea o ţigară, înainte să mă vîr în aşternut, mai puneam vreo două aşchii în sobă...

În toată această cumplită nelinişte şi neavere a noastră, se petrecea un fapt de nimic, dar nespus de duios pentru sufletul hărţuit al lui Liviu Rebreanu. Un prieten bun îi dăruise cîndva o pisicuţă albă ca neaua, cu ochii albaştri şi cu botişorul roz. Din cauza frigului, Kicikem — aşa se numea pisicuţa — şedea numai după sobă. Îndată după culcarea noastră, cînd liniştea devenea deplină, ea scotea căpşorul, privea toată camera, apoi sărea din culcuşul ei, se întindea leneş şi se îndrepta spre masa la care scria Liviu. Sărea uşor pe genunchii lui, de acolo se suia pe masă, se ghemuia lîngă foile manuscrisului şi, cu urechile ciulite, începea să urmărească cu atenţie încordată mersul peniţei pe hîrtie, dîndu-i din cînd în cînd scriitorului cu lăbuţa peste mînă...

Cînd Liviu lăsa tocul pentru a-şi răsuci o ţigară, Kicikem, făcută ghem, aştepta dormitînd să reia cu

aceeaşi încordare urmărirea evoluţiilor peniţei de aur...

Acest divertisment, care mîngîia sufletul îndurerat al soţului meu, se repeta în toate nopţile acelei triste ierni...

Jumătate din artiştii Teatrului Naţional plecaseră la Iaşi, iar cealaltă jumătate, din care făceam şi eu parte, a rămas la Bucureşti, sub direcţia lui Aristide Demetriad. Teatrele se redeschiseră. Noi, artiştii romîni, jucam la Teatrul Comedia ; ocupanţii, pe scena Teatrului Naţional. Subiectele pieselor care se jucau de către noi trebuiau traduse, pentru program, în limba germană. Traducerea i-a fost încredinţată de Aristide Demetriad lui Liviu Rebreanu.

Lucrul acesta ne-a adus o simţitoare uşurare în buget. Dar noua sursă de venit a dispărut destul de curînd. Traducerile au fost făcute din ordin de altcineva, străin de teatru. Nu interesa dacă sînt fidele şi literare. Un cunoscut ne-a venit din nou în ajutor şi Rebreanu a fost numit la controlul biletelor pentru concertele date la Ateneul Romîn. Nu era însă retribuit decît atunci cînd concertele aveau loc, adică o dată pe săptămînă. În total, patruzeci de lei pe lună. Ne-am mulţumit şi cu atît. Am fost fericiţi că primăvara a găsit pe Liviu Rebreanu controlor la Ateneu şi redactorul reclamelor din programe. Era puţin, dar el era mulţumit şi mîndru că izbutea să muncească, fără să fie stînjenit în creaţia lui *Ion* şi fără să facă vreun act de gratitudine faţă de nimeni. Mă asociam cu el la această mulţumire.

Soţul meu îmi spunea :

— *Celor ce n-au cunoscut ocupaţia, li se poate părea stranie această mîndrie a mea... şi, cu toate acestea, ce greu e cînd viaţa atîrnă de toanele ocupanţilor... Ce uşor este să osîndeşti, dar ce greu este să nu păcătuieşti, cînd păcatul te îmbie la fiecare pas, iar ispita te batjocoreşte pretutindeni.*

Nu şovăiam să recunosc cîtă dreptate avea.

Într-una din zile, un prieten, venind pe la noi, îl întrebă ce face, din ce trăim ?

— Soţia mea, cu salariul ei, eu cu micul cîştig, luptăm cum putem, cît putem — răspunse Liviu trist...

Atunci prietenul îi spuse că şeful lui scoate un ziar romînesc şi este însărcinat să-l anunţe că doreşte să-l vadă.

Liviu Rebreanu ripostă imediat că pentru nimic în lume nu vrea să se amestece în politică. Aceasta ar fi fost ceva împotriva conştiinţei lui... Prietenul îl asigură că nu i se cere şi nici nu trebuie să facă nici un fel de politică. Este liber, deci, să rămînă exclusiv cu preocupările lui literare.

Amîndoi ne-am gîndit să mergem să aflăm despre ce este vorba la directorul ziarului, care era Constantin Stere. Am discutat toţi trei îndelung. Liviu Rebreanu i-a povestit toate eforturile făcute să plece pe front şi tot ce a întîmpinat, hotărîrea de a nu colabora pentru nimic în lume cu nemţii. Într-un cuvînt, şi-a deschis cinstit sufletul. Directorul s-a arătat impresionat şi i-a spus că nu-i cere nici un fel de solidarizare cu politica ziarului. Liviu Rebreanu era literat, să rămînă numai în această

sferă literară. Îl solicita să se ocupe exclusiv de activitatea teatrală, de cronici dramatice, nimic mai mult. Nu era obligat nici să vină cu regularitate la redacţie. Pur şi simplu să-şi trimită cronicile secretarului. Cu această condiţie, Liviu Rebreanu a primit colaborarea, considerînd că nu-şi încalcă principiile. [1]

De altfel, aceasta a fost şi concluzia celor care cercetînd, după încetarea războiului, activitatea şi manifestările oamenilor de litere rămaşi sub ocupaţie, au constatat că Liviu Rebreanu nu s-a solidarizat în scris cu politica ziarului *Lumina*.

În aceste condiţii, începe să se ocupe de totalitatea activităţii artistice bucureştene, scriind cuprinzătoare şi obiective cronici — nu însă totdeauna pe placul celor interesaţi — aspect care, cum vom vedea mai tîrziu, i-a cauzat dramatice repercusiuni.

De cîte ori veneam de la teatru, îi spuneam cu toată îngrijorarea să fie cît se poate de prevăzător, în special cu artiştii trupelor germane, deoarece, după cum se părea, erau destul de des nemulţumiţi de aprecierile din cronicile lui dramatice.

Îmi răspundea blînd să fiu liniştită şi să înţeleg că el caută să spună numai adevărul.

Nu după multă vreme, soţul meu a fost chemat la cenzură. Aici l-a întîmpinat un trufaş ofiţer german, care l-a ameninţat că va fi trimis în lagăr, la Corabia, pentru atitudinea vădit potrivnică puterilor centrale şi pentru felul jignitor în care scrie despre artiştii germani. Liviu Rebreanu a vrut să-i dovedească modul obiectiv în care îşi îndeplinea

[1] De altfel, după cum se va vedea, iluzia lui L. Rebreanu că se poate ţine neutru a spulberat-o el însuşi prin evenimentele care au urmat.

misiunea de cronicar teatral. Ofițerul s-a înfuriat și l-a avertizat că de acum înainte se vor lua fără nici o ezitare măsurile necesare.

A fost primul inel din lanțul de nenorociri care s-au abătut asupra lui.

Între timp, iată că se produse o altă complicație. Teatrul romînesc a reprezentat în premieră comedia unui autor romîn. Liviu Rebreanu a scris că lucrarea este slabă. Autorul, persoană pe atunci cu trecere, s-a înfuriat. Nu se întîlnea cu cineva fără să afirme că va termina el repede cu Rebreanu. Îl va divulga că este ardelean, dezertor din armata austro-ungară și că face propagandă ostilă ocupanților. Îl va învăța el cum să scrie...

Am auzit toate acestea în timpul unei repetiții la teatru. Însuși directorul Teatrului Național m-a chemat la el în birou și mi-a spus că Liviu Rebreanu este amenințat de o mare primejdie, din cauza denunțurilor făcute de autorul acelei piese originale. În consecință, ar fi fost foarte nimerit să caute a fi cît se poate de prudent.

Natural că acest atît de dezagreabil incident mă puse pe gînduri. Zilnic îi reaminteam amenințările proferate la adresa lui de „amabilul" coleg. Dar Liviu nu putea înțelege, nu-i venea să creadă că ar exista pe lume un om — mai mult, un confrate — atît de rău. În curînd, zvonurile prinseră consistență și punerea sub urmărire a lui Liviu părea iminentă.

Vai, cît mă înfiora această răutate ! Vedeam cîte chinuri și deznădejdi suferea soțul meu în timpul acestei ocupații... Aici, la București, îl urmărea groaza arestării, urmată de tot cortegiul... anchetă, interogatoriu, suplicii, evacuare la Budapesta, pro-

ces, sentință, condamnare și... sfîrșitul... ! Iar la Iași, oprobriul unei învinuiri, trîmbițată de cei aflați la adăpost acolo, lăsînd să se înțeleagă că ar fi fost colaborationist... Printre lacrimile marei noastre deznădejdi, ne întrebam continuu : ...de ce toate acestea... de ce ?

Nu trecu mult și, în primăvara anului 1918, într-o dimineață, pe la orele 6, a bătut cineva la ușa noastră. Soțul meu deschise să vadă cine e. În fața lui, sta un ofițer ungur, însoțit de un soldat cu arma la umăr. Fără să întrebe nimic, au dat buzna în casă. Ofițerul s-a legitimat în calitate de comisar din poliția militară. După ce vorbi cu el în ungurește, Liviu îmi spuse că trebuie să se îmbrace repede, deoarece, fiind arestat, urmează să plece, iar noi vom ieși în curte pentru a permite autorităților ocupante să facă o percheziție amănunțită în toată casa.

M-am uitat la Liviu. Paloarea feței lui era concludentă. Vrînd să-mi șoptească ceva în romînește, ofițerul l-a oprit brusc și i-a spus să vorbească cu voce tare, exprimîndu-se obligator în limba germană sau maghiară.

Pregătirile de plecare fiind gata, am întrebat pe ofițer în limba germană :

— Unde duceți pe soțul meu ?

El mi-a replicat aspru :

— O să vadă el personal.

Apoi a întrebat :

— Gata ?...

— Gata ! au răspuns doi gradați care îl escortau pe Liviu Rebreanu.

Am mers în tăcere alături de soțul meu, pînă la poartă. Acolo aștepta o trăsură, condusă tot de un militar...

Atunci cînd vizitiul a dat drumul cailor, am uitat unde sînt, ce fac și, nemaiputîndu-mă stăpîni, am strigat din răsputeri :

— Liviule, mai bine mort decît cu ei !

Chipul soțului meu îmi părea descompus. Biet suflet, atît de greu încercat...

M-am întors în curte să privesc la camionul poposit la poartă, în care erau aruncate fără milă vrafurile de cărți și reviste ale lui Liviu. Un gradat cotrobăia prin toate ca prin nimicuri și apoi le răsturna de-a valma în camion.

În toiul acestei percheziții, nu-mi mai dădeam seama dacă orele se scurg repede sau încet. Deodată, spre surprinderea și marea mea bucurie, îl zării pe Liviu care se întorcea singur ! Ne-am privit fără să ne vorbim. Am intrat în casă.

Ofițerul, care conducea percheziția, ședea la birou cu toate cele opt sertare trase, prin care răscolea cum îi venea, scoțînd tot ce găsea prin ele. Am rămas în fața biroului unul lîngă altul și ne uitam tăcuți la această profanare a tuturor manuscriselor și notițelor, fructul unei îndelungate trude... și unica noastră nădejde...

Deodată, din fundul sertarului de la mijloc, scoase un caiet gros, cu scoarțe tari. Maiorul îl răsfoi de cîteva ori, se opri asupra unor pagini și întrebă pe soțul meu ce reprezintă. Rebreanu îi răspunse că sînt încercări literare. Lipsind tălmaciul, ofițerul nu se putu documenta pentru mo-

ment. Acest caiet era, de fapt, un „jurnal" care cuprindea însemnări şi impresii din timpul războiului, al ocupaţiei, ţinute la zi. Deci era corpul delict care putea să agraveze vina soţului meu, să-i grăbească condamnarea... să-i aducă poate chiar moartea.

În el erau menţionate fapte, aprecieri, gînduri cu privire la tot ce trăise Liviu pînă în seara de dinaintea arestării lui. Ofiţerul îl răsfoi încă de două-trei ori şi brusc, fără nici o vorbă, îl remise soldatului de lîngă el, cu ordinul de a-l depune în camion. Era una din piesele importante găsite, şi din această cauză îi acorda o deosebită atenţie, ca să ajungă sigur şi intact la comandatură, unde trebuia să fie disecat cu toată atenţia şi curiozitatea. Apoi, tot din acelaşi sertar, scoase un alt caiet, mai gros, cu scoarţe roşii, plin de un scris mărunt, curat.

Era manuscrisul la care lucrase soţul meu noapte după noapte, ani întregi. Era romanul *Ion*, în care îşi pusese toată speranţa, de care depindea viitorul său ca scriitor... În acel caiet era cuprins tot gîndul şi sufletul lui Liviu Rebreanu. Pe chipul lui, nici o tresărire. Pe faţă, însă, paloarea apărută în timpul arestării devenise mai accentuată şi părea supraomenească.

Atunci, ca o fiară la pîndă, aţintii privirea în ochii ofiţerului ce părea în acel moment preocupat exclusiv de soarta omului încremenit în faţa lui. Întorcînd primele file ale voluminosului manuscris, el întrebă domol:

— Dar acesta ce mai este?

— Un roman, şopti aproape imperceptibil Liviu Rebreanu.

Maiorul se întoarse spre mine. Ne privirăm mult, adînc..., fără clipire, fără respiraţie aproape. Şi deodată, cu aceeaşi voce domoală, rosti în limba germană :

— Sînt profesor universitar.

Privi din nou pe tînărul din faţa lui. Acest om, care nu cruţase nici o hîrtiuţă, care ridicase aproape tot avutul literar al scriitorului — cărţi, însemnări, notiţe, tot — acest aprig mandatar al trupelor de ocupaţie avu o secundă de omenie şi, privindu-mă cu tristeţe, puse manuscrisul încet în fundul sertarului, pe care-l închise uşor. Se ridică de la birou, îşi înclină capul şi părăsi casa...

O dată cu plecarea ofiţerului, s-au retras şi toţi ceilalţi soldaţi. Fără să ştiu aproape ce fac, am deschis biroul, am luat manuscrisul romanului *Ion* şi am trecut în dormitor. În tăcere, Liviu mă urmărea tot timpul. Am închis uşa, am scos salteluţa din pătucul Puiei, am desfăcut uşor cusătura pînzei şi am vîrît manuscrisul în mijlocul zegrasului. Am cusut apoi cu grijă salteluţa la loc şi numai aşa am simţit o uşurare sufletească. Revenind în birou l-am găsit pe soţul meu în genunchi, între cărţile aruncate pe jos, căutînd să-şi pună în ordine biata lui bibliotecă. Aşezîndu-mă lîngă el, să-i ajut la ridicarea cărţilor, mi-a şoptit :

— Sînt sigur, draga mea, că vei avea grijă de acest manuscris.

L-am asigurat că, orice s-ar întîmpla, acest roman va fi strîns legat de viaţa mea. Să fie deci liniştit, să nu-şi piardă încrederea.

Mi-a explicat apoi că la poliția militară i s-a luat numai un interogatoriu, după care a fost lăsat în libertate.

De ce ? Ce urmăreau ?

În acest climat de nesiguranță și groază se consumau zilele și nopțile noastre. Toate clipele reprezentau pentru el prilej de permanentă înfricoșare. Îl obseda, pe bună dreptate, ce se întîmplă cu „jurnalul"... Dacă magistrații militari vor citi însemnările, se considera pierdut.

Toate aceste supoziții și starea noastră generală erau în parte explicabile și din cauza urmăririi la care eram supuși prin oraș, de cîte ori ieșeam. Numeroși agenți nu ne slăbeau din ochi.

Peste cîteva zile, un curier militar ungur s-a prezentat cu o citație. Speriată, l-am întrebat pe Liviu dacă nu cumva este din nou arestat. Calm, mi-a explicat că este numai rechemat pentru a fi cercetat și înregistrat că nu mai face parte din cadrele armatei austro-ungare. Totuși, Liviu nu a dormit toată noaptea. Liniștea îl părăsise. Nu știa ce să facă... La fugă era o naivitate să se gîndească. Supravegherea casei și urmărirea noastră înlătura orice tentativă de acest fel. În următoarea dimineață, soțul meu plecă la comandatură. Ajuns acolo, află că de cîteva zile birourile s-au mutat în altă stradă, unde urma să se prezinte peste 24 de ore. Menținerea lui în libertate — dacă se putea spune astfel — îl făcu să creadă că este, într-adevăr, chemat numai pentru niște banale cercetări și, în consecință, arestarea ar putea fi evitată.

Cu toate aceste raționamente, neliniștea nu-l părăsise. Era foarte agitat și trăda o nervozitate neobișnuită pentru el. Toate încercările mele de a-i

risipi gîndul sumbrelor supoziţii aveau un efect destul de efemer. Bănuielile pesimiste, descurajatoare nu-l părăseau.

După o noapte, aproape albă, soţul meu se îndreptă spre biroul de anchete militare, unde trebuia să se prezinte la ora 8.

L-am aşteptat să se înapoieze pînă la orele 2 după masă, cu inima din ce în ce mai strînsă... La un moment dat, văzînd că nu soseşte, m-am înspăimîntat; fără să mai stau pe gînduri, am pornit spre acea comandatură... dar nu ştiam precis încotro să mă îndrept... pe cine să întreb? Şi aşa, în această încordare a nervilor, am ajuns în Calea Victoriei, prin preajma Teatrului Naţional. În faţa cofetăriei Riegler zăresc un domn pe care aveam impresia că-l cunosc. Cine este oare? Fac un efort şi deodată mi-aduc aminte că, într-una din zile, în timp ce mergeam spre casă, soţul meu, arătîndu-mi-l, adăugă:

— Este un gazetar în slujba ocupanţilor.

Am trecut drumul fără şovăire, îndreptîndu-mă direct către el. I-am spus cine sînt şi l-am întrebat dacă nu cumva ştie unde l-aş putea găsi pe Liviu Rebreanu.

Mi-a răspuns scurt că mă cunoaşte. În privinţa informaţiei solicitate de mine, mi-a indicat că relaţii pot obţine numai de la comandatura militară, care funcţiona într-un local din fostul bulevard Pache. Căldura înăbuşitoare, glasul lui batjocoritor şi modul lapidar în care mi-a răspuns m-au adus într-o stare de nervi doborîtoare. Am început aproape să alerg, ca să scap de privirile acestui om şi să ajung cît mai grabnic acolo, să aflu ştiri despre soţul meu. Ajungînd în faţa clădirii căutate,

m-am avîntat înăuntru şi, într-o suflare, am suit scările cele mari, cu trepte interminabile, şi am intrat într-un coridor în care dădeau mai multe uşi. La una din acestea, făcea de pază un soldat german. L-am întrebat unde pot să aflu ceva despre un arestat. Mi-a indicat să aştept puţin. A intrat în camera a cărei uşă o păzea şi, ieşind după puţin timp, m-a poftit să intru.

La un birou şedea căpitanul german. L-am rugat, dacă poate, să-mi spună ceva despre arestatul Liviu Rebreanu. Ofiţerul a tresărit oarecum şi m-a întrebat în ce calitate mă interesez. „Sînt soţia celui arestat..." Politicos, m-a rugat să mă reîntorc acasă, deoarece soţul meu a fost cercetat şi pus în libertate. Mai mult, e sigur că a şi ajuns...

Oare, aşa să fie? Nu-mi venea să cred!

Calmul şi aparenta corectitudine a acestui căpitan m-au convins deocamdată că soţul meu s-ar putea, într-adevăr, să mă aştepte acasă şi să fie neliniştit de lipsa mea. Am coborît scările vertiginos, am început din nou să grăbesc pe străzi.

Ajungînd la cîţiva metri de casă, observ lume adunată în dreptul porţii noastre. Apropiindu-mă, am văzut în curte soldaţi înarmaţi şi am aflat, de la un vecin, că ne-au făcut o nouă percheziţie, de astă dată din pod în pivniţă, şi că Liviu, care era arestat, ar fi fugit de sub pază.

Cînd? Unde? De-abia acum îmi explicam atitudinea ciudată a căpitanului german. În timp ce eu îi ceream relaţii despre Liviu, ofiţerul german probabil că aflase de evadarea produsă. Discreţia şi politeţea aparente erau, desigur, numai un mijloc de a se servi de mine pentru eventuala redescoperire a recentului evadat. Am intrat în curte,

unde am fost imediat înconjurată de soldaţi şi chestionată cine sînt, de unde vin.

În timpul acestui vălmăşag, iată că intră pe poartă un tînăr. Îl cunoşteam. Era Lazarovici, secretarul Editurii Steinberg din piaţa Sf. Gheorghe. Tînărul profită de un moment destul de scurt şi, cu o repeziciune fulgerătoare, îmi şopti cuvîntul: „Sorbul". Am înţeles îndată: Liviu se refugiase în locuinţa lui Mihail Sorbul, cumnatul nostru, care era pe front.

Am simţit o uşurare! Dar, vai! numai pentru o clipă, deoarece unul din soldaţi, băgînd de seamă că tînărul mi-a şoptit ceva, l-a oprit să mai vorbească cu mine. Iar după o scurtă convorbire în limba maghiară, l-au declarat arestat, trimiţîndu-l nu ştiu unde, sub paza unei sentinele înarmate.

Nenorocirea mea a întrecut orice margini. Mă gîndeam că, sub presiunea schingiuirilor, s-ar putea ca bietul om să divulge refugiul. O licărire de nădejde se strecură totuşi în sufletul meu. De dimineaţă, mama venise la noi. Văzînd şi auzind însă cele întîmplate, de frică să nu fie arestată şi ea, se refugiase la o vecină din curte, profesoara Dumitrescu. Poate că aveam noroc! Căci mama, care locuia în acel timp la Sorbul, întorcîndu-se acasă, avea să-i povestească, desigur, lui Liviu, tot ce văzuse. Astfel, el putea să ia cunoştinţă de toate amănuntele întîmplărilor, între care şi arestarea lui Lazarovici, fapt care avea să-l facă, fără îndoială, să-şi schimbe adăpostul ales iniţial.

Puţin timp după ridicarea secretarului editurii. mama a şi ieşit din casa vecinei şi, indiferentă ca orice străină, se strecură pe poartă în stradă.

La rîndu-mi, nici n-am îndrăznit s-o privesc, ca

nu cumva să trezesc vreo suspiciune. Eram sigură că mama se ducea direct la Liviu, să-l pună în curent cu cele petrecute.

Pînă spre seară, soldaţii au continuat să forfote în curtea locuinţei noastre, producîndu-se astfel o zarvă interminabilă. Interpretam acest du-te-vino drept un indiciu că nu izbutiseră încă să descopere pe Liviu...

Prin unul din soldaţi — care vorbea romîneşte — am aflat cîteva amănunte cu privire la evadarea lui. După cîte am înţeles, se hotărîse ca Liviu să fie trimis la Budapesta, pentru a fi judecat de instanţele militare maghiare. Pînă la transportarea lui, fusese lăsat în paza unei sentinele, de sub vigilenţa căreia izbutise — nu ştia bine prin ce împrejurări — să scape. De bunăseamă că, obişnuit legilor militare şi uzului războiului, consemnul comunicat tuturor unităţilor şi formaţiilor specifice era împuşcarea lui fără nici o somaţie, oriunde va fi găsit.

Deşi înspăimîntată din cauza capitalelor consecinţe — îl aştepta doar moartea — manifestam şi o sinceră mulţumire. Era explicabil, căci aflasem mai mult decît doream. Îl ştiam — pentru clipa de faţă, pe care o trăiam — cel puţin liber...

Toată lumea a fost evacuată din curte. Nimeni nu mai intra şi ieşea din casă. Garda militară, ca să nu trezească prea multe bănuieli, se camuflase după viţa de vie care împodobea tot spatele casei vecine, adică peretele din faţa locuinţei noastre.

Am înțeles că vor rămîne de pază în tot cursul nopții. De la 5 după-amiază, cînd mă reîntorsesem istovită, nu intrasem în casă. Intenționam să înnoptez chiar în curte. Cine știe? Poate, ispitit de situația noastră, să trimită Liviu pe cineva cu gîndul de a-i spune ce se mai întîmplă cu noi. „Trebuie să stau numai afară, îmi ziceam, să fiu necontenit cît mai aproape de el, în primejdia care-l pîndește..."

Prin ce chinuri, prin ce deznădejdi trebuie să fi trecut Liviu ca să ia o asemenea hotărîre, evadarea cu orice risc!

Orele dispăreau. Se înnoptase. M-am așezat la poartă, pe o bară de fier. Soldații se și năpustiră asupra mea. Patru la număr și bine înarmați, mă somau cu insistență să intru imediat în casă. Răspunsul meu era categoric:

— De aici nu mă mișc.

Atunci, între soldații acestei gărzi, s-a iscat o discuție purtată în ungurește. Gradatul — om mai în vîrstă, cu mai multă înțelegere — le-a dat probabil ordin să mă lase să stau pe loc, motivînd, de data aceasta în romînește, că „sîntem patru cu arme grele, și ea este o femeie singură, fără apărare..."

Nimic din spusele lor nu mă impresiona. Nimic nu mă interesa. Un singur gînd îmi sfredelea creierul, îmi năpădea inima: „Liviu Rebreanu trebuie să scape, trebuie!"

Căzuse întunericul de tot. Ici-colo, cîte un felinar mai azvîrlea o luminiță. Am început să privesc cu

încordare strada care se golise de trecători. La orice zgomot, la orice pas, aveam o strîngere dureroasă de inimă. Din casa vecinei, cu geamul deschis, pendula îmi indica precis orele înaintării în noapte. Miezul nopţii... Peste puţin, aud paşi grăbiţi. Un comisar romîn. Nu mă mişc. Caut să par indiferentă. El, de asemenea, se face că nu mă cunoaşte. Intră în curte şi întreabă grăbit :

— Aici şade domnişoara Popescu ?

— Nu, domnule comisar, a fost răspunsul meu.

Soldaţii se şi apropiaseră de noi, comisarul a salutat scurt, a făcut doi-trei paşi spre stradă, s-a oprit calm, a aprins o ţigară şi apoi, grăbit, a plecat.

Înţelesesem totul. Prietenul comisar — căci îl recunoscusem — aflase prin mama şi prin Liviu toată groaznica nenorocire şi venise să sondeze situaţia din strada Primăverii. Cînd comisarul trecuse douăzeci-treizeci de paşi de poartă, unul din soldaţi s-a luat tiptil după el. Un tremur îmi zgudui tot trupul. În creierul meu se succedau în dezordine atîtea întrebări. Dar toate rămîneau fără răspuns. Gîndeam la ce i s-ar putea întîmpla comisarului, care acum, neştiind probabil că este urmărit, va conduce fără să vrea pe soldat drept la ascunzătoarea soţului meu.

Ce se va întîmpla ?

Îl vor împuşca, cu siguranţă...

Stau încă pe bara de fier, privesc în gol... aud paşi... soldatul se înapoia. Îl aud chiar povestind cu mare haz, în romîneşte, că acest poliţist caută într-adevăr o femeie, pe care a întîlnit-o în drum, a strîns-o cu pasiune, a sărutat-o şi, braţ la braţ, au luat-o amîndoi pe Calea Victoriei.

Răsuflu uşurată! Am înţeles toată înscenarea. Amicul nostru poliţist îşi cunoştea bine meseria şi, prevăzînd curiozitatea santinelelor, îşi luase toate precauţiile necesare...

Pricepusem totodată şi de ce soldaţii au vorbit în romîneşte, cînd istoriseau incidentul amoros. Încercau să constate dacă nu cumva printr-un gest neaşteptat, printr-o tresărire neobişnuită m-aş trăda, lăsînd să se înţeleagă că ar fi vreo legătură între mine şi acel comisar. Eu, încercînd să rămîn tot pe bara de fier, cît mai calmă, cît mai impasibilă, continuam să mă gîndesc şi să privesc departe în gol...

Atunci cînd se îmbină noaptea cu ziua, a sosit un subofiţer, care a scos din tunică o fotografie. Luminînd-o cu o lanternă puternică, a arătat-o la toţi camarazii şi la urmă mi-a pus-o chiar mie sub ochi. În acest timp, simţeam pironite pe chipul meu iscoditoarele priviri ale celor patru duşmani. Pe faţa mea nici o tresărire, nici o emoţie. Sub nici o formă n-am lăsat să se înţeleagă că recunosc imaginea pe care o priveam. Parcă nu vedeam nimic, asemenea unui orb trăit în permanent întuneric.

Simţeam o revoltă de nereţinut! Furia dezlănţuită de acest sentiment mă împingea să le smulg această fotografie, nepreţuită pentru mine, şi s-o rup în sute de bucăţele, ca nu cumva să mai rămînă în mîinile lor.

Dar gîndul că trebuie neapărat să fiu liberă, să trăiesc şi să fiu permanent în sprijinul soţului meu, care trecea prin mari primejdii, gîndul acesta mi-a trimis stăpînirea necesară în acel moment.

Zorii zilei începuseră să mijească... Am intrat în casă cu trupul înghețat, cu sufletul istovit, gîndindu-mă cît de neînsemnată este toată durerea mea pe lîngă covîrșitoarea suferință și groază prin care trece Liviu Rebreanu.

Puia dormea liniștită în pătucul ei. Deși nu părăsisem curtea casei mele, nu văzusem fetița din dimineața trecută. Nici casa răscolită după percheziție. Nu mă mai interesa nimic. Rița, în tot acest timp, rămăsese în casă. Ne-am muncit într-una gîndindu-ne prin cine și cum să încercăm a comunica cu Liviu. Nu era ușor, deoarece eram sechestrate în casă și nu ni se permitea să luăm contact cu nimeni, pînă la noi ordine.

În sfîrșit, după patru zile, mi s-a permis să-mi reiau activitatea la Teatrul Național. Profitînd de această nouă situație, m-am sfătuit cu Rița și am hotărît să anunțăm pe Liviu prin mama că de acum înainte trebuie neapărat să evite a fi găzduit de cei apropiați nouă, ce puteau fi ușor cercetați. În același timp, să-i recomandăm să se instaleze — cum a și făcut — la Irina Savu, soția unui droghist care era mobilizat. Să nu vină și să nu scrie niciodată acasă. Să caute în schimb să comunice neapărat prin intermediul gazdei, care mă va găsi zilnic la teatru, unde repet și joc regulat. Acolo unde intră și iese atîta lume, vizitele prietenei noastre n-ar putea fi remarcate. În sfîrșit, gîndul de a ne vedea trebuie să-l părăsească deocamdată cu desăvîrșire.

Noapte de noapte eram trezită, cercetată și amenințată că-mi vor lua fetița, că mă vor aresta, că mă vor împușca chiar dacă nu le spun unde e as-

cuns soțul meu. Cu toate amenințările, răspunsul meu era laconic și invariabil: „Nu știu".

Zilele treceau greu. Dar cît de greu treceau nopțile... Acest chin sufletesc a durat vreo unsprezece zile. Totul părea că a intrat în normal. Prietena Irina, părăsind capitala, a fost obligată să mute pe Liviu la prietenul ei Dumitru Kiriac, compozitor și profesor de muzică la Conservator, care locuia pe strada General Angelescu, astăzi Ștefan Furtună.

În duminica următoare, pe la zece seara, m-am pomenit cu pictorul Jean Steriadi, care m-a rugat să-i spun unde se află Liviu, pentru a-i propune să-i asigure un adăpost adecvat pînă la ivirea unei posibilități certe de a-l trece în teritoriu neocupat, dincolo de Milcov, în Moldova.

M-am înspăimîntat... Mă temeam și de umbra mea!

Deși cunoșteam bunătatea deosebită a acestui om și prietenia adevărată ce nutrea soțului meu, cît și reciproca lor prețuire, mă temeam totuși de o înscenare, de o cursă. Simțind lipsa mea de încredere și considerînd-o destul de îndreptățită, el nu dezarmă și, cuprins de o milă nesfîrșită față de nenorocirea care ne pîndea, îmi propuse în continuare — cu toată blîndețea și răbdarea — tot felul de soluții bune, liniștitoare, prin care să izbutim să salvăm pe Liviu Rebreanu.

Ascultîndu-l, trebuia să răspund la două întrebări ce-mi măcinau mintea. Aș putea eu să divulg cu atîta ușurință ascunzătoarea lui? Dacă omul acesta este un rău? Dar dacă este un suflet loaial, animat de cele mai nobile sentimente — cum presimte inima mea — n-aș greși refuzînd acest sprijin?

Poate era unica ocazie ca Liviu, trecînd dincolo, să poată scăpa de încercuirea aceasta ! Trebuia să fac tot ce este posibil. Trebuia să scape de la moarte !

Ajunsesem la sfîrșitul puterilor mele, dar rațiunea nu mă părăsise. M-am hotărît să-i spun lui Jean Steriadi că-i acord toată încrederea, dar că doresc să știe că nimeni și nimic nu mă va împiedica să-mi iau viața, o dată cu a scumpei mele Puia, dacă el va trăda ascunzătoarea lui Liviu Rebreanu. Mi-a strîns mîna, iar ca dovadă că vine din partea mea mi-a cerut fetița, ca s-o arate gazdelor și lui Liviu.

Fetița dormea. Am deșteptat-o, am îmbrăcat-o și i-am spus că trebuie să plece cu prietenul nostru ca să aducă pe tăicuțul ei iubit. Ea s-a bucurat nespus și a plecat veselă, mai ales că se cunoștea foarte bine cu acest amic al nostru, ce venea destul de des pe la Liviu.

La miezul nopții, Steriadi sună la ușa compozitorului Kiriac. Oamenii aceștia, care cu atîta generozitate au dat adăpost lui Liviu Rebreanu și care știau ce-i amenință dacă ar fi demascați că-l țin în casa lor, s-au speriat, desigur, cînd au văzut că la o oră atît de înaintată cineva întreba de el.

Trebuie să spun că inițial, deși Steriadi le era bine cunoscut, gazdele au negat prezența lui Liviu la ei. Numai după ce bunul nostru amic a uzat de calitatea și persoana Puiei, amfitrionii au consimțit să recunoască adevărul. De altfel, Liviu, auzind

glasul fetiței, a și ieșit din camera unde ascultase emoționat convorbirea ce se purta în privința lui.

Înțelegînd imediat despre ce este vorba — în urma explicațiilor date de Jean Steriadi — Liviu a mulțumit cu toată recunoștința cuvenită familiei Kiriac și apoi toți trei au plecat, pierzîndu-se în liniștea nopții

În stradă, puțin mai departe, îi aștepta o trăsură. Pe drum au păstrat, datorită emoției de care erau cuprinși, o tăcere desăvîrșită. Au ajuns, în sfîrșit, la Muzeul Kalinderu unde locuia Steriadi, în calitate de director. Aici, timp de cîteva săptămîni, Liviu avea să se simtă atît de bine, învăluit de căldura unei prietenii alese. Aici a fost pus în curent cu planul pregătit pentru trecerea lui în Moldova. Spre dimineață, cînd fetița adormise, Jean Steriadi l-a condus pe Liviu în camera unde avea să rămînă mai multă vreme. Din acel moment, Puia nu l-a mai văzut pe tatăl ei, decît o dată cu mine, la Iași.

În timpul ședерii lui Liviu la Muzeul Kalinderu a fost organizat un lung turneu al Teatrului Național în provincie. În consecință, eram obligată să părăsesc temporar Capitala. La plecare, lăsam în urmă tot ce aveam mai drag: pe Liviu, pe Puia găzduită, de asemenea, de primitoarea familie a pictorului. Mă simțeam însă fericită, la gîndul că amîndoi rămîn în grija și sub ocrotirea bunătății nesfîrșite a unui rar prieten...

În obiectivele cuprinse de itinerariul acestui turneu, se aflau, între altele, orașele Focșani și Brăila, localități care mi-au prilejuit întîmplări

deosebite, toate, bineînțeles, în legătură cu permanenta grijă a trecerii lui Liviu dincolo.

Poposind în Focșani și intenționînd într-una din zile să tîrguiesc cîte ceva, am zărit într-o dimineață, prin vitrina unei bodegi, o figură parcă cunoscută. Într-adevăr, nu mă înșelasem. Cel observat la o masă din acest local era un bun amic al nostru și un cunoscător al literaturii lui Rebreanu. Dornică să inițiez poate ceva în legătură cu evadarea lui Liviu, m-am decis să intru și să-i strîng mîna. Întîlnindu-ni-se privirile, am observat cu mirare că se uită spre mine ca și cum nu m-ar recunoaște. După o scurtă ezitare, m-am îndreptat totuși spre el, spunîndu-i bună dimineața. Atunci m-a recunoscut îndată. S-a ridicat, mi-a luat prietenește amîndouă mîinile și m-a întrebat dacă nu cumva am fost rău bolnavă. Mă găsea tare slăbită și schimbată.

Ne-am așezat la o masă retrasă și i-am povestit pe scurt necazurile și amărăciunile noastre nesfîrșite, care durau aproape de doi ani de zile. Prietenul, care era Marin Simionescu-Rîmniceanu, impresionat de tot ce auzea, m-a povățuit fără șovăială ca, îndată ce voi ajunge la București, să-i transmit lui Liviu dorința și sfatul său ca, prin orice mijloc de călătorie și cu riscul oricăror greutăți, să-l vadă cît mai curînd la Focșani. Recenta încheiere a păcii separate dintre guvernul romîn și puterile centrale îi crea posibilitatea sigură să ajungă cît mai curînd la Iași. Riscurile nu erau prea mari, deoarece acum naveta între Focșani și Mărășești — cele două puncte de demarcație — se făcea zilnic.

I-am mulțumit cu toată căldura bunului nostru prieten pentru bunăvoința și interesul arătat și am plecat spre sala teatrului local, unde seara urma să jucăm *Cocuța*, o comedie de succes.

De acum înainte m-am frămîntat încontinuu — între intrări și între acte, în vagon, în orice clipă de orișiunde — cum să vorbesc la sosirea mea în București cu Liviu? Cum să-l înștiințez personal despre nădejdea cea mare, despre posibilitatea de a-l vedea ajuns la Iași? Ce să inițiez pentru a-l vedea scăpat de teroarea care îi încătușase de atîta amar de vreme toată ființa, toată viața?

Nu trebuia cu nici un preț să scăpăm prilejul deosebit de favorabil oferit de încheierea tratatului de pace separată, care mărea considerabil șansele unei evadări de sub ocupație. În plus, era absolut necesar să evităm eventuala intervenție a trupelor austro-ungare. Acestea, conform unor clauze din tratat, urmau să înlocuiască unitățile germane, care, oricum, manifestaseră un interes mai mic față de cazul Liviu Rebreanu.

Continuînd reprezentațiile, am ajuns în sfîrșit la Brăila, ultima localitate a turneului nostru. Pe seară, după spectacolul din matineu, auzii vocea unui domn, care se interesa dacă cineva cunoștea pe pictorul Jean Steriadi. Am tresărit! Nu cumva Liviu a fost descoperit? Cu tot riscul, l-am întrebat ce dorință are. Astfel, am aflat că ar ține mult să trimită amicului său o „pană de somn sărată" și căuta o persoană să-i îndeplinească această dorință.

Oscilam să mă ofer. Miraculosul prilej mă tenta, dar mi-era și teamă pentru viața lui Liviu Rebreanu.

Ca într-un film parcurgeam desfășurarea scenelor generate de îndeplinirea acestui neașteptat comision, datorită căruia, așa, pe negîndite, aveam prilejul să ajung deghizată la Muzeul Kalinderu și, strecurîndu-mă pînă la Liviu, să-i pot împărtăși cît mai curînd și mai covingător planurile privitoare la salvarea sa.

Zis și făcut ! Acceptarea mea nu a întîrziat și, stabilind amănuntele privitoare la parvenirea pachetului cu pește, m-am depărtat spre cabină. Pentru accelerarea acestui plan, am rugat pe colegul și partenerul meu Aurel Atanasescu, cu care fusesem și colegi de serie în Conservator, ca la sosirea trenului în Capitală să se ocupe de bagajele mele, întrucît eu urma să îndeplinesc alte urgente treburi.

Turneul lua sfîrșit. Ne apropiam de București, unde am ajuns spre orele 11 dimineața. Acum planul era bine ticluit în capul meu ; sosise, deci, momentul ca fără ezitare, trecînd la nevoie chiar peste viața mea, să-l pun în aplicare !

Inițial am raționat să nu mă duc acasă, în strada Primăverii, deoarece aprèciam că atît locuința cît și persoana mea ar fi putut fi puse sub observație. Era deci preferabil să poposesc la mama, care locuia chiar în spatele Gării de Nord, pe Witing, unde coboram la sosire.

După ce am încredințat bagajele colegului de teatru, am luat pachetul cu pește și m-am îndreptat direct spre locuința mamei. La ea, care locuia singură, puteam să-mi desfășor în liniște planul pus la cale. Era acasă. Repede, în cîteva cuvinte, am pus-o la curent cu ceea ce aveam de făcut.

Sărmana mamă, deşi emoţionată şi înspăimîntată pentru cei atît de dragi ei, n-a pregetat să mă ajute şi să-mi dea tot ce-mi trebuia.

După ce m-am dezbrăcat de hainele orăşeneşti, mi-am uns, cu funingine luată din coşul maşinii de gătit, faţa, gîtul, urechile, mîinile şi picioarele, în aşa fel ca să pot fi confundată cu o femeie oarecare, obosită şi în vîrstă înaintată. Mi-am legat fruntea cu o cîrpă albă, iar capul l-am acoperit cu o basma colorată.

Mama, deşi tristă şi îngrijorată, a zîmbit şi mi-a spus :

— Ţi-ai schimbat bine fizionomia, pari o străină.

Am îmbrăcat o fustă mult prea largă pentru mine, care mă îngroşa suficient. În sus mi-am tras o bluză maron cadrilată, pe care am strîns-o pe dinafară, peste mijloc, cu un şorţ albastru de bucătărie. În picioare am pus nişte papuci mai mari cu cîteva numere, pe care, ca să nu-i pierd în mers, a trebuit să-i ajustez, încălţînd nişte ciorapi groşi de lînă albă.

Cred că izbutisem !

Pachetul cu peşte, deşi era foarte greu, îl ţineam pe cap.

Cu toate convingătoarele afirmaţii ale mamei, m-am mai cercetat o dată în oglindă.

Da ! Aveam, într-adevăr, expresia unei femei sărmane, neputînd fi cu nici un chip recunoscută. Nu puteam fi deosebită de modelul autentic pe care căutasem să-l întruchipez.

Ocolind, am pornit din dosul Gării de Nord, am ieşit în Calea Griviţei, apoi în Calea Victoriei şi am coborît în strada Luterană. Am ajuns la Muzeul

Kalinderu. M-am oprit în faţa porţii. În curte, copiii prietenului Jean Steriadi şi Puia noastră se jucau. Portarul m-a întîmpinat, întrebîndu-mă pe cine caut. Încet, i-am spus că am adus nişte peşte pentru domnul Steriadi. Mi-a spus să mă duc în fundul curţii, să intru într-o sală. Acolo am găsit chiar pe pictorul Steriadi... Am vrut să-l întreb dacă Liviu e tot aici. Emoţia însă îmi paralizase pînă şi graiul. A fost destul ca acel mare artist să-mi privească numai ochii şi imediat m-a recunoscut. Mi-a luat povara de pe cap, a pus-o jos, apoi, fără nici o vorbă, tot atît de emoţionat poate ca şi mine, mi-a făcut semn să-l urmez. La capătul unui coridor, s-a oprit în faţa unei uşi, a scos din buzunar o cheie, a deschis cu luare-aminte uşa şi mi-a şoptit :

— Coboară, vei găsi jos pe Liviu. Peste treizeci de minute, să urci tot pe unde te-ai dus.

Am început să cobor scara. În urma mea, am auzit cheia răsucindu-se în broasca uşii. Înfrigurarea îmi stăpînea parcă acum şi cugetul. M-am pomenit, la sfîrşitul treptelor, într-o încăpere foarte întinsă, aproape o hală. În mijloc trona o canapea mare, rotundă, cu un sul înalt în centru, probabil un model turcesc, pe care, cu spatele către scară, şedea Liviu. Era rezemat de acel sul, iar pe genunchi ţinea o carte. La uşorul zgomot al paşilor mei s-a ridicat şi, nerecunoscîndu-mă, a avut probabil impresia că a fost descoperit.

O spaimă mare l-a cuprins.

Presimţind emoţia, i-am şoptit numele.

Atît, şi a fost suficient să-şi regăsească toată liniştea, necesară să ne putem spune tot ce simţeam nevoia şi să stabilim toate amănuntele legate de planul ce urma să i-l expun.

Își regăsea încrederea și speranța. În ochi i se reflecta fericirea revederii noastre.

Mi-a povestit într-o suflare toate cele prin care trecuse din clipa în care se îndreptase spre comandatură.

La plecarea de acasă, începu să-mi povestească, era neliniștit. Ajuns în strada Mihai Vodă, a intrat în acea clădire, zisă comandatură. L-a întîmpinat un soldat gradat, căruia i-a arătat că a fost chemat pentru ora opt dimineața. A simțit că acest gradat era pus la curent cu situația lui, deoarece nu l-a mai părăsit nici o secundă. A înțeles că este arestat și nu-și putea reveni, gîndindu-se cît de ușuratic fusese să se dea singur în mîinile lor. La unsprezece l-a chemat un maior, care a citit ordinul de arestare. Urma să stea la arestul lor în București, pînă la orele șase seara, cînd, escortat de cei în drept, ar fi plecat la Budapesta, unde trebuia să fie pedepsit după regulile războiului, ca dezertor. Maiorul nu l-a lăsat să vorbească nici un cuvînt. Totul urma să se lămurească la Budapesta.

A sunat, a intrat un soldat pe care l-a întrebat ceva despre servici, pe urmă s-a întors către gradatul care-l păzea, spunîndu-i: „să fiți la unu la închisoare, iar de acolo, la ora șase după-amiază, să-l duci sub escortă la gară, de unde va fi trimis direct la Budapesta".

La ieșirea din cabinetul maiorului, s-a uitat atent și a văzut că pe acolo nu mai este aproape nimeni, afară de doi-trei soldați. A trecut cu paznicul într-o odaie mai mică, în care era un birou, cu cele necesare scrisului. Împrejur erau trei-patru scaune. În timpul acesta, maiorul și soldatul au plecat. Gradatul se uită la ceas, se întoarse către el și-i spuse

că fiind orele 12, mai aveau destulă vreme. Voia să scrie o scrisoare către ai săi şi s-o dea celor care îl vor păzi şi vor pleca cu el spre Budapesta. N-a răspuns nimic, deoarece gîndul plecării, al judecăţii, al morţii, al nenorocirii abătute asupra noastră îi paralizase vorbirea. S-a uitat la omul care scria. Apoi a început să se plimbe prin cameră, să studieze totul în jurul lui. O scară mare, trepte multe. Cheia în uşă, pusă în partea dinspre sală. Astfel că, la ieşire, puteai să încui camera. În timpul acestui studiu topografic a avut senzaţia că moartea îl pîndea din toate colţurile.

Ce să facă? Timpul trecea. Plecarea? Asta nu. Fuga? Fuga, da! Repede, repede! Înnebunit de groază, văzu că gradatul mai avea puţin de scris. Voia chiar să se ridice. Cu energia uriaşă a disperării, se azvîrli asupra paznicului său, lovindu-l în plină faţă. Acesta căzu pe spate. Liviu ieşi precipitat, răsuci cheia, o scoase din broască şi, pînă să se dezmeticească omul lovit în plin, el se afla aproape jos. Iată-l în stradă. Ajuns aci, s-a gîndit întîi să nu alerge, ca să nu atragă atenţia, şi apoi încotro s-o ia. Aproape de Sf. Gheorghe, i-a venit în minte Librăria Steinberg. Şi mereu cu teama că va fi prins, cu spaima în suflet, îşi iuţea cît putea mersul, ca să ajungă cît mai grabnic la librăria unde, de altfel, i se editase în 1916 un volum.

Cînd să intre, a simţit că ţine strîns în mînă cheia de la camera din care fugise... A azvîrlit-o.

Editorul Steinberg se afla numai cu secretarul său Lazarovici. Începu să le povestească toate tragicele evenimente din acea zi. Ajungînd la condamnare, editorul se înfioră şi-i spuse că el nu vrea să ştie nimic, că e bătrîn, are familie şi nu poate

să-i dea nici un ajutor. La această spaimă, Lazarovici interveni cu bunătate și-i spuse să treacă în camera din fundul librăriei, să-și revină puțin, să facă un plan cum și unde să se ducă. În orice caz, repede, ceasul arătînd unu și jumătate și nefiind timp de pierdut. După foarte puțină gîndire, i-a spus lui Lazarovici că s-a decis să se ducă în Calea Griviței, la Sorbul, cumnatul nostru, care era pe front, dar a cărui casă rămăsese deschisă, deoarece mama — cum am mai spus — avea grijă de locuință. Lazarovici îl sfătui să ia o trăsură. Sugestia era foarte bună. L-a mai întrebat dacă are ceva bani. Nu mult, a răspuns Liviu, dar destul ca să ajungă acolo. Înainte de plecare, și-au strîns mîna prietenește și, adresîndu-se lui Lazarovici, l-a rugat în mod expres să-mi comunice mie unde s-a ascuns deocamdată. Apoi se sui într-o trăsură, în al cărei ritm sacadat își depănă, numai pentru sine, liniștit oarecum, firul cumplitelor evenimente și întîmplări care păreau că nu se mai sfîrșesc.

În timpul povestirii, am fost atentă la tot ce îmi spunea. Arătam că am înțeles și am trăit totul alături de el. Și astăzi îmi amintesc cu groază că Liviu înfruntase atunci același pericol pe care, cu un an mai înainte, în 1917, fratele său Emil, neputîndu-l înlătura, a sfîrșit în ștreangul spînzurătorii.

La rîndul meu, l-am pus la curent cu cele aflate la Focșani, de la Marin Simionescu-Rîmniceanu, și l-am rugat să facă tot posibilul să plece, să caute să ajungă acolo. El a fost de acord și mi-a spus că, pentru acest lucru, Steriadi luase contact cu cîțiva prieteni, prin ajutorul cărora avea posibilitate acum să plece din București. Mi-a promis că va căuta

neapărat să ajungă la Iaşi. L-am rugat ca tot ce va întreprinde să facă cu credinţă nestrămutată că va ajunge la Iaşi. La despărţire a mai adăugat :

— Îţi făgăduiesc, Fanny, scumpă, că voi încerca totul, dar vreau să-ţi spun că dacă mor, te rog să nu uiţi niciodată iubirea neasemuită ce ţi-am purtat-o mereu.

Am luat apoi înţelegerea ca zilnic, între douăsprezece şi unu, să fiu la Terasa Oteteleşanu, unde, întîlnind pe Jean Steriadi, voi putea afla cînd va pleca spre Iaşi.

Acest important fapt urma să-l deduc din felul cum mă va saluta şi îmi va surîde cel care îi acorda cu atîta generozitate, în acele grele împrejurări, un adăpost ce-l libera oarecum de grija că va fi descoperit. O simplă înclinare a capului va însemna : încă nu ! Un salut cordial, dublat de un zîmbet binevoitor : a plecat !

Privind ceasul, Liviu observă că cele treizeci de minute acordate pentru întrevederea noastră trecuseră de mult. Amîndoi am apreciat bunătatea prietenului nostru, care ne-a îngăduit cu înţelegere depăşirea.

M-am ridicat şi l-am îmbărbătat din nou. Cînd am ajuns aproape de capătul de sus al scării, am auzit un uşor zgomot în broasca uşii. Am înţeles atunci că Jean Steriadi veghiase tot timpul asupra noastră. La ieşire n-am întîlnit decît copiii din curte, care îşi vedeau de jocurile lor şi pe care o biată femeie nu-i interesa în nici un fel.

În fiecare zi, la ora hotărîtă, mă aflam la Grădina Oteteleşanu. Pictorul venea, saluta uşor, trecea in-

diferent. Cînd iată că, în a cincea zi, salutul a fost călduros şi însoţit de un surîs prietenesc. Tresării! Liviu plecase! Am pornit încet spre casă, căznindu-mă să-mi imaginez cum s-a strecurat în noapte. Nu cutezam să mă bucur deplin, deoarece nu ştiam dacă planul a fost dus la bun sfîrşit. Seara, la orele 9, cineva bătea la uşa mea. Steriadi venea să-mi povestească plecarea soţului meu, însoţit de cîţiva prieteni care, sub scutul lor, îl vor sprijini să călătorească cît mai bine. Mă ruga să înlătur orice grijă şi să fiu liniştită. A patra zi, la prînz, m-a vizitat doctorul Costică Nanu, fratele poetului, un foarte bun şi vechi prieten al casei noastre. Apariţia lui m-a făcut să bănuiesc îndată că are să-mi comunice ceva în legătură cu plecarea lui Liviu. Într-adevăr, din primele momente, m-a lăsat să înţeleg că Liviu a fost descoperit de nemţi la Mărăşeşti. Mai mult nu ştia, dar credea că pînă la urmă s-a putut descurca. În imaginaţia mea l-am şi văzut prins, condamnat şi împuşcat.

Zilele, săptămînile se succedau încet unele după altele... Nu aflam nimic liniştitor. Într-una din zile, iată că mă caută un tînăr, un student. Îmi aducea o scrisoare de la soţul meu. Am deschis plicul cu febrilitate, chiar în faţa lui.

Din lectura acestei scrisori aflu, în fine, tot ce cu atîta nerăbdare aşteptam în fiecare zi.

El plecase noaptea din Bucureşti cu două săptămîni înainte, îmbarcat într-o căruţă, din care cauză a ajuns în Ploieşti tocmai pe seară. După ce a dormit la un han din marginea oraşului împreună cu însoţitorul său, căruţaşul, s-au îndreptat dis-de-dimi-

neață către gară cu scopul de a prinde primul tren spre Buzău. Izbutind să ocupe un loc într-un compartiment ticsit și ajutat de căruțaș să-și așeze valiza în plasă, Liviu aștepta liniștit șuieratul locomotivei, care n-a întîrziat să vestească plecarea atît de dorită.

La Buzău — a doua etapă a călătoriei — se întîlnește cu amicul care, conform indicațiilor celor din București, l-a însoțit tot cu trenul pînă la Focșani, și de aici direct la Mărășești.

În acest punct final, neputîndu-se strecura prin cordonul militar și lipsindu-le legitimațiile necesare, au fost arestați și reîntorși la Focșani, unde instanța tribunalului militar urma să-i judece pentru tentativă de trecere frauduloasă a liniei de demarcație!

Alte complicații! Și din nou starea de surescitare. Tribulațiile păreau că sînt fără sfîrșit!

Totuși, ipoteza că la Focșani ar putea întîlni pe Marin Simionescu-Rîmniceanu îl făcea să mai păstreze o vagă speranță în remedierea situației, de loc roză pentru moment.

La coborîrea din vagon au fost conduși direct la un căpitan ungur, care i-a interogat îndată prin intermediul unui tălmaci. După ce s-au cerut și obținut relații de la București despre scriitorul și gazetarul Liviu Rebreanu, ofițerul anchetator pronunță hotărîrea prin care ambii infractori erau amendați la cîte 50 de lei și obligați să se reîntoarcă imediat la București.

Noaptea au petrecut-o la un cizmar, prieten cu însoțitorul. A doua zi, dis-de-dimineață, Liviu Rebreanu s-a dus la M. Simionescu-Rîmniceanu. Acest om deosebit l-a luat cu el la biroul ofițerilor romîni, care funcționa acolo ca să ușureze trecerea de-

mobilizaţilor în teritoriul ocupat. A vorbit cu colonelul, care a chemat un căpitan şi i-a spus să-l treacă pe Liviu Rebreanu la Mărăşeşti, apoi să-l ducă la Tecuci, de unde va pleca spre Iaşi. Imediat, soţul meu a fost îmbrăcat soldat şi aşezat lîngă şofer, în calitate de ordonanţă a căpitanului. Ajunşi la Mărăşeşti, bariera s-a ridicat fără nici o formalitate... La vreo sută de paşi, altă barieră care se ridică... Bariera romînească ! Maşina trecu în goană nebună. Dorobanţul cu arma la umăr ! Un om plînge ! Liviu Rebreanu era emoţionat la vederea soldatului romîn ! În sfîrşit, era dincolo !...

După douăzeci de minute au ajuns la Tecuci. Maşina a oprit la comandament, unde căpitanul cobora, însoţit de Rebreanu. Apoi soţul meu reapăru în civil, strînse mîna ofiţerului însoţitor şi se îndreptă spre gară de unde, peste puţin timp, trenul pleca la Iaşi. În fine, scăpase ! La sfîrşitul scrisorii mă ruga să fiu liniştită, să am grijă de mine şi de fetiţă...

Uitasem pe tînărul student, care încremenise pe scaun. Firesc ! Era prima zi, după doi ani, în care am putut răsufla în voie, în care m-am simţit descătuşată de groaza care mă copleşise cu desăvîrşire.

În corespondenţa primită destul de des de la soţul meu, a fost şi o scrisoare prin care mă ruga să-i trimit prin cineva care pleacă la Iaşi nuvela *Proştii*, pe care o lăsase acasă şi de care avea nevoie. Imediat m-am gîndit că aş putea să fiu eu aceea care îi va duce nuvela. Am vorbit cu directorul Teatrului Naţional, arătîndu-i că aveam nevoie de un concediu pentru a putea pleca la Iaşi. Aristide Demetriad s-a arătat pe deplin înţelegător şi mi-a dat voie să lipsesc trei luni...

Peste cîteva zile, am făcut mica valiză, am descusut salteaua din patul Puiei, am scos manuscrisul *Ion* şi seara, la orele zece, cu fetiţa de mînă, am pornit spre Jean Steriadi. Pe drum, nici ţipenie de om ; fetiţa cu mine, atît. Cînd să coborîm strada Luterană, au început să răsune împuşcături în aer. Şuierau gloanţele din toate părţile.

Oamenii crăpau ferestrele, priveau cu teamă în stradă, ca apoi să le închidă repede şi să se retragă. Am încercat să iau fetiţa în braţe. Îmi întrecea însă puterile. Puia, valiza, spaima de care eram cuprinsă îmi făceau povara prea grea. Strîngînd mîna copilei şi îndemnînd-o într-una la mers, am început aproape să alergăm. În sfîrşit, am ajuns. Pictorul stătea în uşa holului. Asculta împuşcăturile. La vederea noastră, aproape s-a speriat. Eram, desigur, descompusă, sfîrşită, îngrozită de teama să nu fiu oprită în drum, arestată şi să mi se confişte, poate, manuscrisul romanului. Trăiam sub stare de asediu, dar eu nu ştiam.

Am povestit prietenilor Steriadi intenţia mea, mai bine zis decizia de a ajunge la Iaşi. Fiind încă suspectată de ocupanţi, m-am strecurat pînă la dînşii cu scopul de a-i ruga să-mi acorde ospitalitatea în această noapte premergătoare plecării. Fiind trudită, m-am retras cu Puia într-o cameră alăturată şi am adormit de îndată.

În zori, cînd cei din casă dormeau toţi şi pictorul lucra afară, în faţa unui şevalet, am luat pachetul sigilat şi, ajungînd lîngă Jean Steriadi, l-am rugat cu toată căldura să-mi păstreze acest manuscris ca ochii din cap. Era doar romanul *Ion*, la care soţul meu lucrase ani întregi, noapte de noapte, şi reprezenta toate speranţele noastre, tot viitorul. I-am

explicat apoi că drumul lung și nesigur pînă la Iași și înapoi, reprezentînd un real pericol pentru integritatea acestui manuscris, m-a făcut să iau această hotărîre și am adăugat că dacă nu ne mai vedem, orice s-ar întîmpla, să-l depună la Academia Română.

În privirea pictorului, în toată înfățișarea lui, remarcam profunda emoție de care era pătruns. Stăpînindu-se, el m-a asigurat cu toată convingerea că nimeni nu se va atinge de acest manuscris, iar toate dorințele mele vor fi îndeplinite întocmai. Și să nu uit cît de mare e prietenia lui pentru Rebreanu...

Cu sufletul împăcat că am îndeplinit totul înainte de plecarea spre Iași, am strîns cu toată căldura mîna generoasei noastre gazde și, însoțită de Puia, am ieșit din curtea Muzeului Kalinderu.

În gară, lume multă, zarvă asurzitoare. Am reușit să obțin un bilet. De-abia m-am strecurat într-un vagon și am ocupat cu greutate un loc. Trenul pentru Moldova porni, iuțindu-și mersul din ce în ce.

La Mărășești s-a făcut o oprire de mai multe ceasuri. Garnitura arhiîncărcată, aproape exclusiv cu militari, avea vagoanele cu toate geamurile sparte. Totuși, din cauza excesivei canicule, aerul era sufocant. Am rugat un soldat, care cucerise un loc lîngă fereastră, să-mi dea voie să mă strecor cu fetița mai lîngă aer, ca să putem răsufla. Omul a fost bun și ne-a cedat chiar locul ocupat de el. Cu toate aceste necazuri, călătoria mi se părea o excursie dintre cele mai agreabile. Eram fericită că în curînd voi ajunge la Iași și mă voi găsi din nou lîngă soțul meu.

După 48 de ore, la cinci și un sfert dimineața, trenul intra în gara — aproape istorică — a Iașului. Trăsuri nu existau. Atunci, pentru că eram atît de obosite, am angajat o căruță și ne-am îndreptat spre locuința lui Liviu din strada Păcurari. Am oprit căruțașul în capul străzii, ca nu cumva să provoc vreun interes cînd vom intra în curtea de la adresa căutată. Cu valiza pe umăr și cu Puia de mînă, căutam numărul casei. L-am găsit. O ogradă mare. În fund, o clădire impozantă. Pe dreapta și pe stînga, case modeste. O fată robotea prin curte. Am cercetat-o dacă cunoaște pe Liviu Rebreanu. Mi-a arătat o fereastră. Am bătut în geamul ei. Liviu a întrebat îndată :

— Cine este acolo ?

— Noi, am răspuns.

— Cine ? cine ? și imediat el apăru în ușă.

După atîtea luni de zile, de la începutul primăverii, nu am mai cunoscut clipe de adevărată liniște. Nu ne venea să credem că au dispărut pericolele și amenințările ce ne-au încercat permanent de atunci. Respiram parcă mai în voie. Dar pe chipurile noastre se iviseră semnele unei oboseli timpurii.

În acea zi, n-am părăsit odăița. Aveam atîtea să ne spunem ! Între altele, am aflat cît a suferit și la Iași. Cîte lipsuri a îndurat, mai ales la început. Ce puțină prietenie a aflat la sosire. Numai Mihail Sorbul, Corneliu Moldovanu și alți nu prea numeroși confrați poate că l-au înțeles.

Nu a fost de ajuns, mă întrebam, că a trăit aproape doi ani la București ca o fiară încolțită, purtînd în suflet groaza condamnării la moarte ? !

Nimeni să nu fi cunoscut oare marea și adevărata dramă a lui Liviu Rebreanu și dragostea lui pentru pămîntul strămoșesc ?

Mă bucuram să-l pot îmbărbăta în aceste momente de dureroasă nostalgie. Simțeam că are atîta nevoie de o vorbă bună, de o încurajare, prin care să simtă că are lîngă el, aproape, aproape de tot, un suflet ce-l înțelege și căruia îi inspiră toată încrederea. Îi stimulam moralul, convingîndu-l că, după ce vom sta împreună două-trei luni, va reveni și el peste puțin timp în București, unde își va relua de îndată ocupațiile și scrisul lui drag. Se va îngriji de apariția lui *Ion* — cu certitudine, o carte mare — și se va gîndi neîncetat la viitoarele lui creații.

A doua zi, am pornit singură în căutarea cunoștințelor, a prietenilor noștri vechi. M-am dus întîi la Elvira Popescu. Cît s-a mirat cînd m-a văzut și mi-a spus :

— N-am să uit în viața mea ochii tăi triști, Fanny !...

M-am așezat prietenește lîngă ea ; i-am vorbit de Liviu — de prietenul ei, cum îl numea ea altădată — de Puia, de viața noastră, fără să-i cer ceva, fără nici un reproș. M-am dus, apoi, la unul din colegii de breaslă ai lui Liviu Rebreanu... Aici am întîlnit pictori, artiști, scriitori.

Erau multe nume, strîns legate de scriitorul Liviu Rebreanu, care uitaseră acum să-l găsească în mica, umila lui odăiță din strada Păcurari, singur și trist.

Le-am povestit prin ce chinuri sufleteşti a trecut colegul şi prietenul lor, pe care-l uitaseră atunci cînd plecaseră toţi, în noiembrie 1916.

Unii au înţeles, alţii s-au făcut a nu înţelege...

Se înnoptase de-a binelea. Am alergat în odăiţa lui Liviu. Ce mare, ce frumoasă mi s-a părut acuma! Atunci şi acolo am înţeles cu adevărat nesfîrşita bunătate sufletească a lui Rebreanu. Nu mi-a vorbit pe nimeni de rău, şi aştepta cu încredere dreptatea şi binele care trebuiau să vină...

Am rămas trei luni împreună. Iubirea ce ne purta era duioasă. În acea modestă cameră s-a cimentat pe veci înţelegerea noastră.

În fiecare dimineaţă, după o noapte de scris, el se ducea la piaţă şi tîrguia ce era mai bun, o pîine proaspătă de la brutăria din colţ, covrigi calzi cu susan, fructe, verdeţuri... Aducea tot ce putea găsi în acele vremuri grele. Era fericit cu noi. Puia, fetiţa lui iubită, îi ieşea înainte cînd intra în casă, şi aşa ne bucuram cu toţii. El se încînta la graiul fetiţei lui, căreia îi povestea lucruri plăcute. Cîte desene frumoase nu ne-a făcut el în timpul şederii noastre acolo! Orice mişcare, orice gest erau prinse de el în vîrful creionului. Spre seară, cînd timpul se răcorea, ieşeam la plimbare ca să ne arate toate colţurile Iaşului, să luăm puţin aer.

Apoi, noapte de noapte, după ce culcam fetiţa, îmi povestea ce a scris, ce a gîndit acolo, citindu-mi pasaje întregi din lucrările necunoscute încă de mine.

Îl ascultam, mă bucuram, judecam împreună fiecare bucată în parte şi-mi exprimam uneori părerea că din nuvela citită ar putea ieşi un roman.

El zîmbea visător.

— Poate că da! Sînt fericit; ce bine îmi înţelegi gîndul şi cît îmi eşti de aproape!

Dacă îi spuneam să se odihnească, îmi răspundea rîzînd:

— Nu trebuie să mă culc, vreau să vin cu desaga plină acasă. Trebuie să scriu, numai aşa sînt pe deplin mulţumit. Tot scrisul meu este numai pentru tine, e darul ce ţi-l ofer zilnic.

Abajurul făcut de el din hîrtie verde lăsa lumina să cadă pe chipul său gînditor şi asupra foilor ce aşteptau slovele frămîntate de creierul lui.

Adormeam fericită...

În acest timp, la 4 septembrie 1918, mama din Ardeal ne scria îngrijorată la Bucureşti, unde rămăsese Riţa, că nu ştie nimic de soarta celor trei fii de pe front: Iulius, Emil şi Virgil (vezi figura nr. 8). De-abia mai tîrziu ne-am dat seama că multîncercata mamă încă nu aflase de moartea tragică a lui Emil la Ghimeş şi de sfîrşitul lung şi dureros al lui Virgil. Ambii erau decedaţi de mult, din 1917, şi totuşi, mama...

În octombrie, am primit o scrisoare din Bucureşti, de la Aristide Demetriad. Îmi comunica o veste bună. Eram avansată stagiară clasa I, dar mă ruga să mă întorc la teatru, concediul nemaiputînd fi prelungit. Această ştire nu m-a bucurat, atrăgea după ea despărţirea noastră... Din nou, soţul meu va rămîne singur. Din nou voi fi lipsită de

acea bunătate aleasă. Din nou, Liviu va fi privat de îngrijirea necesară.

Despărţirea era inevitabilă, dar speram într-o grabnică revedere.

La cîteva zile după sosirea mea la Bucureşti, am luat pe Puia şi ne-am dus la pictorul Jean Steriadi. L-am pus în curent cu tot ce am făcut la Iaşi. A ascultat emoţionat prin cîte a trecut prietenul lui. Nu mică i-a fost însă mirarea că şi la Iaşi, între prieteni, a trebuit la început să sufere atîta.

Pictorul Steriadi ne-a spus că timpul trece repede şi că în curînd îl vom vedea aici. Ne-am bucurat împreună. La plecare, mi-a restituit preţiosul pachet lăsat în paza lui. M-am întors acasă cu Puia, aducînd cu noi şi romanul *Ion*. În curte, vecina noastră, pofesoara Dumitrescu, mă anunţă că am o scrisoare din Iaşi. Erau veşti de la soţul meu.

Îmi scria des şi foarte detaliat despre munca lui literară de acolo, între altele despre nuvela *Şarpele* şi volumul de nuvele *Catastrofa*. În privinţa nuvelei *Şarpele*, ţin minte, datorită lecturii făcute de soţul meu la Iaşi, că se centra în jurul unei femei, deosebit de seducătoare prin mlădierea trupului şi mai ales prin ochii ei verzi. De aici şi titlul: *Şarpele*.

Nuvela era aproape gata la plecarea mea din Iaşi. Mai mult, Liviu îmi precizase persoana care îi inspirase nuvela şi pe care şi el şi eu o cunoşteam din 1910—1911, ca fiind o figură în lumea scriitorilor de atunci.

Ulterior, scriitorul s-a gîndit să transforme nuvela *Şarpele* într-un roman. Într-o scrisoare din

6 octombrie 1918, îmi împărtășea vestea : „*Am început cu bine romanul* Șarpele", și menționa chiar titlurile de capitol ale romanului în pregătire, pe care le reproduc, deoarece oglindesc o serie de teme pasionale, sugerate de amintirea acelei femei seducătoare : *Goliciunea, Primejdia fericirii, Patima, Îmbrățișarea, Prăpastia, Amurgul și Zorile, Chinurile, Roata norocului, Prăbușirea, Iadul iubirii, Revolverul, Boruta, Ochii verzi* (vezi figura nr. 9).

Totuși, lucrul mergea oarecum anevoie și, într-o altă scrisoare, soțul meu îmi mărturisea : „*Aici o duc ca un sihastru. Nu vorbesc absolut cu nimeni. Ies dimineața și la 6 după-amiază, pentru ziare. Toată ziua sînt acasă. Scriu sau meditez.* Șarpele *merge cam greu, dar nu-l las. Mai lucrez la nuvelele pentru volumul* Catastrofa."

Deși pînă la urmă romanul acela nu l-a realizat, iar textul nuvelei *Șarpele* probabil nu mai există, am amintit acestea deoarece ele au legătură cu geneza romanului *Adam și Eva*, scris în anii 1923—1925.

De altfel, însuși romancierul a consemnat în volumul *Amalgam* : „*Pretextul romanului* Adam și Eva *e o scenă trăită prin septembrie 1918, la Iași. Pe strada Lăpușneanu, pe o răpăială de ploaie, am întîlnit o femeie cu umbrelă. Din depărtare m-au uimit ochii ei verzi, mari, parcă speriați, care mă priveau cu o mirare ce simțeam că trebuie să fie și în ochii mei. Femeia mi se părea cunoscută, deși îmi dădeam perfect seama că n-am mai văzut-o niciodată. Din toată înfățișarea ei înțelegeam că și ea avea aceeași impresie. Am trecut privindu-ne cu bucurie și curiozitate, ca și cînd ne-am fi revăzut după o vreme îndelungată. Nu ne-am oprit însă,*

deşi am fi dorit amîndoi. Umbrela îi alunecase într-o parte. Din figura ei, totuşi, n-am reţinut decît ochii şi mai mult privirea. După ce am trecut cîţiva paşi, mi-a părut rău că nu m-am oprit şi am întors capul. Făcuse şi ea aceeaşi mişcare, îndemnată desigur de acelaşi imbold. Pe urmă, a dispărut pentru totdeauna...

Asta este scena. Era primul caz pentru mine de acel «déjà vu»."

Scena descrisă s-a petrecut, aşadar, între redactarea nuvelei *Şarpele* şi începutul lucrului la romanul care urma să fie dezvoltarea nuvelei, cu menţionatele titluri de capitole.

Sînt sigură că peste amintirea femeii cu ochii verzi, eroina nuvelei *Şarpele,* s-a suprapus ciudata întîlnire pe ploaie cu cealaltă femeie, tot cu ochii verzi, întîlnită în septembrie 1918 la Iaşi. Romanul *Şarpele,* la care nu a putut lucra decît o lună sau două, a fost părăsit, scriitorul înapoindu-se la Bucureşti, unde pe primul plan al preocupărilor revine romanul *Ion,* lucrînd paralel şi la volumul de nuvele intitulat *Catastrofa.*

Aceste nuvele erau inspirate direct din tragicele evenimente ale recentului război şi au apărut în anul 1921, sub titlurile : *Iţic Ştrul, dezertor, Hora morţii, Catastrofa,* fiind dedicate amintirii fraţilor săi dragi : Emil, Virgil şi Sever, morţi în război.

În special *Iţic Ştrul, dezertor,* în care sînt expuse ororile din anii 1916—1918, s-a bucurat de o caldă primire, rămînînd ca un model al genului. Liviu Rebreanu îşi exprima în nuvelă toată compasiunea pentru cei care aveau de suferit din partea şovinismului sau altor sentimente reprobabile.

La Bucureşti, după sosirea mea de la Iaşi, îmi vedeam de treburi. M-am prezentat directorului. I-am transmis mulţumiri şi salutări din partea soţului meu. Am început munca zilnică la teatru.

Într-o noapte, spre sfîrşitul lui noiembrie 1918, deşi ceasurile erau trecute de miezul nopţii, coseam fetiţei un şorţuleţ. Ea dormea. O bătaie în uşă m-a făcut să tresar. Am deschis. Liviu sosise acasă. Era în pardesiu, îngheţat complet, nu-şi mai simţea picioarele aproape degerate. Călătorise într-un tren arhiîncărcat, pe scările unui vagon, pentru a sosi acasă printre cei dintîi. Rebreanu aducea servieta încărcată cu scrisul lui şi un geamantan plin cu lucruri bune pentru noi.

Cel dintîi om cercetat de Liviu a fost, desigur, pictorul Jean Steriadi, căruia, fără zgomot, fără exteriorizare, soţul meu i-a păstrat, pînă la sfîrşitul vieţii, o adîncă recunoştinţă pentru toată bunătatea ce i-a dăruit în cele mai cumplite momente ale existenţei sale.

Dramatica odisee a lui Liviu Rebreanu, cuprinsă între anii 1916—1918, anii ocupaţiei şi refugiului, va fi repede redată de scriitor într-o lungă povestire, care apare în 1919 şi a fost numită pe drept: *Calvarul.*

LIVIU REBREANU — PĂRINTE

Am vorbit despre dragostea care ne-a legat de la prima noastră cunoştinţă şi despre felul lui Liviu de a fi ca soţ. Mă voi referi şi la un alt aspect al vieţii sale intime, pe care pînă acum l-am amintit numai în treacăt, Liviu Rebreanu ca părinte.

Copilăria fiicei noastre Florica-Puia a coincis cu unele din cele mai grele momente ale vieţii noastre, perioada de lipsuri de dinainte de război şi aceea de groază din timpul ocupaţiei. Cu toate aceste mari griji şi greutăţi, nimic nu împiedica pe Liviu Rebreanu să fie un părinte neasemuit de bun. În toate momentele libere, el se ocupa de fetiţa sa cu o dragoste şi răbdare rar întîlnite. Erau adevărate clipe de încîntare şi destindere cînd o învăţa să pronunţe corect ; să se suie şi să coboare din pătucul ei de copil ; să mănînce frumos tot ce se servea la masă ; să se joace liniştit ; să respecte pe cei mari ; să-şi iubească tovarăşii de joacă şi să-şi apropie tot ce contribuia la buna creştere a unei fetiţe.

Îi plăcea să danseze cu ea, învăţînd-o să facă diferite mişcări graţioase. Fetiţa era fericită şi căuta să execute cît mai bine ce i se arăta. El nu uita să-i cumpere cărţi cu poze, explicîndu-i ce reprezintă fiecare. Nu au lipsit copilăriei Puiei cărţile cu poveşti, nici caietele cu figuri — pentru care îi aducea creioane colorate şi cutiuţe cu acuarele — arătîndu-i cu răbdare cum să coloreze imaginile. Toate „picturile" copilăreşti erau dăruite tăicuţului iubit, care le păstra cu toată atenţia, alături de amintirile cele mai de preţ.

Cînd Puia repeta uneori silabisind crîmpeie din rolurile ce mă auzea învăţînd, Rebreanu nu se putea reţine s-o admire şi s-o încurajeze :

— Bravo, Puico, eşti cea mai mare interpretă a autorului !

Se bucurau şi amîndoi erau fericiţi.

O învăţa să iubească tot ce e frumos — cărţile, florile, jucăriile. Să le îngrijească, să nu le strice, să le ţină în ordine. I-a înjghebat chiar o mică bibliotecă, într-un dulăpior, veghind mereu să i-o mărească.

Cînd îşi aranja biblioteca, lua fetiţa în braţe şi o aşeza într-unul din spaţiile goale ca s-o aibă aproape, să vorbească, să glumească cu ea... Puia se bucura. Uneori, el închidea uşile cu geamuri ale bibliotecii şi se prefăcea că n-o mai găseşte. Era mare haz şi veselie.

Tot împreună se duceau la cinematograf, la filme vesele mai ales, şi uneori se opreau la intrare, pentru a cumpăra de la negustorul ambulant cîteva castane coapte, pe care Puia le dorea mult. În timpul filmului, pe întuneric, castanele erau curăţate de Liviu şi savurate mai ales de fetiţă, care

nu uita niciodată să-l îmbie, spunîndu-i cu drăgălăşenie :

— Una tu, una eu... !

Aniversarea naşterii fetiţei noastre îi dădea, în fiecare an, prilejul lui Liviu să se fotografieze împreună. Era unul din darurile lui, la care ţinea în mod special.

Iarna îi făcea în curte un om de zăpadă, la a cărui construire colaborau cu voie bună. Fetiţa aducea zăpada şi Liviu îl zidea. În timpul lucrului, tăicuţu îi povestea cum se juca şi el odată cu bulgării de zăpadă, în ger cumplit, acolo la Maieru, în satul copilăriei lui.

N-au fost sărbători de iarnă fără un mic brad. Cîtă bucurie ne-au împărtăşit aceşti brazi împodobiţi, în tot timpul copilăriei fiicei noastre atît de iubite !

Deseori se plimbau împreună. O dată, oprindu-se în faţa vitrinei unei cofetării, au zărit un ou mare de ciocolată, legat cu o fundă din panglică albastră. Fetiţa, natural, l-a şi dorit. Au intrat şi l-au cumpărat. Acasă, fericită şi arzînd de nerăbdare, Puia l-a rugat să-i deschidă oul, să vadă cît mai curînd ce este în el.

Cîtă bunătate, cîtă înţelegere punea Liviu Rebreanu în tot ce făcea pentru ea ! Rîsul ei copilăresc l-a îmbiat şi de data aceasta să-i îndeplinească dorinţa.

Iată şi alte cîteva amintiri duioase. Înainte chiar de a fi dată la şcoală, între scriitor şi fetiţă se purta o corespondenţă aproape regulată. Noaptea, după ce termina scrisul său, Liviu răspundea bileţelului scris cu litere nesigure de tipar, pus decuseară sub perna lui. După sfîrşirea lui din viaţă,

am găsit în fundul unui colţ al portofelului său un bileţel scris de Puia la vîrsta de 5-6 ani. L-a purtat, nedespărţit de el, o viaţă întreagă. Mă întrebam în cîte portofeluri l-a schimbat pînă la sfîrşitul vieţii ? Puia păstrează şi acum, cu veneraţie, acest bileţel care a stat zeci de ani lîngă inima părintelui ei. La vîrsta de şapte ani a Puiei, inspirat de prima ei probă didactică, i-a dedicat o schiţă, *Primul examen*, al cărei manuscris este păstrat înrămat şi astăzi de Puia. Cu altă împrejurare, ea rugă pe Liviu să-i cumpere un caiet, în care să scrie şi ea un roman, un *Ion*. Făcînd în sinea sa mare haz de dorinţa fetiţei, Liviu i-a spus cu toată seriozitatea să n-aibă nici o grijă, căci pe seară va veni cu acel caiet. Şi s-a ţinut de cuvînt. Puia, nu mai puţin, căci pe toate filele a scris cu litere stîngace : Ion, Ion, Ion...

Tot Liviu a fost acela care, în cursul liceului, îşi ajuta fiica să rezolve lecţiile şi problemele mai grele, în special la germană şi matematică. Chiar şi la lucrul manual contribuţia sa era de mare folos, căci el îi desena conturul peticului cu care trebuia cîrpită ruptura însemnată de vigilenta maestră.

De la Braşov, unde fusese o dată în trecere, i-a adus un mănunchi de flori rare, culese de el, cu rădăcini cu tot, necesare inevitabilului ierbar.

Tot aşa de mult iubea şi Puia pe tatăl ei. Cîte nume nu i-a găsit în copilărie ! El le accepta şi le adopta cu bucurie şi, ori de cîte ori îi dăruia o carte de a lui, nu uita să iscălească autograful cu unul din aceste nume, pe care drăgălaşa şi naiva ei inspiraţie le descoperea.

Corespondenţa lor, chiar mai tîrziu, pe cînd Puia se afla la studii, la Sorbona, este deosebit de du-

ioasă. Așa, la 1 ianuarie 1928, după bătăile pendulei care au pus capăt anului 1927, Liviu Rebreanu i-a scris melancolic și sentimental, mărturisindu-i cît de mult îi lipsește drăgălășenia ei, care îi da și lui iluzia tinereții permanente.

Învăluită în această rară și aleasă iubire părintească, Florica-Puia s-a întors în țară și și-a luat licența în Litere și Filozofie. S-a căsătorit cu Radu Vasilescu, căruia Liviu Rebreanu n-a pregetat să-i scrie — chiar în seara plecării lor în călătorie de nuntă — o epistolă pe care o încheia cu aceste cuvinte : „Radule, să nu uiți că duci cu tine lumina ochilor mei".

În acest scurt șirag de vorbe, părintele își mărturisea iubirea și toată grija pentru fiica lui.

APARIȚIA LUI *ION*

Pe la începutul anului 1919, toată munca și-a concentrat-o asupra lui *Ion*. Transcrierea a durat un an întreg de efort intens. La 19 august 1920, era aproape terminată. „*Mai am trei seri și gata cu* Ion", îmi scria de la București la Techirghiol, și îmi trimitea coperta romanului, „*așa cum am proiectat-o să fie*". Iar trei zile mai tîrziu mă înștiința despre terminarea romanului: „*Am venit acasă după 12 noaptea, ora cînd trebuie să-mi încep munca mea la* Ion. *Am scris toată noaptea. Altfel nu avem pe aici noutăți, decît că mîine, duminică seară, isprăvesc cu* Ion. *Mai am 24 pagini de transcris în total. Ura! Bine c-am sfîrșit!*" (Vezi figura nr. 11.)

O dată cu terminarea romanului, Liviu se gîndi să găsească o editură... Nu era lucru ușor. Nu găsea editor. Romanul avea 600 pagini, în două volume, ceva neobișnuit pe atunci. Editorii se sfiau să-l editeze, pretextînd cu toții că vînzarea va fi extrem de problematică. Cine să cumpere două

volume? Abia dacă se vindeau romanele într-un singur volum...

Totuşi, la editura Alcalay, şeful secţiei literare, Simon Benvenisti, privi într-o zi manuscrisul, îl suci, îl răsuci, îl răsfoi de nenumărate ori, ca pe urmă să spună:

— Mă bate gîndul să citesc acest voluminos manuscris. Lasă-l la mine, domnule Rebreanu. Îţi voi da răspunsul îndată ce-l isprăvesc.

După o săptămînă, el veni personal la noi, ca să-i spună lui Rebreanu ce emoţii i-a oferit citirea manuscrisului. L-a felicitat şi l-a asigurat că acest *Ion* va constitui un eveniment nu numai în literatura noastră, dar şi în toate ţările unde va ajunge. Era însărcinat din partea direcţiei să-i comunice că editura reţine romanul şi că-l trimite imediat la tipar.

Îl ruga să treacă pe la conducere chiar în acea zi, ca să încheie contractul. Pe chipul vizitatorului se remarcau cu uşurinţă satisfacţia şi emoţia de care era cuprins.

Ziua aceea a fost pentru noi o adevărată şi mare sărbătoare.

Foarte curînd, am început să facem împreună corecturile. Ajutam cu sîrguinţă pe soţul meu să revizuiască textul cules şi trimis nouă pentru prima şi a doua corectură. Pe a treia şi ultima o făcea, însă, totdeauna, singur. Aşa era în măsură să-şi dea seama de felul cum va apărea cartea cînd va ieşi de sub tipar.

Tot în această epocă, premergătoare apariţiei, făcea diverse încercări pentru realizarea copertei. Le priveam pe toate cu atenţie şi căutam să apre-

ciem care ar fi mai sugestivă, mai concludentă, mai artistică...

Cînd toate acestea au fost îndeplinite, romanul a intrat în tipografie şi, peste puţin timp, *Ion* de Liviu Rebreanu a apărut în toate librăriile.

Primul exemplar a fost luat de Liviu şi adus acasă. El mi l-a arătat fericit şi m-a rugat să-l privesc cu atenţie, să-l răsfoiesc şi apoi să recitesc, aşa tipărit şi legat, toată această desfăşurare de viaţă pe care atît de potrivit o numise *Ion.*

Am remarcat coperta, am deschis primul volum, am constatat calitatea hîrtiei, am apreciat litera şi deodată am zărit pe prima filă : *„Dragei mele Fanny — L.R.“*

Inima începu să-mi bată neobişnuit de repede.

— Ce-ai făcut, de ce mie ?

— Pentru că îmi eşti cea mai dragă, răspunse el tot atît de mişcat ca şi mine...

Cu toate că amîndoi cunoşteam fiecare slovă a manuscrisului, din corectură, am mai citit volumele în întregime, să auzim cum sună, cum se leagă, ce emoţii transmite cînd e tipărit.

Discutam fiecare pagină. Nu ne îngăduiam nici unul să ne lăsăm furaţi de dragul lui *Ion.* Voiam să fim cu desăvîrşire obiectivi.

Am cutreierat apoi amîndoi toate librăriile din centru şi periferie. Ne-am oprit în faţa lor, să vedem cum arăta *Ion* în vitrină.

Succesul a fost mare. A întrecut orice aşteptare. *Ion* dispărea vertiginos din rafturi.

În casa noastră a sosit atunci o avalanşă de felicitări, care ilustrau admiraţia reală manifestată spontan de cititori pentru darul făcut lor de scriitor.

Pentru Liviu Rebreanu, această înţelegere şi dragoste, venite din rîndurile masive ale cititorilor, ale publicului mare, reprezentau o vie dovadă a preţuirii romanului.

Seara tîrziu, după ce ne reamintisem multe din împrejurările legate de realizarea acestui roman, i-am citat cuvintele pe care mi le spusese în timpul acelor grele zile trăite la Iaşi : „Aştept cu răbdare şi încredere dreptatea care trebuie să vină !"

El nu a făcut nici o mişcare. Privirea i se pierdea în gol şi, ca din depărtări fără hotare, auzii :

— Sînt fericit c-am izbutit !...

Apoi, spre a nu-i stînjeni liniştea necesară creaţiei, l-am lăsat singur. El se aşează la birou în faţa filei albe, pregătită să primească mai departe înlănţuirea slovelor noului său roman — *Pădurea spînzuraţilor.*

În zori, cînd a lăsat lucrul şi s-a retras să se culce, am trecut în birou. Am luat condeiul şi am aşternut, aşa cum îmi izvorau din cuget, cuvintele prin care doream să-i exprim mîndria şi mulţumirea ce resimţeam acum, la apariţia lui *Ion.*

„Liviu meu,

Nici o emoţie din viaţa mea nu poate egala vijelia de sentimente care m-a încercat la primirea veştii apariţiei lui Ion.

Zile şi nopţi în şir, ai împletit în sufletul tău iubirea noastră cu acest Ion. *Ani întregi, fără pre-*

get, în mijlocul bucuriilor şi al grijilor, mîna ta a aşternut pe hîrtie, la porunca geniului tău, slovă lîngă slovă, toată această epopee. Sînt mîndră! Mîndria mea este atît de puternică, încît ar trebui să-ţi trimit o scrisoare lungă. Dar, vai...! sînt atît de neîndemînatică!... Tu eşti acela care ai trezit în mine viaţă nouă. Sînt însetată să citesc tot ce-mi dai... Tu eşti lumina mea! Îţi mulţumesc. Oare este o expresie mai potrivită, mai aleasă? Nu ştiu... Ştiu doar că tu ai înţeles tot gîndul meu, tot sufletul meu, de aceea ţi-am dăruit cu smerenie, pe veci, toată iubirea mea...

Fanny"

Dacă pînă la *Ion* era numai un nuvelist apreciat, apariţia romanului l-a aşezat alături de scriitorii mari. Critica a trebuit să ia atitudine, şi atitudinea ei a fost, cu excepţii neînsemnate, favorabilă. Ca supremă încununare, i s-a acordat autorului de către Academia Romînă cea mai înaltă distincţie literară a vremii: Premiul „Năsturel".

Textul raportului susţinut de scriitorul I. Al. Brătescu-Voineşti, care pornise la lectura romanului — cum mărturisea el însuşi — *„prevenit neprielnic autorului"*, este caracteristic pentru schimbarea de atitudine faţă de Liviu Rebreanu, pe care a produs-o *Ion* printre confraţi şi în rîndurile opiniei publice. De aceea, reproduc din el cîteva fragmente:

„Cu teamă şi cu bănuială, am luat să citesc romanul său în două volume. Dar de la întîile pagini, orice urme de prevenire au dispărut, căci de rîndul acesta am simţit desluşit că dl. Rebreanu scrie despre lucruri văzute şi trăite, şi, terminînd citirea cărţii, am înţeles că pe acele aproape 80 de persoane, care se mişcă în romanul d-sale, le-a cunoscut în toate amănunţimile, că ceea ce scrie despre ele nu este nici a zecea parte din ceea ce a lăsat la o parte.

Cu o măiestrie vrednică de toată lauda, dl. Rebreanu ne înfăţişează în romanul său viaţa romînilor din Ardeal, dinaintea războiului, atît a păturii ţărăneşti din satul Pripas, unde se petrece acţiunea principală a romanului, cît şi a burgheziei intelectuale din ţinutul Bistriţa-Năsăud, cu care vine în contact populaţia satului, precum şi legăturile acestora cu oficialitatea...

Romanul s-ar fi putut intitula Ana sau Familia Herdelea sau În satul Pripas cu tot atît cuvînt cu cît e intitulat Ion.

Şi în adevăr, în jurul vieţii lui Ion se grupează celelalte acţiuni ale romanului, a cărui primă parte poartă subtitlul Glasul pămîntului iar a doua parte Glasul iubirii.

Raportul acesta ar lua proporţii prea mari, dacă m-aş încumeta să citez pasajele din romanul lui Rebreanu care vor rămîne pentru totdeauna în literatura romînă. Semnalez în pripă unele dintre ele: descrierea patimii lui Ion pentru stăpînirea pămîntului şi a sentimentelor lui de cîte ori este arătat la munca cîmpului; descrierea scenelor de brutalizare a Anei de către tată-său şi de către Ion; sau descrierea naşterii copilului pe cîmp, a sinuciderii

Anei, a morții lui Ion și toate scenele în care e zugrăvită viața simplă și totuși atît de interesantă a neuitatei familii Herdelea; precum și scenele în care ni se descrie viața orașelor de provincie din Ardeal.

Nicăieri autorul nu se pierde în descrieri inutile, fără legătură strînsă și imediată cu acțiunea și cu starea sufletească a persoanelor; nicăieri, în cele aproape 600 de pagini ale romanului, nu găsești una care să vădească o oboseală, o scădere de sîrguință a autorului. De la prima și pînă la cea din urmă pagină, lucrarea îți dă impresia de mulțumire sănătoasă pe care ți-o pricinuiește o ploaie rodnică, fără fulgere și fără trăsnete, după un lung răstimp de secetă arzătoare.

O însușire de căpetenie, care nu trebuie scăpată din vedere, este obiectivitatea, lipsa de parțialitate a autorului față de personajele sale. Nicăieri nu se găsește un cuvînt de laudă sau de mustrare față de vreuna din persoanele ce descrie. Niciodată nu scrie despre Ion sau despre Vasile Baciu — ticălosu', deși adesea sînt ticăloși; niciodată nu zice despre Ana, biata Ana, biata femeie sau sărmana, deși întreaga ei ființă inspiră o dureroasă compătimire.

Această lipsă de intervenire a autorului mărește valoarea lucrării și face să înțelegem concepția sa despre viață și despre soarta oamenilor, concepție de altminteri exprimată...

M-am mărginit în acest raport să arăt foarte scurt numai acțiunea centrală și să pomenesc numai despre cîteva personaje din cele 80 care trăiesc în romanul d-lui Rebreanu, toate atît de vii încît îți pare că le-ai întîlnit sau că le vei recunoaște pe dată ce le vei întîlni.

Foarte rareori se întîmplă ca, citind o carte de 600 pagini, să-ţi pară rău că se sfîrşeşte aşa de repede. Acest lucru ţi se întîmplă citind romanul d-lui Rebreanu.

Sînt încredinţat că nu mă înşel afirmînd că Ion *este o operă de mare valoare, care merită acordarea întregului premiu, la care nu autorul, ci subsemnatul am propus-o, uzînd de modificarea adusă regulamentului premiilor în anul trecut.*"

Nu la multă vreme după şedinţa comisiei de acordare a premiilor Academiei, în care s-a citit şi s-a aprobat acest raport, am fost invitaţi de către înaltul for la decernarea publică a Premiului „Năsturel". Rebreanu, simţindu-se prea emoţionat — a avut întotdeauna un fel de modestie, de timiditate cînd se vorbea în faţa lui despre opera sa — a trimis o scrisoare de scuze şi mulţumiri. M-am dus deci singură...

În loc să-mi ocup locul în incintă, unde eram invitaţi, m-am strecurat neobservată prin mulţime şi m-am aşezat în fundul sălii, cu creionul şi caietul pentru note.

Academicienii — toţi. Lume multă. A luat cuvîntul Brătescu-Voineşti, citind mai întîi în întregime scrisoarea lui Liviu Rebreanu.

A făcut apoi o minuţioasă analiză a romanului. A aşezat pe *Ion* la înălţimea marilor opere universale. A alăturat pe scriitorul romîn Liviu Rebreanu marilor scriitori universali Tolstoi, Balzac, Dostoievski... A arătat mîndria ce trebuie să simtă fiecare dintre noi în faţa unei opere atît de însemnate.

A terminat cu regretul că autorul acestei impunătoare lucrări nu a fost de față la această solemnitate și a încheiat urînd sărbătoritului mulți ani.

Ascultînd aceste cuvinte adresate soțului meu, inima mi se umplea de fericire.

Liviu mă aștepta cu înfrigurarea „debutantului". După ce l-am îmbrățișat, emoționată pînă la lacrimi, am încercat să-i transmit cît mai apropiat ceva din înălțătoarele clipe trăite la sărbătorire. Erau emoțiile și sentimentele încercate acolo, în mijlocul incintei nemuritorilor către care acest *Ion* îi deschisese larg porțile.

GENEZA *PĂDURII SPÎNZURAȚILOR*

Tot timpul războiului, care a început în august 1916, dar mai ales prin anii 1918—1919, mulți tineri ardeleni din unitățile austro-ungare treceau munții în Moldova și se înrolau în proaspăta legiune a voluntarilor ardeleni.

Toți doreau să se alăture ostașilor romîni, care urmau să elibereze atît teritoriul ocupat, cît și Ardealul, subjugat de atîta vreme. Cu prilejul deplasărilor militare, care uneori atingeau și Bucureștii, tinerii transilvăneni — în special cei de prin preajma Năsăudului — se opreau la Liviu Rebreanu. Aici povesteau tot ce era în strînsă legătură cu viața, cu lupta și cu existența lor. Fiecare își descărca sufletul de grozăvia și de cumplita suferință dezlănțuită în urma acestui ucigător conflict mondial.

În primăvara anului 1919, unul dintre acești oaspeți, un prieten din copilărie, intră pe ușa casei lui Liviu. El fusese ofițer de rezervă în armata austro-

ungară şi izbutise cu greutate şi cu mari peripeţii să treacă linia frontului.

Au convorbit ore în şir.

Între altele, îi spunea că ar fi auzit despre Emil Rebreanu — un frate ceva mai tînăr al lui Liviu — că încercînd, în 1917, să treacă şi el munţii, undeva pe frontul dintre Ardeal şi Moldova, a fost prins, judecat şi condamnat la spînzurătoare. Mai mult nu-i putea spune, deoarece nu făceau parte din aceeaşi unitate şi luptaseră în sectoare depărtate.

Această veste năprasnică a zguduit profund sufletul scriitorului, mai ales că de curînd el văzuse la un cunoscut o fotografie care reprezenta o pădure plină de spînzuraţi cehi din armata austro-ungară care refuzaseră să lupte pe fronturile boemiene. De altfel, acest document fotografic — care a făcut parte din dosarele delegaţiei romîne la Conferinţa păcii — îl făcuse să se gîndească chiar de atunci la realizarea unui roman de război intitulat spontan *Pădurea spînzuraţilor* şi avînd ca erou pe Virgil Bologa.

După aflarea tragicii dispariţii din viaţă a acestui frate, cu care de la început întreţinuse o asiduă şi afectuoasă corespondenţă, Liviu trăda o neobişnuită agitaţie, care îl tulbura, stînjenindu-l în activitatea sa.

Am simţit imediat toată durerea şi frămîntarea ce învăluiseră pe soţul meu. Eram chiar îngrijorată şi îl observam cu toată atenţia. Emil fusese unul din fraţii cei mai iubiţi. Declararea războiului încetinise ritmul permanentului contact scris dintre ei. Cu toate acestea, primeam şi atunci, din cînd în cînd, veşti trimise de pe toate fronturile, unde îl

duceau desele deplasări ale regimentului de artilerie din care făcea parte.

Astfel, prin 1915—1916, cînd se găsea pe frontul din Italia, Emil ne scria lucruri interesante cu privire la viaţa sa cotidiană şi la acţiunile militare la care lua parte.

Multe din aceste gînduri şi imagini erau recitite cîteodată de Liviu şi, uneori, i-au folosit la completarea şi redarea unor pasaje din creaţiile sale, în care realitatea aproape că nici n-a mai fost modificată.

Aşa, de pildă, la 3/16 ianuarie 1916, ne scria:

„Iubiţii mei,

Epistola voastră din 6 decembrie am primit-o în 30 decembrie şi nu eram pe frontul Rusiei, ci aicea, lîngă Marea Adriatică. Bateria mea a fost trimisă la frontul Italiei, unde sînt şi cele şapte din regiment. Am aşteptat mereu ştiri de la voi şi mai ales de la Fanny, care ştie să-mi scrie atît de drăguţ şi de cald. Sînt în serviciu de noapte, deci am vreme să vă comunic starea mea de aici. Pînă acum am puşcat un reflector al italienilor, care ne incomoda de mult şi pentru care faptă sînt înaintat să capăt o medalie. Şi fiindcă pînă acum nici unui ofiţer nu i-a succes să nimerească, tot a doua noapte veghez în «inegfrigyelă», cum îi zicem noi. Alt lucru nu am, dar e destul că toată noaptea nu pot să-mi închid ochii, pînă ce colegii mei dorm ca morţii. Am un tun de 8 cm. Şi cu acela lucrez. Cît am fost în Galiţia (la Zalescyki), apoi în apropierea Tarnopolului, şi eu aveam lucru în sînul bateriei. Acum despre toate cele îi referesc unui vicecolonel. Regretez foarte mult că am părăsit muscalii,

cei mai cumsecade duşmani ai monarhiei. Cu ei ne băteam, iar apoi ne dădeam pace. Şi era bine. Mai ales că nu au atîtea tunuri grele cîte italienii. Cu ei ne băteam în toată duminica, iar aicea nu încetează niciodată focul. Nu putem să ne mişcăm nici oleacă, căci îndată soseşte «sortüz»-ul lor de «schwere». Bateria noastră de regulă o puşcă cu tunuri de 21 şi 24 cm. Închipuiţi cîtă spaimă produce şi cît sînge!

Mai mult nu-ţi scriu despre mine, numai atît că ne aflăm lîngă oraşul Görz, bombardat de mai multe ori de către italieni...

Traiul mi-e foarte bun. Ar fi păcat să trimiteţi orice de-ale mîncării. Ţigări au mai bune decît ale voastre din Romînia. Egyptische, Khedive, Dames etc. Pe toată ziua căpătăm 25 de bucăţi. Apoi nici nu-s eu fumător. Lui Ghilu i-aş fi trimis şi eu ceva de Crăciun, dacă ar mai fi fost prin Galiţia. Trai mai bun ca acesta nu doresc niciodată (tunarii totdeauna trăiesc mai bine decît alţi ostaşi).

De-acasă primesc ştiri bune. Sînt sănătoşi toţi... Fotografii de cînd sînt soldat nu prea am. M-a pozat un locotenent în pragul «Dekung»-ului meu din apropierea Tarnopolului, dar n-a putut să-mi deie decît un exemplar, pe care l-am trimis acasă să mi-l păstreze pînă la reîntoarcere. Dacă voi mai puşca şi reflectorul care ne nelinişteşte, încă voi cere «Urlaub» (învoială) pe vreo două zile la Triest, unde îmi voi face cîteva chipuri. Atunci o să vă trimit şi vouă.

Nu-mi trimite nici o gazetă, căci atuncea nu voi fi niciodată sublocotenent. Cunoşti şovinismul honvezilor. Din contră, abonez «Pesti Hirlap»-ul.

Haine de iarnă am prea multe. Tare îmi place «Ulanca», care a costat 180 cor., dar aicea nu prea le-am folosit, căci nu-i frig. Plouă mereu şi e o tină proastă şi ceaţă. Un an aş petrece mai bucuros în Galiţia decît o lună aicea, pe platoul Doberdo. Şi a trecut o lună de cînd am părăsit ruşii simpatici.

Sorei Fanny îi voi scrie separat, cînd voi fi mai dispus şi prea puţin obosit. Îi voi scrie mult, mult. Acuma trebuie să mă uit după lucrul meu.

Sărut pe Fanny, pe Riţa, pe Puia, şi pe tine de nenumărate ori te îmbrăţişez.

Emil"

Într-una din seri, după miezul nopţii, Liviu îmi destăinuia că moartea prin ştreang a fratelui său îl face să modifice total romanul despre război care-l preocupa în prezent. Bineînţeles că îi păstra acelaşi titlu sugestiv, *Pădurea spînzuraţilor*. Îl axa însă pe drama lui Emil Rebreanu, care, încercînd să se alăture armatei romîne, a fost prins şi spînzurat. I-am exprimat tot acordul meu, dar l-am sfătuit să amîne scrierea romanului pînă la finisarea lui *Ion*.

El a înţeles şi s-a hotărît energic ca, pînă la sfîrşitul transcrierii lui *Ion*, să renunţe oarecum la elaborarea noului roman. După apariţie, se va dedica, evident, exclusiv noii lucrări literare, pe care ţinea atît de mult s-o izbutească pe deplin.

Omul dispune... dar scriitorul nu se poate totuşi ţine de cuvînt.

Între lunile mai-august 1919, el schiţa deja începutul într-o nouă variantă, pe care însă, pînă la

urmă, din cauză că nu era satisfăcut de modul cum se închega acțiunea, a părăsit-o.

Eroul, care se numea tot Bologa, însă Victor, în loc de Virgil, cum figura în prima încercare, se afla de data aceasta pe frontul italo-austriac (probabil influențe din numeroasele scrisori primite pe atunci de la Emil), de unde, pentru a evita trimiterea pe frontul romînesc, unde se deplasa unitatea sa, se hotăra să treacă la italieni. O dată terminată munca de transcriere a romanului *Ion*, el se dedică *Pădurii spînzuraților*. Caută nume, împarte volumul în capitole, le intitulează și chiar concepe planul general al narațiunii în sine.

Vara anului 1919 îi oferă prilejul să revină în Ardealul său drag, pe care nu-l mai văzuse dinainte de război. Atunci am făcut o călătorie la băile Sîngiorz, așezate aproape de Maieru, satul copilăriei sale. În drum spre această localitate balneară, ne-am oprit la Beclean, cu gîndul de a o cunoaște pe mama sa, ce se mutase de curînd de la Năsăud și locuia în clădirea școlii confesionale. Am stat împreună numai cîteva ore, consacrate în mare parte lui Emil.

După reîntoarcerea noastră în București, am fost vizitați în toamnă de sora lui Liviu — Maria-Miți. Peste cîteva luni, am primit și am găzduit cu aceeași dragoste și pe mama lui Liviu — Ludovica Rebreanu, căreia, datorită imperativelor inspirației romancierului, autorul îi schimba în *Ion* numele, și anume în Maria Herdelea.

Desigur că, în cursul multor convorbiri din timpul acestor vizite, a venit deseori vorba despre amănuntele — cunoscute pînă atunci — privitoare la moartea fiului și fratelui dispărut.

Fiecare căuta să participe la stabilirea adevărului cît mai fidel posibil. Romancierul asculta atent, contribuind la rîndul său cu datele aflate personal şi încerca să desprindă esenţialul, care trebuia să restabilească realitatea.

Şi astfel, eroul viitorului roman se contura din ce în ce mai precis în mintea scriitorului, care, la un moment dat, schimbă pentru a treia oară cursul acţiunii şi o plasează, de data aceasta definitiv, pe frontul romînesc.

Aflarea actului de acuzare şi a sentinţei de condamnare, obţinute prin fratele său Iulius, se pare că a folosit din plin la cristalizarea atît a eroului în sine cît şi a desfăşurării propriu-zise a acţiunii. Aşa, datele şi amănuntele reale, cuprinse în aceste documente de război, referitoare la încercarea de trecere a frontului, la prinderea sublocotenentului Emil Rebreanu şi încadrarea culpei în prevederile codului de justiţie militară i-au dat lui Liviu posibilitatea să situeze cît mai veridic în timp şi spaţiu partea finală a cărţii. Chiar comandantul diviziei care semnează sentinţa de condamnare la spînzurătoare se numeşte acum, în loc de Kandl, generalul Karg, aşa cum enunţă semnătura din odioasa sentinţă.

De la începutul anului 1920, preocuparea de căpetenie a romancierului a devenit, fără doar şi poate, numai această muncă şi dorinţă privitoare la elaborarea romanului care începuse să se închege mai precis ca acţiune şi personaje.

Într-o seară, Liviu mi-a spus că este foarte tulburat de un fapt nemaiîntîlnit de el pînă acum. Mi-a istorisit că, în toate nopţile cînd scrie la acest roman, i se pare că aude nişte zgomote uşoare la

geam. Atunci, deschide fereastra, iese în curte, cercetează ce este, dar nu găseşte nimic.

Istorisirea m-a pus pe gînduri...

Nu credeam în supranaturala prezenţă a spiritului fratelui său ; eram însă convinsă că Liviu, descriind nenorocirea lui Bologa şi copleşit de moartea tragică a lui Emil, căpătase o sensibilitate nervoasă deosebită. În aceste circumstanţe, am fost de părere că Liviu îşi va regăsi deplin liniştea dacă am cerceta personal toate meleagurile unde şi-a trăit Emil ultimele zile şi am izbuti să aflăm cu precizie unde a fost spînzurat şi ce s-a întîmplat cu el după executare. Astfel, convins, la 20 mai 1920 soţul meu hotărî să plecăm la Ghimeş. În acest scop, a rugat pe amicul nostru, căpitanul Popa — om de litere — care făcea parte din comisia însărcinată cu aflarea şi îngrijirea mormintelor eroilor de război, să ne ajute, acordîndu-ne concursul oficialităţilor. Căpitanul a fost nespus de săritor şi ne-a înmînat un ordin prin care postul local de jandarmi era avizat să dea scriitorului Liviu Rebreanu tot sprijinul pentru găsirea locului unde se află rămăşiţele eroului sublocotenent Emil Rebreanu.

A doua zi, înarmaţi cu acest ordin, am plecat la Ghimeş. Ajungînd, am tras la micul hotel din localitate, iar după ce ne-am instalat, Liviu a şi început investigaţiile.

A găsit o femeie bătrînă, care cunoştea bine locul executării şi îngropării lui Emil. Însoţiţi de ea, ne-am îndreptat într-acolo. Ajunşi, remarcarăm o piatră mare, pe care locuitorii din Ghimeş o aşe-

zaseră pe locul spînzurătorii, în semn de recunoaştere. Atît !

Tot această călăuză ne-a arătat şi casa în care Emil a trăit ultimele trei zile din viaţă, înainte de a fi executat. Ulterior, Liviu s-a dus la postul de jandarmi pentru a solicita şefului de post sprijinul de care avea nevoie a doua zi, cînd începeau lucrările propriu-zise de identificare. Stabilind în amănunt totul, a rămas ca dis-de-dimineaţă să ne trimită un soldat cu un tîrnăcop, iar la ora 8 să se găsească la locul execuţiei şi şeful de post, eventual cu cei pe care va crede de cuviinţă că trebuie înştiinţaţi.

Rezolvînd toate acestea, ne-am îndreptat emoţionaţi spre casa în care aveam să aflăm cutremurătoare amănunte. Era arătoasă, în faţă cu o scară ţărănească obişnuită, construită din lemn. Suiai 6-7 trepte, dădeai în pridvor, din el intrai direct într-o cameră mărişoară, care fusese transformată pentru trei zile în închisoarea lui Emil Rebreanu. Gazda ne-a poftit tocmai în ea.

Aici ne-a povestit cum a cunoscut pe erou cu mult înainte de încercarea de a trece munţii, căci regimentul din care făcea parte a fost cantonat multă vreme în comună. Povestitorul îşi amintea cît de frumos era tînărul sublocotenent, cît de bun era, cît de blînd se purta cu soldaţii şi cu toată populaţia. Toţi îl iubeau. Cine nu-l urmărea cu privirea cînd trecea pe stradă, cu ţinuta lui frumoasă, îngrijită ? Dar cine nu a plîns şi nu s-a îngrozit acolo, cînd l-au văzut într-o bună zi cu hainele rupte, pline de noroi, alb ca varul, istovit, cu mersul tărăgănat, încadrat de soldaţi cu armele în mînă ?

Omul trist povestea mereu. Cum l-au închis în această odaie. Cum zilnic era anchetat de ofiţeri superiori şi confruntat cu cei care l-au denunţat...

Din ziua arestării, a refuzat orice hrană. N-a mai schimbat un cuvînt cu nimeni... Scria tot timpul sau se plimba agitat prin cameră, fără să aţipească nici o clipă.

A treia zi de la arestare, pe o noapte întunecoasă, o companie de soldaţi cu faclele aprinse aştepta în curte pe condamnat. La ieşirea din cameră, Emil s-a oprit în cerdac.

Un gradat i-a smuls cascheta de pe cap, azvîrlindu-i-o pe jos. I-a rupt epoleţii. Imediat, un ofiţer a citit rece, crud, odioasa sentinţă. În tot timpul, Emil a păstrat o ţinută demnă, rămînînd nemişcat, cu privirea îndreptată numai spre dragii lui soldaţi, care, pe furiş, la adăpostul întunericului, îşi ştergeau lacrimile înduioşării. Peste cîteva clipe, o comandă tăioasă urnea acest grup al „morţii" spre locul execuţiei.

Liviu tăcea. Asculta pe povestitor, privindu-l cu o încleştare înspăimîntătoare, drept în ochi. Gazda, înmărmurită, întrerupse amintirile şi, cu teamă în glas, spuse :

— Poate ar fi bine, domnule Rebreanu, să mai vorbim şi mîine...

— Nu, nu, acum tot !... şopti Liviu cu graiul stins.

Povestitorul se ridică. Făcu cîţiva paşi, se opri în faţa unei mese, deschise sertarul şi îmi întinse un pachetel. L-am desfăcut cu grijă... capela lui Emil. Am trecut-o lui Liviu. El se uită lung. Lacrimile noastre se uneau cu cele ale gazdei.

Tăcerea și înserarea ne dăruiau parcă din toate unghiurile încăperii iluzia zveltei imagini a lui Emil..., și Liviu, trecînd capela în mîna mea, mi-o încredință.

Ne-am șters fața brăzdată de lacrimi, am strîns cu căldură mîna gazdei și am plecat spre micul hotel.

Se înnoptase de-a binelea. Mergeam alături, fără vorbă, însoțiți de gînduri apăsătoare.

Cînd am ajuns în cameră, femeia ne-a aprins lampa. Tăcerea lui Liviu persista. Am așezat cu pietate pe masă, sub lampă, capela. Apoi, pe nesimțite, m-am culcat repede. În acest timp, Liviu sta în picioare. Pe față i se revărsase un calm straniu. Întreaga înfățișare era cuprinsă de o profundă preocupare. Părea că ascultă ceva...

În cîteva rînduri, m-a surprins urmărindu-l, și ochii lui m-au privit lung. Cîteodată parcă nici nu mai răsufla.

În fine, și-a dezbrăcat încet haina. Și-a scos cele necesare scrisului din servietă. S-a așezat la masă și, ca de obicei, și-a potrivit fila de hîrtie în față.

Și în timp ce ochii ațintеau capela așezată în bătaia luminii, își răsuci o țigară, semn al trecerii în lumea scrisului.

Zorile l-au întîmpinat tot în fața capelei. Filele albe primiseră mărturia celor auzite și văzute aici, la Ghimeș, localitate de acum înainte dragă și groaznică pentru el.

Dimineaţa, înainte să plecăm, gazda îi spuse lui Liviu că acolo unde se duce acum, în comuna Făget, pentru găsirea unui preot, ar putea căuta pe Ilona, o ţărăncuţă chipeşă, care îndrăgise pe Emil Rebreanu. Ea trebuie să-şi aducă aminte despre multe în legătură cu el şi ar putea avea chiar şi cîteva scrisori.

Amîndoi i-am mulţumit pentru această preţioasă informaţie şi, cum eram grăbiţi, ne-am văzut de drum. Liviu a plecat la Făget, iar eu am rămas la Ghimeş să cercetez şi să pregătesc totul.

Ajunsă la poalele dealului, însoţită de jandarmul trimis de şeful de post, am început să sondăm locul unde se bănuia că ar fi mormîntul. Pentru aceasta, cu ajutorul unor locuitori binevoitori, am rostogolit întîi piatra la o parte şi apoi militarul, izbind de 20—30 de ori cu tîrnăcopul, a dat deodată peste lemnul spînzurătorii, care fusese retezat. După alte cîteva lovituri, am auzit un sunet deosebit de cel de pînă atunci, al pămîntului plin. Am înţeles îndată că acolo trebuie să fie mormîntul.

Am încetat orice cercetare. Aproape de orele opt, a venit şeful de post, însoţit de încă doi soldaţi şi de diferiţi locuitori ai Ghimeşului. În curînd a sosit şi Liviu din Făget.

În jurul locului în care odihneau osemintele lui Emil Rebreanu, se strînseseră zeci de ţărani, care, cu capul descoperit, ascultau pomenirea oficiată de preot. Luminiţele strînse în mînă tremurau uşor în adierea vîntului de dimineaţă.

Sub supravegherea noastră, dulgherii au împrejmuit locul mormîntului cu un gard, bine făcut şi destul de înalt. Între timp, aşezaţi la umbra unui pom, Liviu mi-a istorisit tot ce aflase în Făget.

Ilona exista, într-adevăr. Multe nu prea știa. În schimb, i-a înmînat ultimul bilet primit de la Emil, prin care o înștiința să nu-l mai aștepte în seara aceea.

Îndurerat, Liviu își amintea de multe întîmplări trăite împreună, pe marginea Someșului. Astfel, o dată, în cursul unui joc copilăresc, dintr-o greșeală, i-a tăiat falanga unui deget de la mîna stîngă. Și acum își aducea aminte de durerea și regretul resimțite pentru acest accident al micului Emil. Și tocmai după acest deget amputat avea mai tîrziu să-și recunoască, fără putință de îndoială, fratele înmormîntat la Ghimeș.

Așa a trecut timpul, plin de emoții, pînă către orele opt și ceva seara, cînd locul a fost gata curățat, îngrădit, îngrijit. La căpătîiul lui Emil, a rămas de veghe o cruce mare de brad, pe care Liviu Rebreanu a scris frumos, cu vopsea neagră :

EROUL EMIL REBREANU
născut la 17 decembrie 1891
mort la 14 mai 1917

Am plecat, luînd cu noi o așchie din lemnul spînzurătorii.

Liviu Rebreanu, aflînd că Emil a dorit mult să fie așezat pe pămîntul de dincoace de munți, a cerut totuși voie, celor în drept, să mute mormîntul dincolo de fosta graniță. La această deshumare, care a avut loc după aproape doi ani, în sicriu se afla un schelet avînd numai fața acoperită cu o pălărie civilă. Liviu Rebreanu s-a aplecat ; mormîntul nu

era adînc. A privit mîna stîngă şi a recunoscut îndată pe fratele său Emil, după lipsa falangei de la unul din degete. După această recunoaştere, oasele au fost mutate într-un sicriu mai mic. Înainte de a pune capacul, m-am aplecat şi am acoperit în întregime osemintele cu flori.

Apoi s-a ţintuit sicriul. Doi ofiţeri l-au trecut peste pîrîu, aşezîndu-l pe locul de veşnică odihnă, unde se află şi astăzi, străjuit de un monument ridicat ulterior de societatea „Mormintele eroilor", în amintirea *„eroului sublocotenent Emil Rebreanu"*.

Ne-am întors la Bucureşti, unde Liviu a continuat să scrie neîntrerupt la *Pădurea spînzuraţilor*. În timpul acesta, soţul meu căzu grav bolnav. Un flegmon în gît îi ameninţa viaţa. Într-una din zilele grele ale suferinţei, cînd lîngă mine se afla şi dramaturgul Mihail Sorbul, Liviu aţipise. Deodată gemu groaznic, se zbătu cu respiraţia sufocată. Cu greutate îmi făcu semn că vrea să scrie. I-am întins cu grabă hîrtia şi condeiul, care nu lipseau niciodată de lîngă el. În stare de sufocare avusese senzaţia unui om care sfîrşeşte în ştreang. Restabilirea nu întîrzie prea mult. Cu aceeaşi rîvnă şi voie bună, el termină ultimele capitole ale romanului.

Cartea se împlinea din ce în ce. Pe măsură ce citeam fragmentele găsite în fiecare dimineaţă pe biroul său, mă simţeam impresionată pînă la lacrimi. Cîteodată, aceste lacrimi mă împiedicau să mai descifrez literele.

Comunicîndu-i aceste impresii, Liviu îmi răspundea :

— Mă bucur, am dorit mult ca *Pădurea spînzuraţilor* să nu fie numai o carte de război, ci, mai ales, una de suflet.

În anul 1922, romanul apăru, fiind întîmpinat cu mult interes de publicul cititor. Critica îi recunoscu deosebita valoare psihologică şi Societatea scriitorilor romîni îi decernă „Marele premiu al romanului".

Pădurea spînzuraţilor, pătrunzînd din ce în ce mai adînc în straturile publicului cititor, a fost şi prima operă tradusă a lui Liviu Rebreanu (Praga, 1928) din seria celor tălmăcite în atîtea limbi.

PE DRUMURILE ȚĂRII

Datorită drepturilor de autor ce-i reveneau în urma reeditării acestor două romane — *Ion* și *Pădurea spînzuraților* — Liviu era acum în măsură să se gîndească la împlinirea unui vechi vis al său, de a face un lung șir de excursii și de călătorii.

Primenirea mediului, schimbarea decorului, variația priveliștilor și aflarea noului, nevăzutului, sînt atribute indispensabile unui scriitor.

Cum însă mijlocul de locomoție reprezenta unul din factorii cei mai importanți în realizarea acestei dorințe, el a fost de părere că achiziționarea unui automobil era absolut necesară și în același timp posibilă.

Frumusețile turistice ale țării, cunoașterea meleagurilor pe unde a trecut scriitorul în Ardeal, vestigiile trecutului nostru istoric, vizitarea familiei, a rudelor reprezentau obiectivele de primă urgență. Pline de bucurie, Puia și cu mine am aplaudat această hotărîre. Liviu ne anunță și intenția de a învăța să conducă automobilul, pentru a nu fi obli-

gaţi să apelăm la un alt conducător. Seara, a venit acasă aducînd cu sine o mulţime de manuale intitulate generic „metode de condus", tipărite în limbile franceză, germană şi engleză. Citirea şi studierea lor au durat circa două săptămîni. După această documentare didactică, au început lecţiile.

Puia şi cu mine reprezentam călătoarele. În biroul lui, avea o canapea pe care luam loc. Elevul se aşeza în faţa noastră, la birou. Ne întreba unde dorim să mergem şi apoi începea să conducă. Pornea maşina imaginară, schimba vitezele, micşora sau mărea acceleraţia, ocolea obstacolele, punea frîna, clacsona şi, în sfîrşit, ajungînd la locul destinaţiei, stopa. Aceste plimbări închipuite se repetau cu regularitate în fiecare zi şi reprezentau pregătirea pentru condusul propriu-zis. Uneori ne imaginam că sîntem în drum spre Braşov, Cîmpulung etc., adică printre dealuri, păduri şi văi al căror decor ne încînta închipuirea. Descrierile plastice ale scriitorului-şofer ne completau această senzaţie...

Şi astfel, pentru asimilarea cunoştinţelor teoretice, lecţiile au continuat mai multe săptămîni. În timpul unei opriri, după una din călătoriile imaginare, aspirantul-şofer îmi spuse :

— Să ştii, draga mea, că mîine dimineaţă mă prezint la cursul practic, deoarece cred că mi-am însuşit îndeajuns pregătirea teoretică.

Ne-am bucurat toţi trei, iar noi, călătoarele, ne-am permis chiar să îmbrăţişăm pe distinsul şofer şi să-i urăm succes la apropiatele cursuri şi examene. Peste zece zile, aşezîndu-mă la masă şi desfăcînd şervetul, am găsit în el *Permisul de conducere.*

În fine, n-a mai trecut mult timp și un „mîndru" Chevrolet deschis, de culoare albastru-marin, avînd patru locuri, poposea în fața locuinței noastre.

Ne-am îmbrăcat repede și, fără explicații, am părăsit pentru totdeauna „mașina-canapea", pornind spre Șoseaua Kiseleff. La volan, luase loc debutantul-șofer, care, din prudență, adusese lîngă el un conducător de meserie.

Exuberantele călătoare din „birou" au fost cuprinse de o oarecare emoție. Debutantul însă a condus calm, prevăzător și atent, astfel că panica inițială a fost repede înlăturată.

Peste cîteva luni, am pornit toți trei în excursia proiectată prin Ardeal. A fost o călătorie care nu s-a putut șterge niciodată din amintirea noastră. Era prima deplasare mai lungă cu mașina proprie. La plecare, toți purtam halate, caschete, pantofi albi de vară din dril, mănuși, ochelari contra prafului. Eram bine echipați...

În portbagajul din spatele mașinii erau toate cele trebuincioase pentru drum: valize, merinde, pleduri pentru orice nevoie și, mai ales, aveam cu noi tinerețea și bucuria de a ne simți toți trei strîns uniți sufletește.

Și astfel, la începutul verii, am plecat din București dis-de-dimineață. Mergeam cu viteză mijlocie, ca privirilor noastre să nu le scape nimic din peisajele încîntătoare. Ne-am oprit noaptea la Brașov. La răsăritul soarelui, am pornit spre Sighișoara, Tîrgu-Mureș, Bistrița, Ilva Mică, la Maieru. Cîte opriri scurte nu am făcut! De cîte ori nu a stopat Liviu în vîrful unui deal, să ne arate văile fermecătoare ce se deschideau înaintea noastră! La răs-

cruci, întîlneam un Christ din tablă. Ne bucuram că era zugrăvit aidoma celui descris în romanul *Ion*.

De cîte ori nu a oprit el în faţa unei pajişti cu margarete, cu albăstrele, cu maci roşii ca picăturile de sînge — era vremea lor — ca să strîngem buchete cu care să împodobim maşina, să ne gătim, să ne veselim în plin! Cu cîtă mulţumire aduna scriitorul, împreună cu Puia şi cu mine, florile cîmpului! Îl priveam... Nici o umbră de plictiseală, de oboseală nu am văzut în ochii lui. Nu mai spun cîte ne-a povestit în acest drum lung despre ardelenii lui dragi. Vremea trecea repede, agreabil.

Iată-ne ajunşi la Maieru...

Am poposit la prietenul Iulian Cioarba, unde s-au adunat curînd mulţi din tovarăşii copilăriei maierene ai lui Liviu Rebreanu. Primirea a fost caldă şi frăţească. Aici am stat numai trei zile, deoarece soţul meu ţinea cu tot dinadinsul să urmăm cu precizie itinerariul stabilit iniţial. Numai aşa puteam izbuti să vedem şi să cuprindem mai tot Ardealul în sufletele noastre.

Unul din cele mai emoţionante momente din această rară călătorie a fost invitaţia la o nuntă în Ilva Mare, localitate unde poposisem cîteva zile la Laetiţia Dr. Miron, fiica protopopului Slăvoacă, una din cele mai dragi şi neuitate prietene ale tinereţii lui Liviu Rebreanu. Poftirea noastră a fost mişcătoare.

Era după-amiază. În dreptul casei, însufleţire mare. Gazdele au deschis larg porţile. Erau colăcarii, feciori călări pe cai frumoşi. Toţi, în straie de mare sărbătoare, cu pene de păun la pălării, cu chimire şi

cingători bătute în ţinte albe sau galbene, cusute cu şnururi subţiri de diferite culori. Călăreţii purtau şi ploşti minunate, vechi, pline cu rachiu.

Alături de aceşti feciori, care au rămas călări în curte şi chiuiau, au sosit druştele, fete frumoase cum numai munţii ştiu să dăruiască. Toate erau îmbrăcate în costume naţionale, cu fuste şi cămăşi albe ca neaua, cu danteluţe pe la mîneci, cu delicate cusături pe la încheieturi. În păr aveau găteli de flori cu spice de grîu, care îţi dădeau impresia unor evantaiuri de mare preţ, din care se revărsau pe spate panglici multe de diferite culori, lungi pînă mai jos de cingătoare.

Fetele acestea frumoase ca în poveşti au intrat în casă. După obiceiul ardelenesc, toţi ai casei şedeau jos, iar fetele oprite în mijlocul nostru stăteau în picioare. Apoi, într-o adîncă tăcere, au rostit poftirea scriitorului la nuntă :

Este o slujbă şi o închinare,
De la împăratul cel mare.
El frumos s-o rugat,
Noi frumos ne rugăm
Să faceţi bine
Să osteniţi şi dumneavoastră
La un scaun de hodină,
La un pahar de băutură,
La multă voie bună.
. . . . . .

Liviu mă privea necontenit. El dorea din tot sufletul să fiu pătrunsă de frumuseţea, de bunătatea şi de vrednicia ţăranilor ardeleni, scumpi lui.

Acolo, la nunta aceea, m-a prins Liviu în jocul atît de minunat descris în *Ion*. Acolo mi-a arătat cît era de dibaci cînd învîrtea pe sub mînă fata pe

care o prindea cu drag la *învîrtita*. Acolo am auzit serenadele cîntate sub fereastră de tinerii feciori către dragele lor. Tot acolo, în Ardeal, mi-a arătat cum se pescuiesc păstrăvii în apele cristaline ale izvoarelor reci de munte şi cum sînt apoi fripţi „în proţap".

Pretutindeni, prietenii din copilărie l-au primit cu dragoste, umplînd de bucurie inima romancierului... Călătoria aceea ne-a dăruit clipe care nu se întîlnesc decît rareori în viaţa omului.

Vizitarea Ardealului, cu popasuri mai mici sau mai mari, a ţinut pînă toamna tîrziu. La întoarcere, trecînd din nou prin Maieru, din cauza frigului a trebuit să ne punem pe cap căciulile şi să ne înbondurăm în pieptarele din miţe de oi, dăruite nouă de feciorii prietenului Iulian Cioarbă.

Prietenele lui Liviu, la rîndul lor, nu s-au lăsat mai prejos şi ne-au încărcat maşina cu scoarţe, basmale, ştergare, toate ţesute de ele şi împodobite cu motive ardeleneşti.

Plini de amintiri nepreţuite, ne îndreptarăm voioşi spre Vatra Dornei, de unde coborînd spre Cîmpulungul Moldovenesc, Suceava, Piatra Neamţ şi, trecînd prin toată Moldova, am ajuns, după o lipsă de aproape zece săptămîni, la Bucureşti.

MUNCA DE CREAȚIE CONTINUĂ...

După publicarea primelor două mari creații epice, *Ion* și *Pădurea spînzuraților*, și jucarea a două comedii [1], Liviu găsește acum momentul potrivit — iunie 1924 — să reia la București, pe cînd locuiam în strada Polonă, firul romanului *Adam și Eva*, la care începuse să se gîndească de pe cînd era la Iași, în anul 1918.

Se angaja la o muncă grea și lungă! Aprofundarea și aflarea caracteristicilor celor șapte epoci, corespunzătoare celor șapte povestiri înlănțuite în romanul proiectat, îl obligau să întreprindă studii în toată accepțiunea cuvîntului. Numai astfel putea fi în măsură să respecte adevărul istoric, redînd exact plastica și atmosfera respectivă.

Îmi amintesc de scrisorile trimise în vara acelui an de la Constanța, prin care mă făcea părtaș la felul cum își desfășura munca de creație.

[1] *Cadrilul* (1919) și *Plicul* (1923).

Cîteodată se plîngea de excesiva căldură din acea vară, care se pare că îl stînjenea profund în munca lui. Cu toate acestea, el nu dezarma şi aprecia că nimic nu se poate obţine cu lîncezeală, mai ales cînd e vorba de realizarea unui roman atît de deosebit şi de complicat cum vroia să fie *Adam şi Eva*...

Tot dintr-o epistolă am aflat că se simţea bine inspirat şi spera că va termina în curînd capitolul cu India, pe care îl aprecia ca fiind cel mai dificil.

Peste două săptămîni, îmi parveneau noi amănunte despre elaborarea acestei cărţi. Aşa am aflat că, terminînd primul capitol — Navamalika — se documenta asupra epocii egiptene, alegînd nume de persoane, de oraşe, selecţionînd diverse expresii care să coloreze textul şi, mai departe, citez:

„Cred că am consultat de o sută de ori lexicoanele. Adevărat că e şi nespus de greu ceea ce fac eu acuma. Inspiraţia se izbeşte în fiece clipă de piedici, de necunoaşterea cutărui amănunt al epocii. Aşa, de pildă, pe eroul meu din anul 3000 în. Chr., trebuie să-l fac mare agricultor. Ei bine, sînt o groază de amănunte, pentru care trebuie să consult mereu izvoare.

Exista pe vremea aceea plugul şi cum era? Cum erau casele? Ce mobilier aveau?... Apoi, unde pui încurcătura cu numele. În cărţi se întrebuinţează de obicei numele de azi al oraşelor sau cele din epoca greco-romană; mie îmi trebuie cele vechi, egiptene.“ (Vezi figura nr. 20.)

Şi din toate cele citite în aceste scrisori, înţelegeam că Liviu, deşi se izbeşte de unele greutăţi, a reuşit să-şi cristalizeze fondul şi tonul acestei creaţii,

căreia ţine să-i şlefuiască, cu toată migala, cele şapte capitole denumite : *Navamalika, Isit, Hamma, Servilia, Maria, Yvonne* şi *Ileana.*

Prin consultarea manualelor de istoria culturii universale, Liviu Rebreanu făcuse să retrăiască, între filele unui singur roman, pe păstorul indian Mahavira şi graţioasa Navamalika ; pe prinţul egiptean Unamonu şi curtezana Isit ; pe scribul chaldeean Gungunum ; pe nobilul roman Axius şi sclava Servilia ; pe călugărul medieval Adeodatus şi teutona Maria ; pe călugăriţa Yvonne din timpul Revoluţiei Franceze şi pe Ileana lui Aleman.

Tot în această perioadă, 1924—1925, Liviu a iniţiat, împreună cu scriitorul Alexandru Dominic, săptămînalul *Mişcarea literară.* Între colaboratorii permanenţi ai revistei se găseau : Tudor Vianu, D. Panaitescu-Perpessicius, Mihail Sorbul, Pompiliu Constantinescu, Anton Holban şi alţii. Unii tineri, alţii nume consacrate încă de pe atunci, figuri de prim-plan ale literaturii romîneşti dintre cele două războaie mondiale.

La sfîrşitul anului 1925, cu ocazia noilor alegeri ţinute la Societatea scriitorilor romîni, Liviu Rebreanu a fost ales pentru prima oară preşedinte, demnitate pe care a ocupat-o aproape un deceniu.

Între realizările din această perioadă, se numără înfiinţarea unui sediu unde scriitorii să aibă prilejul să se întîlnească, să se cunoască mai bine. De asemenea, a reuşit să obţină multe înlesniri, între care burse de călătorii în străinătate pentru scriitori, a iniţiat sărbătorirea împlinirii vîrstei de 50

sau 60 de ani a scriitorilor fruntaşi ş.a. El vedea în sărbătorirea aceasta ceva necesar pentru însuşi prestigiul breslei scriitoriceşti.

„*Dincolo de persoana omului, e scriitorul* — zicea Liviu Rebreanu — *căruia trebuie să ne obişnuim să-i arătăm, cînd opera lui e încheiată, o recunoştinţă naţională.*" Nu putea concepe că oricare alt breslaş poate să fie slăvit, iar scriitorul numai ocărît. „*Opera scriitorului nu-i ceva efemer, care să se adreseze cîtorva orăşeni, nu este o exteriorizare fără urme,* spunea el. *Opera scriitorului înseamnă mii şi mii de exemplare ce pătrund pînă în ultimul cătun; slujeşte dorul de a citi, contribuie la educaţia culturală, efectivă şi durabilă, a poporului întreg.*"

Între cei sărbătoriţi, menţionez pe Ion Alexandru Brătescu-Voineşti, cu prilejul împlinirii a 60 de ani, în 1928, şi pe Mihail Sadoveanu, în 1930, cînd aniversa o jumătate de veac.

De Mihail Sadoveanu îl lega pe soţul meu o bună amintire. Vorbea adesea cu multă preţuire despre el. Cuvîntarea pe care a rostit-o atunci, în numele scriitorilor romîni, la agapa colegială organizată cu acest prilej, a însemnat un omagiu profund adus creatorului atît de inspirat şi fertil. Cuvîntarea aceasta constituie un document preţios asupra raporturilor dintre aceşti doi scriitori.

Tot în calitate de preşedinte al Societăţii scriitorilor, Liviu Rebreanu a contribuit să se acorde scriitorilor cu merite deosebite, sau care au depăşit o anumită vîrstă, primele pensii, iar tinerilor scriitori ajutoare.

De mult, încă de prin anii 1912—1914, Liviu Rebreanu proiecta să cuprindă, în viitoarele sale scrieri, subiecte cît mai variate, cu conținut inspirat de oameni — de eroi — proveniți din toate clasele sociale, din toate categoriile. Îl interesa deopotrivă — așa gîndea el pe atunci — atît viața curată, liniștită a mediului rural, cît și aceea trepidantă, frămîntată a atmosferei citadine.

Prin anul 1924, răsfoind vechi și nepublicate încercări, se oprea asupra unei nuvele al cărei subiect și titlu i se păreau că merită a fi reluate chiar sub forma unui roman.

Era nuvela *Nebunul,* inspirată de un fapt real, întîmplat cu ani înainte în familia unui bogătaș, proprietar de terenuri petrolifere, care, în dorința de a-și regenera sîngele cam alterat al familiei, se hotărîse să-și căsătorească unicul fiu cu o țărancă dintr-o regiune muntoasă a țării. Evident că, în acest scop, n-a omis să „completeze" educația și cunoștințele viitoarei nurori, trimițînd-o în străinătate, într-un pension reputat, de unde s-a întors poate transformată în aparență, dar neschimbată în fond.

Acest „caz", cuprins inițial în *Nebunul,* a fost amplificat de imaginația scriitorului, devenind un roman psihologic, care poartă numele unui joc argeșean, *Ciuleandra.*

— Tînărul erou — începuse soțul meu să-mi nareze subiectul într-o seară — vlăstar al unei familii ce intrase în protipendada Capitalei, cucerit de farmecul și jocul nevinovatei țărăncuțe, contribuie involuntar la îndeplinirea celor puse la cale,

rece şi calculat, de părintele său. Ea devine soţia lui. Dar această floare, dezrădăcinată şi transplantată, rămîne străină de sufletul lui, căci gîndurile şi dorurile ei se îndreaptă tot înspre satul natal, acolo unde ar fi putut fi fericită lîngă cel pe care-l iubise aievea...

Îndepărtarea sufletească tot mai mare dintre cei doi soţi şi încleştarea fiecăruia dintre ei — a lui în dragostea neîmpărtăşită, a ei în visurile neîmplinite — va duce la încordarea extremă a situaţiei dinaintea producerii actului fatal, care, din motive arhitectonice, va fi plasat la începutul cărţii.

Toate acestea vor fi aflate de cititor pe parcurs şi vor explica deplin cauzele care au dus la tulburarea mintală a soţului şi asasinarea eroinei. Aş ţine mult ca tulburarea crescîndă a personajului principal, care duce la nebunia tristă şi adevărată, s-o pot realiza cît mai impresionant.

Cu acest bagaj de intenţii, pe la sfîrşitul lui 1926, se dăruia aproape exclusiv acestei *Ciuleandra*. În primăvara anului următor, căutînd un loc de linişte, se îndreptă spre localitatea Orlat de lîngă Sibiu, fiind oaspetele prietenei pe care o cunoscuse în tinereţe la Ilva Mare, Laetiţia Slăvoacă-Miron. Îndepărtat de zgomotul şi preocupările metropolei, încheia aici cartea, în prima versiune, şi sosea cu acest manuscris în iulie, acelaşi an, la Maieru. Într-una din clasele şcolii de pe malul Someşului Mare, unde terminase cursul primar, Liviu Rebreanu a transcris în versiune definitivă romanul.

În cursul acestei munci, el oscila asupra cărui nume să se fixeze în privinţa eroinei sale. Îi trebuia un nume care, deşi cu rezonanţă pur autoh-

tonă, să se preteze — fără să piardă din farmec — şi la adaptarea lui în alte limbi. Cum ne petreceam cu toţii vacanţa la Maieru, m-am decis să-i fac o surpriză, încercînd să-i aflu poate numele de care avea atîta nevoie.

Pentru aceasta, m-am adresat de îndată preotului din comună, Iulian Cioarbă, rugîndu-l să-mi dea posibilitatea de a cerceta toate registrele de botezaţi ale bisericii.

Am citit două zile şi mai bine, cu toată luarea-aminte, multe, foarte multe nume. Nu găseam nici unul potrivit, care să-mi sugereze pe cel aşteptat, căutat de creator.

Deodată, ochii mi se opriră pe *Mădălina* !

Am luat o bucată de hîrtie, am scris trei cuvinte şi, într-un suflet, am alergat, oprindu-mă numai lîngă masa unde Liviu scria neîntrerupt. I-am pus sub priviri hîrtia pe care el a descifrat, din ce în ce mai satisfăcut, mai mulţumit, mai fericit : Mădălina, Madeleine, Madlen...

Romancierul se bucura ca un copil în faţa jucăriei mult dorite. Acum *Ciuleandra* se întregise....

La sfîrşitul lui august, transcrierea era terminată. Ceea ce însemna că romanul putea fi încredinţat editurii.

Cum toate bucuriile, toată fericirea ţinea să mi le dăruiască numai el, se gîndi în această perioadă să-mi dau demisia de la Teatrul Naţional şi să rămîn, simplu, numai soţia lui.

Aşadar, am părăsit instituţia unde activasem un lung şir de ani şi m-am alăturat mai strîns casei noastre, căutînd să creez scriitorului o atmosferă cît mai corespunzătoare muncii şi menirii lui.

După *Pădurea spînzuraților*, *Ciuleandra* este a doua carte care apare în traducere peste hotare. Sub titlul : *Ciuleandra — La danse de l'amour et de la mort* — se tipărește în 1929 la Editions Baudinière din Paris.

Tot acum au început convorbirile cu privire la realizarea unui film după această carte. Liviu a contribuit la scrierea scenariului, dînd sugestii relative la desfășurarea generală, specificul temei și caracterul personajelor. În vederea alegerii peisajelor și exterioarelor unde urma să se desfășoare acțiunea viitorului film, am plecat cu mașina în regiunea Bacău-Roman-Băile Strunga.

Filmarea propriu-zisă a fost începută în mai și în octombrie filmul sonor de lung metraj a fost proiectat în premieră la Cinematograful Capitol din București. Romancierul constată însă cu amărăciune nereușita încercării. Filmul era departe de ceea ce se numea a șaptea artă... Era sub orice așteptare.

Cu toate acestea, izbînda materială a fost asigurată datorită altor factori — subiectul, reputația scenaristului, interpreții notorii, prima încercare vorbită în limba romînă — care au reușit să atenueze oarecum lipsa calităților artistice și tehnice.

Viața zbuciumată a Ardealului și lupta plină de nădejde a ardelenilor îl îmbiau pe scriitorul ardelean Liviu Rebreanu către un roman despre aceste întîmplări istorice.

Succesivele elaborări ale planului general, ale desemnării personajelor, ale momentelor alese l-au condus la început către forma — la modă atunci — a unei biografii romanțate a lui Horia.

În această ipoteză, simţea însă nevoia să facă uz de prea multe explicaţii istorice — reci — prin a căror frecventă cercetare cititorul s-ar fi simţit stînjenit. De aceea a apreciat, la un moment dat, că tot un roman ar fi fost mai nimerit şi, în consecinţă, renunţînd la prologul şi epilogul care însoţeau varianta biografiei romanţate, a amplificat subiectul propriu-zis şi a schimbat tonul nenuanţat al biografiilor cu exprimarea bogată a romanului.

Subiectul i se părea însă prea „sever" pentru cititori. Lipsa oricărui personaj feminin şi, în consecinţă, şi a sentimentelor afective, contribuiau mult şi inutil la gravitatea unei naraţiuni, ea însăşi destul de gravă.

Sincronizîndu-şi concluziile asupra evenimentelor istorice cu imperativele literaturii sale, scria, între august 1928 (Lugoj) şi august 1929 (Orlat) cartea *Crăişorul*.

Drama lui Horia-Crăişorul şi dramatica desfăşurare a răscoalei au constituit, desigur, filonul principal al acţiunii.

PREOCUPAT DE ARTĂ ŞI CULTURĂ

Romancierul a fost toată viaţa un îndrăgostit de teatru. Dacă, în genere, petrecerile şi festivităţile îi displăceau, de la spectacolele teatrale era, în schimb, nelipsit. Îl pasiona nu numai dramaturgia în sine, ci manifesta un deosebit interes şi pentru punerea în scenă, realizarea costumelor şi a decorurilor, inovaţiile tehnice şi tot ce se lega de acea multiplă activitate care într-un cuvînt magic se numeşte: teatru. De altfel, a avut şi nenumărate cunoştinţe în lumea teatrală, cu care a menţinut toată viaţa o strînsă şi fructuoasă colaborare.

Am vorbit la timpul potrivit despre activitatea sa de autor dramatic, secretar de teatru, cronicar şi conducător de revistă teatrală. Pe linia acestor preocupări pentru teatru se înscriu participările sale, în calitate de membru în comitetul de conducere al Societăţii autorilor dramatici, la congrese internaţionale ale autorilor dramatici, cum au fost cele din 1927 la Roma şi 1929 la Madrid. De asemenea, în martie 1928, împreună cu Aristide De-

metriad, reprezenta Romînia la comemorarea a o sută de ani de la naşterea dramaturgului norvegian Henrik Ibsen, care a avut loc la Oslo. Cu acest prilej, a asistat la toate spectacolele festive şi a depus o jerbă de flori pe mormîntul marelui dispărut.

Evident, că şi în Norvegia, ca şi în Italia, Spania, Franţa sau Germania, el a făcut cunoştinţa multor oameni de litere, a vizitat monumentele, marile muzee, teatrele, tot ce reprezenta o valoare artistică demnă a fi cunoscută şi cercetată.

Aceste călătorii îi îmbogăţeau astfel cunoştinţele acumulate din atîtea cărţi şi studii, completînd orizontul său de creator.

Prin noiembrie 1928 alternau zvonurile că Liviu Rebreanu ar putea să fie numit secretar general la Ministerul Artelor sau director al Teatrului Naţional din Bucureşti.

În mijlocul pronosticurilor care nu mai conteneau, numirea în primul post îl lăsa impasibil; în schimb, conducerea Teatrului Naţional răspundea unui vechi vis al său privitor la promovarea unui teatru realist şi încurajarea creaţiei originale.

În fruntea treburilor primei scene a ţării a avut posibilitatea să-şi împlinească vechea sa pasiune: teatrul, cu tot complexul ce-l reprezintă. Punînd tot sufletul şi utilizînd toată priceperea — cîştigată în aproape 20 de ani, de prin 1910 — el izbuteşte în scurt timp [1] o serie de importante realizări.

[1] Liviu Rebreanu a fost pentru prima oară director al Teatrului Naţional între 1928—1929. În 1929 a fost numit la Direcţia Educaţiei Poporului.

Îmi amintesc cît l-a frămîntat pe atunci dispoziția guvernului — sub pretextul „economiei" — de a se concedia jumătate din corpul artistic. Într-o dimineață, înseninat, îmi anunță că a găsit soluția care-i va permite să mențină integritatea numerică a celor care compuneau cadrele artistice ale teatrului, înființînd o a doua scenă, Teatrul Studio, care de atunci dăinuiește. Prin această măsură asigura respectarea contractelor celor angajați, crea un nou debușeu pieselor originale, putea reprezenta — fără să stinghereașcă repertoriul clasic — ultimele noutăți teatrale și oferea posibilitatea tinerilor actori să se manifeste și să se afirme mai des.

Tot pe linia grijilor generate de soarta slujitorilor teatrului, Liviu Rebreanu s-a ocupat îndeaproape de crearea și dotarea cu fonduri a Casei de pensii a artiștilor, inițial numai pentru cei dramatici și lirici.

Îl obseda, îl revolta apariția creatorilor în postura celor care, umiliți, solicită ajutorul public sau ofranda cunoscuților. Cu zece ani mai tîrziu, în 1941, avea prilejul să extindă activitatea Casei de pensii, asigurînd pensii legale nu numai pentru personalul artistic și adiacent al scenelor de stat, dar și pentru toți cei care se manifestau în vastul domeniu al spectacolului în general, indiferent de gen și specialitate.

Amintirile celor care cunosc activitatea eminamente teatrală din timpul conducerii sale, sau mărturiile culese din biblioteci, colecții de afișe, de programe, repertorii și distribuții le consider suficiente, și nu mai relev date și note despre ce piese a jucat, cum a înțeles să fie puse în scenă,

ce l-a condus la formarea repertoriului şi pe cine a distribuit în atîtea şi atîtea drame şi comedii, clasice şi actuale, reprezentate pe cele două scene.

Părăsind conducerea Teatrului Naţional, se consacră organizării şi conducerii Direcţiei Educaţiei Poporului. Deoarece legile teatrelor şi operelor pe atunci în vigoare constituiau cel puţin un anacronism, Liviu Rebreanu a apreciat că o modificare este iminentă şi s-a preocupat de schimbarea lor. Curînd îndeplinea aceeaşi reformă şi în sectorul cinematografiei.

Ridicarea nivelului cultural şi artistic în mediul rural rămînea însă una din temeliile cele mai greu de clădit. Urmărind să realizeze acest scop, el şi-a alăturat colaboratori cu reputaţie bine stabilită în domeniul culturii, literelor şi artelor; oameni experimentaţi în administraţie şi contabilitate, constituind un nucleu care îi promitea să fie încrezător. Dacă propunerile concrete erau de compatibilitatea directorului şi instituţiei, mijloacele financiare necesare pentru a li se da viaţă se obţineau greu şi în raport cu nevoile erau insuficiente.

Angrenat în atîtea proiecte şi preocupat tot timpul de realizarea intenţiilor sale, deşi dorea să exteriorizeze o permanentă voie-bună şi neştirbită putere de muncă, îmi făcea impresia că este excesiv de obosit, de surmenat.

Sfătuindu-ne, am ajuns la concluzia că toate aceste activităţi îi influenţau starea sănătăţii în chip nefavorabil, interzicîndu-i totdeodată să se mai ocupe şi de scris, şi am hotărît să renunţe la

această activitate oficială ce dăinuia aproape de doi ani. Această hotărîre îl reda muncii sale literare. Își regăsea menirea și avea posibilitatea să-și îngrijească sănătatea.

În drum spre Valea Mare — Muscel, unde își înjghebase de curînd un mic refugiu pentru scris și relaxare, parcă îl aud cum îmi spunea :

— Încerc o nouă fericire ! M-am regăsit ! Numai prin această menire a scrisului, pe care o simt, îi găsesc vieții un rost... Mă plictiseam ! O carte nouă face mai mult decît o mie de dosare.

Continuînd această depănare a gîndurilor, își fixă jaloanele și obiectivele pentru viitor :

— Țin neapărat să revizuiesc notele de călătorii pe care le-am „promis" dragei noastre Puia. Probabil că le voi intitula *Metropole* și sigur că le voi dedica ei... Mă gîndesc apoi la un alt roman, care să oglindească insalubrul climat al faunei gazetărești și al reprobabilelor moravuri ale vieții politice, înscăunate la noi după anul 1920. Prioritatea aparține însă tot romanului *Răscoala*. Trebuie, sînt obligat să-l închei și să-l transcriu fără nici o amînare.

Nu e greu să deducem că atîtea planuri, atîtea obligații literare îl absorbeau în întregime, înlăturînd de la sine orice alte obligații și munci.

— Ce fac cu S.S.R.-ul ? Sînt atîtea probleme care așteaptă o grabnică și pozitivă rezolvare. Deși imboldul necesar nu m-a părăsit, mi-e foarte greu să mai găsesc timpul.

Înțelegeam aluzia ! Deși nemărturisit, gîndul demisiei își făcea din ce în ce mai hotărît loc în intențiile sale.

Mă gîndeam, dimpotrivă, la obligația pe care o are de a răspunde încrederii celor care l-au ales ca președinte al scriitorilor. La datoria de a rămîne și de a corespunde acestei încrederi. Așa avea să păstreze și pe mai departe legături permanente cu toți confrații, care de la început l-au înconjurat cu toată dragostea și i-au dat, în majoritate, tot sprijinul.

VIA DE LA VALEA MARE

De mult, scriitorul Liviu Rebreanu simţea nevoia de o aşezare a sa personală, o casă retrasă, departe de zgomotul şi freamătul Bucureştiului. Eram atît de tristă cînd băgam de seamă cum trece vremea peste noi şi nu izbuteam să ducem la îndeplinire această dorinţă de înjghebare a unui loc atît de necesar scrisului său!

În această situaţie, faptul că fiecare carte a fost dată la lumină în altă localitate, apare explicabil. Rînd pe rînd a creat, a scris sau a transcris cînd la Orlat — Sibiu, cînd la Maieru — Năsăud, cînd la Bascov — Argeş, cînd la Lugoj, cînd la Valea Mare — Muscel şi foarte des la Bucureşti.

Regretul meu era cu atît mai accentuat, cu cît constatam cum zi de zi se iroseşte, fără să putem realiza nimîc, toată străduinţa scriitorului.

În cursul deselor tentative făcute cu acest scop, am exprimat fratelui meu, avocat în Piteşti, dorinţa de a înjgheba neapărat o mică gospodărie

undeva, într-un colţ de ţară mai retras, departe de vuietul Capitalei. Ţineam ca acest loc de odihnă şi linişte să nu fie totuşi prea departe de Bucureşti, de care nu ne puteam rupe în întregime.

Întîmplarea ne-a fost favorabilă şi, în vara anului 1930, el ne-a sfătuit să cumpărăm o mică vie, care se găsea situată în judeţul Muscel, comuna Valea Mare, la trei kilometri de Piteşti. O vizitarăm îndată şi am apreciat entuziasmaţi că întinderea, locuinţa şi poziţia corespundeau ideal scopului pe care-l urmăream. Această proprietate costa însă aproape îndoitul sumei pe care o economisisem şi o destinasem acestui ţel.

Ce să facem ?

Deocamdată, constrînşi de motive financiare, am renunţat.

Ecranizarea romanului *Ciuleandra* ne permise însă foarte curînd să participăm la o licitaţie şi să achiziţionăm — spre marea noastră mulţumire — această vie de 3-4 pogoane şi încă la un preţ redus aproape cu jumătate faţă de cel iniţial.

Plini de curiozitate şi nerăbdare, ghidaţi de fratele meu, am pornit să vedem la faţa locului — în toate amănuntele — via, casa şi toate acareturile specificate în actul încheiat.

Ieşind din Piteşti, trecurăm peste rîul Argeş. La un kilometru mai departe, rîul Doamnei, care uda şi comuna „noastră", Valea Mare. Străbătînd apoi podeţul, ne-a întîmpinat un drum bun, pietruit, destul de larg, ce ne îndrumă spre un şir de nesfîrşite dealuri mari şi înverzite.

Cu cît înaintam, dealurile deveneau mai accentuate, mai verzi, mai frumoase. Şi aşa, ajunserăm

în sat. Aici, chiar la intrare, era şcoala primară. Mai încolo se zărea turla bisericii. Am făcut la stînga, urcînd panta din faţă — destul de semeaţă — şi am ajuns la via noastră...

Pe deal, o căsuţă bătrînească, veche de vreo 60 de ani, cu pridvor, cu două odăi mari, o sală şi dedesubt o pivniţă mare. În curte, ceva mai într-o parte, o altă odăiţă. Gardul era de nuiele, poarta rudimentară.

Peste şosea, un loc destul de întins, neîngrijit dar împodobit de belşugul pomilor fructiferi care abundau, ţinea tot de această proprietate. Mai încolo, într-un colţ plin de verdeaţă, o troiţă acoperită cu şindrilă adăpostea o icoană foarte veche. La cîţiva paşi de troiţă, cam părăginit, un puţ cu apă rece.

Ne-am plimbat peste tot...

În deal şedeau de strajă doi nuci bătrîni, înconjuraţi de meri, de peri. Prunii, pe care abia mijeau fructele, se înfrăţeau cu efemerii piersici, cu cireşii cei pietroşi, cu parfumaţii caişi şi tomnaticii gutui. Pretutindeni, o verdeaţă cuceritoare. Prin grădiniţă, ici-colea, cîte un smoc de busuioc, cîte un trandafir semeţ, cîte o crăiţă sfioasă.

Totul o încîntare, învăluită într-o linişte binefăcătoare.

Căsuţa, ograda, pomii şi floricelele nu aşteptau decît îngrijirea şi truda noilor gospodari. Rebreanu era încîntat. Intra şi ieşea mereu din casă în pridvor, din pridvor în casă, ca să cerceteze cu plăcere, să privească cu nesaţ frumuseţea priveliştii înconjurătoare.

Fratele meu și cu mine ne simțeam emoționați în fața bucuriei ce radia din privirea lui. Cu toții am apreciat că mica noastră proprietate are nevoie de oarecare reparații și importante amenajări.

În special locul de peste drum urma neapărat să fie îngrădit din nou, în așa fel ca puțul să rămînă în afară de curtea noastră. Astfel, orice trecător va putea lua din el apă proaspătă. Chibzuind durata acestor lucrări, fratele meu ne rugă să revenim abia la sfîrșitul lunii iulie, cînd bănuia că via de la Valea Mare își va putea primi „oaspeții", pe cei care de atîta timp au dorit acest cuib al liniștii.

Încîntați, pe deplin mulțumiți, ne suirăm în mașină și coborîrăm valea — pe altă variantă — prin Florica, Ștefănești, ca intrînd în șoseaua națională să atingem localitățile : Găești, Titu, Chitila, mai departe Calea Griviței și, în fine, după două ore și jumătate, poposirăm acasă, în cartierul Gării de Nord, strada Tache Ionescu.

Parcursesem un drum pe care de atunci înainte, fie cu trenul, fie cu automobilul, aveam să-l facem de multe, de foarte multe ori.

În timpul acestei reîntoarceri în Capitală, soțul meu, care conducea, părea preocupat și tăcea. La un moment dat, se întoarse spre mine să-mi spună că se simte profund emoționat la gîndul că, în sfîrșit, i-am așezat rostul muncii sale literare într-un loc atît de minunat, și să-mi mulțumească prin cele mai alese cuvinte.

La data stabilită, revenirăm la „cuibul nostru", care, după cum am specificat, deși aparținea admi-

nistrativ de fostul județ Muscel, era limitrof cu orașul Pitești din Argeș și se găsea la 120 kilometri depărtare de București.

Printr-o coincidență, Liviu Rebreanu revenea acum, după 14 ani, la Valea Mare, tot acolo unde, în vara anului 1916, scrisese, înainte de mobilizare, prima sa lucrare pentru teatru, comedia *Cadrilul*. Același peisaj, același drum, aceleași poduri, aceleași dealuri, numai casa, via păreau parcă altele.

Am găsit o casă albă cu ferestrele, ușile, pridvorul și toată lemnăria vopsite proaspăt. Dușumelele căpătaseră culoarea spicelor de grîu. Odăița din curte se transformase într-o „mare" bucătărie cu fereastră luminoasă, ușă spațioasă, pe jos cu lut galben, avînd zidită o mașină de gătit cu vatră și cuptor, iar în jurul pereților polițe cu crătiți, oale, tigăi și tot felul de vase necesare unei gospodine.

Curtea curățată, iarba cosită, pomii văruiți, crengile proptite făceau să se vadă cu prisosință mîna vrednică care robotise pe aici în lipsa noastră.

Peste drum, împrejmuirea era consolidată. Puțul, așa cum ținea Liviu foarte mult, se desprinsese parcă de locul nostru. Fusese căptușit cu scîndură nouă și prevăzut cu un capac care să-l ferească de impurități, de praf. Pe poliță, ciutura nouă, prinsă de un lanț lung pentru scosul apei. Alături, lucrat din lemn nou, un jgheab mare pentru adăparea vitelor. Troița, îndreptată și restabilită, era mutată mai sus, ca să fie ferită de umezeală.

Totul fusese îndeplinit cu gust și cu pricepere. În cîteva săptămîni ne-am consolidat mica gospodărie, dotînd-o cu tot ce-i mai lipsea. Liviu era de

o voioşie rară, săritor şi harnic nespus. Făcea cumpărături din Piteşti, dădea o permanentă şi preţioasă mînă de ajutor şi deseori exprima acest gînd :

— Noroc să am, să trăiesc, să mă pot bucura puţin de acest loc pe care-l preţuiesc atît...

În liniştea serii, cînd ne sfătuiam, eu făceam deseori planuri cum să renovăm odată casa, cum să mărim grădina, cum să ameliorăm instalaţiile şi multe alte transformări. El însă replica cu blîndeţe :

— Lasă, Fănişor, cît este e foarte bine ! Avem un adăpost al nostru !...

Casa parcă rîdea din ce în ce. Totul funcţiona ca într-o gospodărie bătrînească, mică, simplă. Pentru el părea însă imensă şi minunată. Avea, în sfîrşit, un bun obţinut din truda lui..., şi romancierul nu a mai părăsit niciodată acest cuib al liniştii şi creaţiei.

Prin august, cînd toate erau aranjate, am înştiinţat pe Puia că o aşteptăm în cuibul literar al tatălui ei iubit.

La sosire, emoţia ei trăda o vie mulţumire. Aprecia că cele înjghebate sînt atît de potrivite cu ceea ce ne trebuie, încît e sigură de fericirea ce vom resimţi în mijlocul acestor frumuseţi ale naturii înconjurătoare. Am stat împreună trei săptămîni. În acest timp, orice preocupări literare şi activităţi gospodăreşti au încetat. Am făcut plimbări prin pădurea din vîrful viei. Am luat cu toţii contact cu lumea satului, cu învăţătorii, cu medicul veterinar, cu harnicii gospodari, cu şcolarii, cu copiii, cu vecinii. După ani de eforturi, această vacanţă în mijlocul familiei lui dragi era binevenită. Retras aici, Liviu a avut prilejul să guste din plin farmecul şi

utilitatea cuibului de la Valea Mare. Instalat în faţa biroului de lucru — acelaşi la care crease pe *Ion* şi *Pădurea spînzuraţilor* — sînt sigură că a încercat o senzaţie inedită, după care rîvnea de atîta vreme, fără să ştie poate ce-i lipsea.

Şi astfel, în acest cadru, el relua firul călătoriilor întreprinse în anii din urmă, şi, numindu-le definitiv *Metropole*, scria pe prima lor filă, înainte de a le trimite editurii, următoarele cuvinte : *„Fetiţei mele Puia, cea mai iubită. L.R.“*

Îşi îndeplinise dorinţa şi făgăduiala.

Ulterior, dorind să răspundă unei invitaţii privitoare la ţinerea unei conferinţe în mai multe oraşe, a scris-o intitulînd-o : *Iubirea în literatură*. Revenind din acest turneu literar, îmi declară ferma lui intenţie de a se ocupa de atunci înainte exclusiv de terminarea şi transcrierea romanului *Răscoala*.

În clipele de răgaz, se alătura grădinarului şi semăna felurite flori, după schiţe geometrice pe care le desena personal. Curtea şi grădina au fost terasate, deoarece, fiind aşezate în plin deal, nu permiteau alt aranjament horticol. Pe fiecare etaj al teraselor erau dispuse mai multe straturi, care asigurau, prin varietatea speciilor, flori în toate sezoanele.

Nici grija datoriilor, care ne apăsau oarecum, nu putea micşora bucuria noastră. Liviu în special era, ca totdeauna, de un optimism molipsitor. Îmi repeta adeseori convingerea că prin munca noastră şi răbdare vom înlătura cu siguranţă acest punct supărător :

— Numai sănătoşi să fim, scumpa mea soţie...

TRUDA *RĂSCOALEI* — CUM SCRIA ROMANCIERUL

Imediat după părăsirea activităţilor culturale oficiale, Liviu Rebreanu şi-a reluat cu deosebită rîvnă preocupările literare.

A venit, în sfîrşit, rîndul *Răscoalei*, care-l frămînta de atîta timp..., aş putea spune de aproape douăzeci de ani.

Îmi amintesc, ca şi acum, în 1914—1915, într-o convorbire, cînd îmi citea o parte din subiectele eventualelor lui lucrări, că a venit vorba şi de răscoala din 1907. Parcă-l aud spunîndu-mi :

— Mă mir, draga mea Fanny, cum pînă acum — după atîta timp — nici un scriitor nu s-a gîndit să scrie un roman despre acest cutremurător episod din viaţa ţării noastre... Am chiar cîteva impresii din 1907, notate în timpul răscoalei, cînd eram militar în ţară străină. Din ştirile care pătrundeau pînă la mine, acolo, şi mă puneau pe gînduri, îmi făceam des diverse însemnări despre acest dureros şi sîngeros eveniment.

Răscoala apare, însă, mult mai tîrziu. Evenimentele, împrejurările, viaţa însăşi au determinat amînarea realizării ei. Ca să poată ajunge la scrierea epopeii răscoalelor ţărăneşti, el a avut nevoie nu numai de o cunoaştere amplă şi profundă a locurilor şi a oamenilor care trăiseră tragedia, dar şi de răgazul unei gestaţii îndelungate, aşa cum, de altfel, îi impunea o temă atît de complexă şi-i pretindea exigenţa lui recunoscută.

Şi cum Rebreanu era prin excelenţă scriitorul care nu „inventa" niciodată, ci „descoperea" întotdeauna, el simţi şi de data aceasta nevoia să meargă chiar la faţa locului, acolo unde, în 1907, se desfăşuraseră răscoalele în toată intensitatea şi înverşunarea lor.

Animaţi de acest gînd, în luna mai am pornit amîndoi cu maşina prin ţinuturile Vlaşca, Teleorman şi Argeş. Peste tot a stat prietenește de vorbă cu ţăranii, dintre care mulţi trăiseră acele neuitate timpuri de revoltă şi durere. Fiecare fapt, fiecare mişcare, fiecare durere care se legau de răscoală se legau şi de sufletul scriitorului. Ochiului său pătrunzător nu-i scăpa nimic.

Ascultînd cele ce vorbeau şi privind pe soţul meu, aveam certitudinea că *Răscoala* trăieşte puternic în sufletul său. Părea transfigurat — un alt om — măcinat de durere şi cuprins în întregime de gîndul creator.

Numai astfel a izbutit să se documenteze deplin în tot ce-l interesa privitor la această creaţie. Serile cînd poposeam să înnoptăm la un ţăran sau altul, scriitorul îşi nota cu precizie tot ce — cu darul său deosebit — culesese de la cei cu care stătuse de vorbă peste zi.

Tot drumul, la întoarcere, nu am vorbit nimic. Simțeam și știam că scriitorul are nevoie de tăcere. Ajungînd la Valea Mare, el s-a declarat satisfăcut de roadele călătoriei și, în sfîrșit, era sigur că va putea începe cît de curînd așternerea pe hîrtie a slovelor care-și așteptau rîndul de atîta timp. Aflase tot ce avea nevoie. Seara, după ce s-a așternut liniștea, am stat, ca de obicei, amîndoi de vorbă. Am discutat, bineînțeles, mai mult despre *Răscoala*. Între altele, mi-a destăinuit pe larg modul în care, de obicei, ajungea să gîndească și să scrie.

Nu elabora amănunțit și anticipat, în schiță, un roman, fie pe hîrtie, fie în cap, ci avea numai un plan cu totul general al subiectului, estompat... și, în afară de aceasta, exista în mintea lui un haos de material pe care nu-l putea organiza dinainte, ci numai scriind. Acțiunea se constituia singură ; în cursul scrisului, treptat, apăreau personajele cu trecutul și psihologia lor, răsăreau tipurile diverse, se conturau amănuntele, episoadele, decorul, în sfîrșit — tot.

Răscoala existase în el întreagă, dar într-o stare încă haotică. Singura organizare ce izbutise să realizeze, după ani de frămîntare, era o împărțire pe capitole cu un conținut aproximativ. Mai existau însă, în plus, sute de personaje, sute de episoade și mii de detalii care, toate împreună, și numai așa, constituie ceea ce este în realitate *Răscoala* lui. O țesătură complicată, vie și zguduitoare, de oameni și fapte, toate fragmentare și alcătuind totuși un ansamblu perfect legat. De multe ori, se așeza seara la birou și începea un subcapitolaș, fără să știe precis ce va cuprinde. După un contact asiduu cu hîrtia și cu el însuși, cu fiece rînd ce scria, se cla-

rificau lucrurile şi se aşezau într-o ordine organică. El simţea totdeauna că inspiraţia avea în aceste momente rolul hotărîtor.

Tot atunci mi-a spus că trebuie să revizuiască tot planul romanului. Considera necesară o simplificare, care ar fi fost favorabilă accentuării mersului ascendent al acţiunii. Cum materialul era destul de frămîntat şi documentarea realizată, el spera că scrisul să meargă mai uşor. Totul era să se vadă la masa de lucru, cu hîrtia în faţă.

Simţind dorinţa lui febrilă de a începe lucrul cît mai curînd şi spre a nu-l stînjeni în obiceiurile de scriitor, am plecat a doua zi la Bucureşti, lăsîndu-l singur.

Rebreanu scria numai noaptea, atunci cînd liniştea deplină se lăsa asupra căminului. Nu i-ar fi fost plăcut să fie privit de nimeni în timpul scrisului. Asupra acestui obicei nu mai este nevoie să insist. Cred că nu există om care să spună că l-a privit pe Rebreanu scriind noaptea. Seara mînca uşor, un iaurt sau puţină friptură rece, însoţite de o fructă gustoasă. Vara nu putea suporta căldura mare, scria numai în şort şi se răcorea des sub duş. Cînd temperatura era mai scăzută, îmbrăca un halat subţire. În camera în care scria, toate ferestrele şi uşile erau larg deschise. Capul, atît vara cît şi iarna, şi-l purta descoperit.

Cînd frigul cobora, lucra în pijama, peste care punea un halat călduros, strîns în jurul mijlocului cu un şnur gros, împodobit la capete cu doi ciucuri mari. Purta pantofi de casă călduroşi. În cameră, căldură plăcută. Scria totdeauna la biroul lui, pe care-şi aşeza hîrtia de un format special, tăiată — după dorinţa lui — de mărimea unui caiet mai

mare. Stiloul — căruia îi dădea o deosebită atenţie — avea o peniţă fină, îngrijită ca o bijuterie. Cred că era unul din cei mai ordonaţi scriitori. Foarte îngrijit în scris. Nu rupea hîrtia, nu păta filele, nu făcea ştersături. Manuscrisele lui sînt de o rară lizibilitate şi îngrijire pînă în cele mai mici amănunte.

Într-un sertar al biroului, avea o tavă rotundă, neagră, din *papier mâchée*, pe care erau aşezate: ibricul de cafea cu capacul său, micul bidon cu alcool, din alamă. O linguriţă lungă şi o ceaşcă adecvată completau serviciul. Zahărul şi cafeaua erau la îndemîna lui. Seara, înainte de a-şi începe munca migăloasă, aşeza pe tăblia mobilă din stînga biroului tot ce-i trebuia pentru fiertul înviorătoarei băuturi.

Mă întreb acum dacă nu cumva cafeaua şi tutunul, care i-au întreţinut în mii de nopţi vigoarea creaţiei, nu au contribuit în mare măsură la sfîrşitul său atît de timpuriu şi de neaşteptat...!?

Tot în acest sertar, avea o cutie cu caramele şi un borcan cu miere din stupii îngrijiţi de el; o linguriţă aşezată pe farfurioară îl îmbia să guste din ea.

În timpul meditaţiilor sale literare, Liviu Rebreanu îşi trecea un mic pieptene prin părul argintiu şi-şi ridica mereu meşa rebelă care-i cădea pe frunte. Îşi răsucea o ţigară în foiţă „Job" din tutun lung, galben, tăiat subţire, aşezat într-o cutie rotundă de lemn, pirogravată cu motive naţionale de un colorit sobru. Această cutiuţă era un dar din copilăria Puiei lui iubite, pe capacul căreia, în interior, se afla scrisă, de mîna ei, o felicitare pentru „tăicuţu". Se găseşte astăzi la muzeul „Liviu Rebreanu" din

Năsăud. Ţigara o aprindea de la o brichetă uriaşă de argint, care dădea o flacără puternică. Tot un dar de la Puia. Bolul de ceramică cu apă în care stingea restul ţigărilor fumate — ca să nu împrăştie fum şi miros greu în cameră — era aşezat la îndemîna lui, pe birou.

Vara făcea, în timpul nopţilor, cu mare plăcere scurte plimbări prin vie şi printre florile lui dragi, însoţit întotdeauna de Deiţa, căţeluşa Seidenpintch, nedespărţită noaptea de el.

Iarna, ieşind în pridvor, aspira cîteva minute aerul rece, curat şi-şi arunca privirea spre decorul încîntător al dealurilor şi spre pădurea încărcată de zăpadă strălucitoare, în bătaia lunii.

Rămas singur în acest mediu plăcut, în liniştea desăvîrşită din Valea Mare, soţul meu a scris noapte de noapte, cîte douăsprezece-patrusprezece ore în şir. Cu toată dorinţa şi munca depusă, nu era însă totdeauna mulţumit de progresul realizat. Cîteodată mi se plîngea chiar : *„A mers destul de greu... De altfel, aici, în primul capitol, e greutatea cea mare, fiindcă aici se dobîndeşte ritmul întregului roman.“* (Scrisoare din primăvara anului 1931.)

În septembrie, mă chema să citesc primul capitol. Începutul romanului m-a entuziasmat. Mi se părea, însă, că redarea convorbirii dintre Titu Herdelea şi feciorul din casa boierilor Iuga era mult prea dezvoltată. Scriitorul a ascultat remarca mea, s-a gîndit şi a zis :

— Să mai vedem... !

A doua zi dimineaţa, mi-a explicat că nu ar fi ceea ce simţisem eu, dar observaţia l-a ajutat să

vadă un lucru mult mai important, şi anume că, în ansamblu, primul capitol, cel de expoziţie, era mult prea lung. Scris în acest ritm, întregul roman ar fi atins proporţii excesive :

— Dacă primele două capitole ajung la o sută de pagini, înseamnă că romanul întreg ar trece de opt sute, ceea ce ar fi indigest... Deci voi vedea ce e de făcut, voi uza de mai multă economie şi concentrare.

Simţeam, totuşi, că nu avea destulă linişte să progreseze, să lucreze cu spor. Neliniştea se datora şi dificultăţilor de ordin financiar prin care treceam. Cheltuielile, oricît de modeşti am fi fost, erau mari. Chiria, traiul zilnic, datoriile, plus nunta fiicei noastre care bătea la uşă.

Spera însă că, în iarnă, avea să găsească modalitatea rezolvării acestei situaţii. Conta pe *Răscoala* şi reeditările celorlalte romane, pentru care contractase cu unele edituri. Cum însă avansurile depăşiseră mult proporţia obişnuită, obţinerea altor sume, pînă la apariţia cărţilor, era cam problematică.

Ştiam că, în general, parcurgeam o epocă în care vînzarea cărţilor literare stagna — influenţă a crizei economice generale — şi editorii deveniseră, evident, mult mai circumspecţi. Totuşi, ceva trebuia să facem ! Pe Liviu îl neliniştea şi gîndul că voi fi singură în Bucureşti, fără nici o posibilitate. L-am rugat, totuşi, să se concentreze numai asupra scrisului şi să lase grijile deoparte.

Îmi scria zilnic, şi din rîndurile lui nu reieşea decît permanenta îngrijorare. Îi răspundeam de fiecare dată să nu se gîndească la mine. Îl linişteam.

Nu a avut totuşi răbdare şi a venit la Bucureşti. A aranjat unele probleme cum a crezut că e mai

bine şi mi-a declarat că ar dori să întrerupă *Răscoala* pînă după nunta Puiei. S-a gîndit să pună la punct altă carte, mai puţin voluminoasă, care ar putea să iasă în iarnă sau la începutul primăverii. După toate probabilităţile avea s-o intituleze *Scara fericirii*. Nu mi-a plăcut titlul.

— Lăsăm pe mai tîrziu botezul cărţii, mi-a răspuns.

Rîdea şi era fericit de toate sugestiile mele. Peste puţină vreme, îmi anunţă noul titlu al cărţii: *Mojarul iluziilor*. El îmi destăinuia că noul roman ce concepuse promitea să fie interesant şi semnificativ. Eroina trebuia să domine discret totul, să înnobileze şi să înalţe lumea măruntă, meschină în care trăieşte, suferă şi speră. Avea întreg materialul atît de frămîntat, încît, deşi sîcîit cum era, avea totuşi impresia că ar putea da cartea la data cînd dorea. Cunoscînd însă atît de bine liniştea ce-i trebuia scrisului său, nu am fost mulţumită, deoarece, acordînd o atenţie excesivă grijilor, aceasta influenţa negativ asupra desfăşurării muncii sale literare, aşa cum o plănuia.

Niciodată nu şi-a întrerupt scrisul cu plăcere. O dată, însă, a făcut-o cu toată inima şi cu toată fericirea. Căsătoria Puiei, pe lîngă această întrerupere, a modificat profund, cu siguranţă, şi alte manifestări ale vieţii noastre. Copiii noştri începeau o viaţă nouă şi, cel puţin pînă la 26 octombrie — data nunţii — nici vorbă de alte preocupări.

Ne aflăm din nou la vie, întreaga familie — noi, cu Puia şi Radu, ginerele nostru, petrecem sărbătorile. În casă se simte o căldură plăcută, îmbietoare la odihnă. Iarna e minunată. Ninge liniştit.

Copiii noştri alunecau voioşi pe pîrtia de săniuţe. Seara ascultam radio-ul.

În ultima zi a anului, scriitorul îşi nota în jurnal cîteva gînduri profetice aproape, stimulate de lectura unei cărţi parcurse în acea zi: *„M-a interesat mai mult pentru lumea pe care o zugrăveşte. Are o dialectică ciudată şi un ritm viu, sacadat, care desigur vrea să fie ritmul lumii noi. O simt şi eu lumea nouă. Vine. Nu e gata. E încă în aer sau în măruntaiele pămîntului. Se pregăteşte. Poate să sosească mîine, sau peste un secol, două, mai multe. Lumea noastră, cea în care ne-am născut noi cei de azi, se duce iremediabil. Îi auzi parcă trosnind crăpăturile anunţătoare de prăbuşire. Sufletul omului însuşi se zbuciumă îngrozit de necunoscutul ce-l presimte... Poate că lumea nouă se pregăteşte chiar în Rusia sau poate în alt colţ al pămîntului. De altfel, ce contează cîteva secole în viaţa bietei omeniri? Dar apoi, în viaţa pămîntului? Peste zece mii de ani, ce va fi viaţa omului? Va mai fi omul om în sensul de azi? Şi doar zece mii de ani e o clipă în zecile de milioane de ani ce-i sînt rezervaţi planetei noastre. Toate fanteziile de viitor ale omului de azi îmbrăţişează cel mult cîteva mii de ani. Cît de mici sîntem în realitate! Chiar aşa, peste cîteva mii de ani, omul poate să fie schimbat şi fiziologic. Omul poate... va stăpîni tot..., va circula printre astre, într-adevăr nemuritor... Pentru ce omul de peste un milion de ani n-ar ajunge să fi rezolvat marile taine ale vieţii şi morţii? Să ajungă creatorul însuşi?*

Şi totuşi, azi inima noastră e atît de plăpîndă, aspiraţiile noastre atît de mărunte. Într-adevăr,

viermi sîntem încă. O cale atît de imensă va mai parcurge sufletul omului pînă se va curăța de toată zgura de noroi ce-i apasă aripile!

Cînd stau aici, meditînd, simt deodată cîte o strîngere de inimă stranie. Sînt totdeauna grijile mici ale vieții materiale care-și reclamă întîietatea. Sufletul ar vrea să zboare, să cuprindă infinitul, să pătrundă tainele cele mari, și inima te smulge brusc din căile înaripate, te aruncă în noroi..." (Vezi figura nr. 21.)

Iată Anul Nou 1932. Doream să fie mai bun, mai fertil decît cel expirat. Nu a terminat nici *Răscoala*, nici *Mojarul iluziilor*... Speranțele noastre erau mari, și nădăjduiam amîndoi că scrisul va fi rodnic.

Peste cîteva zile, copiii au plecat.

Rămași amîndoi, făcurăm planuri despre echilibrarea financiară. Acum fata era așezată la casa ei, astfel că noi ne puteam gîndi să ne stabilim — definitiv — la Valea Mare. Ar fi fost o ușurare în traiul nostru și o bincuvîntare pentru scrisul soțului meu. Planurile erau bine gîndite și conchideam că trebuia neapărat să le îndeplinim. Trebuia!

Deocamdată, Liviu se complăcea într-un fel de beatitudine. Oarecum lenevea. Eram mulțumită, căci avea încă nevoie de odihnă. Cu toate acestea, el era dornic să se așeze din nou la masa de scris. Mă bucuram și-l îndemnam la lucru, asigurîndu-l că numai cu răbdare va duce totul la bun sfîrșit. Replica mea îl înviora și, ca să arate cît este de mulțumit, cobora în fructărie, de unde revenea voios și fulguit, aducîndu-mi o pară galbenă și un măr rumen. Cînd intra în casă, aducea în îm-

brăcămintea lui aer rece de afară, iar în ochi, în inimă, îmi aducea căldura bunătăţii lui.

Şi aşa, într-o atmosferă de linişte binefăcătoare, am rămas la Valea Mare pînă la sfîrşitul lunii ianuarie, cînd am revenit la Bucureşti. Atît copiii cît şi noi eram fericiţi să ne vedem din nou strînşi laolaltă, cum bine remarca Liviu :

— E mică familia mea, dar îmi este scumpă şi sînt fericit că sîntem atît de strîns legaţi sufleteşte.

Într-una din zilele libere, l-a poftit pe prietenul Camil Petrescu, cu intenţia de a-l consulta în privinţa apariţiei unui săptămînal literar.

Convorbirile au fost fructuoase, stabilindu-se chiar şi numele revistei : *Romînia literară*. Resursele financiare, însă, au dat loc la discuţii destul de plicticoase. Camil Petrescu se îndoia de asigurarea lor, în timp ce Liviu susţinea că revista va trăi din vînzare şi din publicitate.

Seară de seară Liviu mă ţinea la curent cu toate cele ce se legau de apariţia revistei. Mă încînta acest fapt. Credeam, totuşi, şi ţineam mult să-l fac să înţeleagă că ar trebui să evite alte preocupări şi să se dedice exclusiv scrierii romanului atît de aşteptat *Răscoala*. Îi ceream — aproape categoric — *Răscoala*...

El argumenta că scrisul nu va fi prea stînjenit din cauza acestui jurnal literar. Izbutind să formeze o redacţie corespunzătoare intenţiilor sale, compusă din colaboratori de valoare şi experimentaţi în ale scrisului şi ziaristicii, şi avînd cheltuielile asigurate din vînzare, abonamente şi publicitate,

prevedea că apariţia *Romîniei literare*, departe de a fi un lest, va însemna un succes. Încă o revistă a scriitorilor pentru scriitori, şi în special pentru cei tineri, reprezenta o vie necesitate şi un îndemn pentru el. Pledoaria lui a izbutit să mă convingă.

Apatia şi şovăiala, manifestate atîta în timpul din urmă, continuau să se facă la fel de simţite. Nu-l mai vedeam — cum aş fi dorit atîta — concentrîndu-se asupra unei munci susţinute. Azi îl cuprindea entuziasmul în legătură cu un proiect, iar mîine, dezgustat şi indecis, îl părăsea. Începuse *Răscoala*, ca peste cîtăva vreme să renunţe în favoarea altui plan: *Mojarul iluziilor*. Concepea acţiunea, stabilea personajele, apoi le da toate deoparte şi nota în alt caiet cîteva spovedanii...

În fiecare noapte, la biroul său din Bucureşti, aşternea pe hîrtie note şi pasaje din tot acest material pe care-l filtrase treptat prin imaginaţia sa, dar nu prindea consistenţă. Eram întristată... !

Deşi vremurile erau grele, după multă chibzuire, îşi îndeplini dorinţa şi scoase revista săptămînală *Romînia literară* (1932—1934). Prin acest jurnal, Rebreanu urmărea — ca şi cu nouă ani mai înainte prin *Mişcarea literară* — să promoveze şi să ajute pe tinerii de talent, care se dedicau scrisului. Paginile *Romîniei literare* au contribuit astfel la afirmarea lui Mihail Sebastian, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, cît şi a altor poeţi, prozatori şi critici.

Săptămînalul se bucura şi de colaborarea unor scriitori în plină vigoare creatoare, ca George Călinescu, Camil Petrescu, Perpessicius. *Romînia literară* mai urmărea, în acelaşi timp, să fie un exemplu de literatură sănătoasă, încercînd curajos să

inițieze o dezintoxicare a vieții artistice de atît de nocivul decadentism.

În schimb, munca de creație, influențată și de un periculos flegmon în gît, care a durat toată luna februarie 1932, stagna, și cărțile anunțate întîrziau.

Între timp, editura Adevărul îi propusese să publice, inițial în foileton, romanul *Răscoala*, iar ulterior să-l tipărească în volum. Liviu a dat un răspuns relativ, motivînd că, atunci cînd transcrierea pentru cules va fi gata, va comunica hotărîrea sa.

În sfîrșit sînt mulțumită! Liviu s-a făcut bine. În martie, ieșea din casă. Ar fi dorit să înceapă o viață cu program rațional. Îmi spunea că ar fi bine să-și însușească și el multe lucruri din înțelepciunea practică a lui Goethe. Citise de curînd un documentat studiu despre acesta. Își propunea ca la întîi mai să plece la vie, unde dorea să rămînă pînă ce termina de transcris *Răscoala*, care i se limpezise definitiv în minte. Credea că va lucra cu mare spor.

În mai plecă la Valea Mare...

Începu să scrie din nou la *Răscoala*. Recitea ce scria. Făcea mici retușuri. Erau pagini bune, dar unele de prisos. Îmi scria că vrea să termine definitiv, în cîteva zile, transcrierea primului capitol și menționa că, neapărat, pînă la sfîrșitul lunii, îmi va dărui trei capitole. Făcea și alte transcrieri, tot din *Răscoala*, capitole mai mici, disparate. Mergea destul de greu, însă. Nu-i lipsea fantezia creatoare sau creația interioară, cum spunea el. Îl chinuia însă expresia. În inimă avea senzația necesară, vie; voia și nu o putea îmbrăca repede în cuvinte adevărate... Se frămînta permanent pentru o frază sau

pentru un singur cuvînt. El înfrunta totdeauna greutăţile, nu le evita. Voia să reia începutul, să-l mai reducă neapărat. Era din ce în ce mai sever cu opera lui.

De asemenea, dorea să-şi schimbe programul de lucru, să scrie de la opt seara la patru dimineaţa şi să doarmă pînă la douăsprezece, ca să aibă timp să mediteze de la amiază pînă seara. Credea că aşa va lucra mai bine, să încerce... Iată-l, în fine, mulţumit!

A ajuns aproape de sfîrşitul capitolului I. Pe la mijlocul lui iunie, primele două capitole din *Răscoala* erau gata de tipar, transcrise. Îl sîcîia însă venirea la Bucureşti pentru *Romînia literară*. Ar fi fost fericit să nu mai plece cîteva luni de la Valea Mare, ca să aibă continuitate în scris.

Ce să fac? Liniştea lui trebuia asigurată. Atunci, i-am propus să-mi treacă mie administraţia revistei. Mi-a mulţumit pentru gîndul meu „atît de strălucit" şi şi-a reluat scrisul cu rîvnă sporită. Şi deoarece avea plictiseli băneşti destul de mari, iar Cartea Romînească îi oferise în timpul din urmă numai lungi explicaţii despre criză şi despre greutăţile financiare, am fost de părere că ar fi bine să dea *Răscoala* altei edituri, la Adevărul, unde era insistent cerut. Aceasta era, de altfel, şi părerea lui. Totuşi, înainte de a încheia contractul cu noua editură, înţelegea să mai aibă o convorbire cu cei de la Cartea Romînească, unde îi apăruseră pînă atunci majoritatea cărţilor. Dorea neapărat să nu creeze impresia că schimbarea editurii ar fi doar un capriciu, cînd, în fond, era un fapt impus de imperative financiare presante, cărora Cartea Romînească nu putea sau nu dorea să le facă faţă.

Așa s-a și întîmplat. Și semnarea contractului cu Adevărul s-a redus numai la o simplă formalitate.

Eram fericită să-l știu pe soțul meu scăpat de grijile imediate, de măruntele datorii, care pentru el erau o permanentă preocupare, și îl asiguram că succesul *Răscoalei* va fi un triumf. Mă bucuram că toate au început să meargă bine.

Liviu Rebreanu, încrezător, îmi promise:

— Voi suprima cu desăvîrșire odihna, distracția și tot ce este în afară de *Răscoala*.

A doua zi, la orele șase dimineața, am plecat amîndoi la Valea Mare. Liviu dorea ca, pentru munca lui scriitoricească, să-i rostuiesc pentru mai multă vreme rămînerea acolo. Am ajuns la mica noastră vie spre orele nouă, unde ne aștepta căsuța bătrînească, cu cele două odăi văruite proaspăt, cu pridvorul lung, larg, care ne oferea o perspectivă încîntătoare. Mobilierul era ieftin, dar complet și îmbietor la buna dispoziție, ferestrele ca oglinda; la ele atîrnau grațios perdelușe albe, subțiri ca vălul de mireasă.

Ne revedeam ca altădată, doi tineri cu speranțe de muncă, de prosperare, de fericire.

Mușcatele roșii care odihneau în ferestre, în pridvor, peste tot, parcă urau noroc *Răscoalei* și romancierului.

Am pregătit cu vierul Lache și soția lui o masă bună. M-am plimbat cu Liviu printre butucii de vie, am cercetat pomii, animalele atît de dragi soțului meu, văcuța Ella și vițica Garofița, doi purcei grăsuni, cele cîteva găini și toată gospodăria noastră.

Masa era gata, am mîncat cu poftă. Vinul „Truda Fanny", deși era în pivniță, a lipsit de la masă;

amîndoi preferam apa rece din puțul ogrăzii noastre.

După masă, Liviu — intrînd în camera sa — a găsit pe birou darul meu — o lampă „Aladin". A fost o veche dorință a lui să-și procure o astfel de lampă cu sită, ca să înlocuiască pe cea veche cu fitil. Mulțumirea lui a fost atît de mare, încît a cercetat-o mult și a ținut s-o pună personal în funcțiune. Apoi, toată după-amiaza, la lumina vie răspîndită de această lampă, a corectat și a revizuit cu tot interesul volumul *Iți Știul, dezertor,* ce urma să reapară.

A doua zi am plecat la București, lăsînd pe creator în liniștea care-i era atît de trebuitoare.

Ajunsă acasă și desfăcînd sacoșa să caut cheile, văd înăuntru un plic galben. Deschid ușa, intru, desfac scrisoarea și dau peste coperta *Răscoalei,* desenată de mîna lui. Pe o foaie albă, prinsă de copertă, sta scris: *„Tot pentru Fanny — L.R.".*

M-am simțit fericită pentru această nouă dovadă de dragoste și i-am scris imediat. Îi mărturiseam cît de puternic mă impresionase tot ce citisem pînă atunci din *Răscoala.* În tren, în gară, în îmbulzeală — peste tot — mă urmăreau Miron, Titu, Nadina, Petre Petre, personajele romanului, care se înlănțuiau în capitolele cărții. Îi uram din toată inima să termine *Răscoala* cu bine. Totodată, l-am înștiințat că m-am hotărît să încep să-i leg cărțile din bibliotecă. În acest scop, mă inițiasem, frecventînd un timp atelierul de legătorie de la Cartea Românească.

Scriindu-i toate acestea, simţeam bucuria lui Liviu cînd va afla grija purtată cărţilor sale.

Mi-am văzut de casă, de revista *Romînia literară*, de tot, încercînd să-i înlătur cît mai mult cu putinţă orice sustragere de la preocuparea sa creatoare. Soţul meu nu se mişca de la Valea Mare, din biroul său. Îmi scria că, deşi şi-a propus să realizeze cinci pagini pe zi, nu prea izbutea să ajungă la acest număr. Spera să reuşească totuşi să împlinească ceea ce îşi propusese. Fiece noapte o închina transcrierii *Răscoalei*. În cursul acestei intense perioade de scris, obişnuiam ca la două-trei săptămîni să mă reped la Valea Mare. Făceam curăţenie peste tot şi îi duceam cafea, zahăr, tutun şi, îndeosebi, mă interesam de dispoziţia şi sănătatea sa.

Iată că într-o zi, cînd m-am dus să-l văd, Liviu m-a vestit că se simte iar obosit. Cum oare să nu fie obosit, cînd de la sfîrşitul lui aprilie — cu neînsemnate intermitenţe — a stat nopţi întregi cîte unsprezece-patrusprezece ore în şir la masa de scris? Mai mult, au fost perioade cînd, antrenat de desfăşurarea acţiunii, a lucrat ziua şi noaptea. Din fericire, oboseala a fost trecătoare, aşa că nu l-a stînjenit prea mult, după cum se vede din rîndurile scrisorii primite mai tîrziu (august 1932):

„Iubita mea tovarăşă de viaţă... Am lăsat toate la o parte şi scriu chiar şi ziua, după ce mă scol, cîte puţin, ca să fiu antrenat pentru noaptea. Astfel înaintez mult mai bine. Dacă ar merge în ritmul de acuma, cred că pe la sfîrşitul lui septembrie aş fi complet gata. În orice caz, mişcă bine. Sper că

are să-ţi placă. Sînt curios să citeşti capitolele pe care nu le cunoşti şi în care au început zvîrcolirile. Dacă ţi-au plăcut scenele din Reymont, e imposibil să nu te impresioneze cele din Răscoala *mea, care, pot spune fără modestie, sînt niţeluş mai puternice. Dar să las entuziasmul meu părintesc pe seama altora. Un singur lucru e cert : merge!"* (Vezi figura nr. 24.)

Toamna e pe sfîrşite. Soţul meu mă chema din nou la Valea Mare. Aici mi-a citit, rînd pe rînd, pagini din *Răscoala...* şi ultimul capitol. Stam nemişcată... ascultam ! Liviu Rebreanu aştepta cuvîntul meu. Emoţionată, i-am spus că *Răscoala* este o tragedie zguduitoare, desăvîrşită.

— Am scris-o pentru tine, mi-a şoptit el.

Tăceam. Emoţia îmi stinsese graiul.

Corecturile au fost efectuate la Valea Mare şi retrimise cu regularitate editurii, la Bucureşti, astfel că, în luna decembrie 1932, *Răscoala* a împodobit vitrinele tuturor librăriilor din ţară.

Toţi eram fericiţi. Mica lui familie, noi trei, ne-am strîns în jurul lui, gîndindu-ne la o prelungită şi plăcută odihnă pentru el.

Majoritatea vacanţei am petrecut-o, evident, la vie. Spre primăvară, însă, congresul „P.E.N.-Club" — al cărui membru era — îi oferi prilejul ca, însoţit de noi, să facă o călătorie plină de farmec şi de interes literar, pe Coasta Dalmată, la Ragusa-Dubrovnik.

LA JUMĂTATE DE VEAC
(1885—1935)

Părul blond, spre castaniu deschis, luase acum culoarea argintului. Aceeaşi pieptănătură cu cărarea la stînga. Fruntea tot senină, frumoasă, inteligentă. Ochii de un albastru deschis, în lumina mare, păreau în umbră albaştri-viorii. Privirea devenise mai scrutătoare ; zîmbetul cel luminos de la douăzeci şi cinci de ani era dublat de seriozitate şi îngîndurare. Faţa ovală, cu trăsături nordice, avea acum o paloare mai accentuată. Întreaga sa înfăţişare era impozantă, fără să aibă nimic semeţ.

Vocea îi era caldă, bine timbrată. Vorbea plăcut, liniştit, fără gesturi. Cînd mergea, se observa cu uşurinţă pasul sigur din tinereţe. Îmbrăcămintea, niciodată exagerată, era îngrijită, sobră şi dădea impunătoarei lui staturi o eleganţă naturală. Întreaga sa ţinută păstra ceva distins.

Era totdeauna bun, blînd. Nu purta nici un fel de mînie nimănui. Avea multă răbdare. Nu vorbea pe nimeni de rău. Liviu Rebreanu, atît de profund în meditaţiile sale, avea o neaşteptată simplitate în

conversație. Evita întrebuințarea cuvintelor pompoase și ridicole. Nu-i plăcea să i se vorbească despre el. Avea o timiditate înnăscută. Făcea abstracție de meritele sale, de reputația sa literară. Indiferent cu cine ar fi convorbit, știa — calitate rară — să asculte cu aceeași atenție și bunăvoință pe toată lumea.

Iubea copiii, florile, animalele. Îl pasiona studiul cerului. Avea numeroase cărți de astronomie, din care, pentru plăcerea lui — în orele libere — a și tradus, de exemplu din James Jeans. Pe pridvor, la vie, avea instalată o lunetă, care îi ajuta să scruteze cerul în nopțile senine. Conducea cu mare plăcere mașina, mai ales la drum lung. În oraș, prin învălmășeală, nu avea răbdarea necesară. Îi plăcea să fotografieze, îl amuza orice subiect. Opera, concertele, teatrul îl interesau numai atunci cînd spectacolele erau de un înalt nivel; era foarte exigent față de tot ce este artă. Îi plăcea să cunoască cît mai mult, să învețe mereu.

Era optimist și păstra o încredere permanentă în toate acțiunile. Se simțea fericit să stea de vorbă cu personalități din viața artelor și culturii, cu care să aibă un schimb de idei pe diverse planuri. Îl plictiseau conversațiile comune. Nu cultiva veștile rele. Răspîndirea lor îi displăcea. Nu avea darul să rețină anecdotele ascultate, de care totuși făcea haz. Îl jena bufoneria oamenilor în toată firea.

Politica l-a atras foarte puțin. N-a urmărit demnitățile, pe care le-a onorat cu reputația și competența sa în domeniile de activitate literară și culturală. Ținea, în schimb, foarte mult la crearea unei atmosfere culturale universale și de aceea, printre prietenii și invitații săi, se numărau scriitori

și oameni de cultură din toate țările. În repetate rînduri, a avut prilejul să întoarcă unora vizita în țările respective. Cu acest prilej, făcea totdeauna schimb de opere literare și stabilea trainice legături.

Iubea și aprecia meditația profundă și independentă, evita disputele violente, neapreciind polemica în sine. De asemenea, îi repugnau combinațiile financiare și avea fobia datoriilor, pe care însă nu totdeauna le-a putut evita...

Liviu Rebreanu înțelegea să ducă o viață liniștită, cumpătată, cu care se simțea peste tot și totdeauna fericit.

În noaptea aceasta a anului 1935, noiembrie 27, Liviu Rebreanu împlinea 50 de ani. Eram numai amîndoi la Valea Mare. I-am dat un mic, foarte mic dar, ceva necesar : o pereche de pantofi de casă pufoși, călduroși, foarte prețioși pentru el. Cît s-a bucurat ! Și, ca în alte ocazii, mi-a repetat :

— Poate nimeni nu m-a iubit atîta ca tine, Fanny ! De altfel, și mie tu-mi ești cea mai dragă.

La auzul acestor vorbe, încercam o rară mulțumire și mîndrie.

Pe lîngă bucuria noastră la împlinirea acestor 50 de ani, Liviu simțea și o emoție stranie. Discret, vorbind aproape numai pentru el, l-am auzit :

— *Cît am luptat !... Cît am suferit în această viață ! Am reușit, evident, dar cu cîte cumplite sforțări ! Nu am avut de nicăieri nici un sprijin, nici moral, nici material. Singur am realizat totul. Singur. Talentul, puterea mea de muncă și sănătatea mea robustă m-au ajutat să fac totul...*

Dimineața, copiii noștri, Puia și Radu, au sosit la vie, îmbrățișînd cu toată dragostea pe tăicuțul lor și aducîndu-i în dar un frumos ceasornic. Așa am întîmpinat noi toți împlinirea unei jumătăți de veac de la nașterea lui Liviu Rebreanu.

Sora mea, Marioara, cu soțul ei, dramaturgul Mihail Sorbul, i-au trimis în dar o elegantă sanie, cu care am făcut plimbări de neuitat în multe ierni.

Cîtă bucurie îmi făcea atunci, cînd, voinic cum era, în pulover, cu fularul fluturînd în jurul gîtului și cu bascul pe cap, mîna calul împodobit cu șiraguri de clopoței pe care el îi împerechease armonios. Atunci, îi mărturiseam regretul că nu sînt cu 20 de ani mai tînără, să mă simt una din eroinele romanelor sale. Mă bucuram însă că el arăta ca Petre Petre din *Răscoala*, ale cărui vigoare și putere le admiram. Soțul meu rîdea, învîrtea ușor biciul pe deasupra calului, care urca sprinten coasta, și zicea :

— Nu-ți face griji, Fănișor. Pentru mine ești mai mult decît toate eroinele mele...

Iarna era frumoasă, pomii încărcați de podoabă albă, pe jos trosnea zăpada, iar de sus, din înălțimi, fulgii cădeau alene peste noi...

Cu un pisc înalt, masiv, acoperit de zăpadă, l-au asemuit pe soțul meu și confrații săi, atunci cînd, la cîteva zile după împlinirea vîrstei de 50 de ani, au hotărît să-l sărbătorească în cadrul unui banchet oferit în Capitală, la Cina.

Într-o atmosferă entuziastă, s-au rostit atunci numeroase discursuri și toasturi de către reprezentanții de frunte ai literelor romînești — delegații Societății scriitorilor romîni și autorilor dramatici,

ai Teatrului Naţional şi ai altor asociaţii şi instituţii de cultură. Au vorbit despre tinereţea veşnică a sărbătoritului şi a operei sale, despre valoarea deosebită şi răspîndirea neobişnuită a acestei opere. Într-adevăr, era aproape un fenomen ca, într-un timp atît de scurt, cărţile sale să se răspîndească în ţară într-un tiraj atît de mare, iar peste hotare ele să pătrundă din ce în ce mai frecvent.

Au vorbit despre traducerea în limba cehă a romanului *Pădurea spînzuraţilor,* despre tălmăcirea nuvelei *Iţic Ştrul, dezertor* şi despre apariţia versiunii franceze a romanului *Ciuleandra.* În afară de acestea, pînă în 1933, mai fuseseră traduse şi următoarele opere ale lui Liviu Rebreanu: *Ion,* care cunoaşte prima traducere în limba cehă, în 1929, apoi o traducere în limba italiană, în 1930, şi alta în limba polonă, în 1932 ; *Pădurea spînzuraţilor* apăru simultan la New York şi Londra, mai tîrziu în italieneşte, la Veneţia, şi în limba franceză, la Paris ; iar *Ciuleandra,* la Milano. Şi numărul acestor traduceri creştea mereu, pe măsură ce anii treceau, într-un ritm din ce în ce mai accelerat. Cunosc, de asemenea, că prin 1935, editura centrală din Moscova — la sugestia scriitorului N. Ostrovski — solicita pentru a fi tradus în rusește un roman reprezentativ din literatura romînă. Din cărţile recomandate făceau parte *Ion* şi *Răscoala,* despre a căror traducere, deja iniţiată, mai ştia şi Alexandru Sahia (vezi figura nr. 26). De atunci, principalele realizări ale lui Liviu Rebreanu au apărut peste tot, rînd pe rînd, la Stockholm, Helsinki, Berlin, Barcelona, Ankara, Zagreb sau Belgrad, Bratislava, Lisabona, din nou Paris, Roma şi Varşovia, în aşa fel încît, înaintea celui de-al

doilea război mondial și în timpul vieții autorului, ele ajunseseră să circule în Europa, Asia și America în volume sau prin reviste, în douăzeci și două de limbi, la care s-au adăugat pînă azi numeroase alte tălmăciri în limbile rusă, bulgară, greacă, chineză ș.a.

Soțul meu acorda o deosebită importanță faptului că un scriitor romîn e tradus. Nu de puține ori, l-am auzit revoltîndu-se împotriva neglijării răspîndirii literaturii romînești peste hotare. În casa noastră, veneau adesea traducătorii operei sale în diverse limbi, discutau pînă noaptea tîrziu cu autorul despre traducerea în sine, despre editori, despre contracte... Liviu se arăta extrem de exigent cu actul traducerii și căuta, pe cît era cu putință, să selecționeze pe cei care se angajau la această misiune.

Ce bucurie și entuziasm se producea în familia noastră atunci cînd aflam că o nouă traducere a fost editată în străinătate! Criticile, ecoul primirii ei de către publicul străin îi oferiră prilejul lui Liviu să-mi spună o dată:

— Mă bucur nu atît pentru mine, cît pentru faptul că am putut aduce o nouă contribuție la cinstirea și cunoașterea peste hotare a patriei mele.

Apropierea Crăciunului ne-a readus la Valea Mare, unde, ca de obicei, tradiționalele pregătiri ne absorbeau cu desăvîrșire. Chiar și romancierul participa cu toată voia bună la desăvîrșirea lor.

Cînd privea din pridvor, simțea o adevărată desfătare gospodărească observînd activitatea celor care se zoreau să nu intre în întuneric cu cele ce rostuiau încă de dimineață.

Plăcerea și datina îl făceau să amăgească înghețul celor din jurul meselor pe care merinda era preparată, trimițîndu-le țuică din care se ridicau aburi fierbinți și plăcut mirositori.

Liviu încerca desigur o binefăcătoare voioșie, pe care, cu dărnicia lui de totdeauna, o transmitea tuturor.

Scăpat de telefoane, de vizite neașteptate, de obligații, răsufla în toată accepțiunea noțiunei, fericit, liber și mai ales independent.

Seara au venit colindătorii. Liviu Rebreanu anunță pe Lache, vierul, să nu dea drumul cîinelui Ursei din lanț. Prin grija lui, se așezară în coș covrigi, nuci și mere. După 6 seara, cînd se întunecase și gerul crescu, începură să se audă colindătorii din ce în ce mai aproape, apoi și la noi. Liviu îi asculta cu mare plăcere și le vorbea cu blîndețe. Și-aducea aminte cu duioșie de copilăria lui. După 9 seara, copiii nu s-au mai arătat. Cîinii lătrau de bucurie că nu mai sînt legați. În casă era cald și un miros plăcut de brad, care ne înviora. Soțul meu, cu Puia și Radu făceau planuri pentru viitoare plimbări și fotografii. Eu cu Marioara Gusan — eleva ardeleancă, pe care mi-a fost drag s-o țin mulți ani lîngă mine, pentru cumințenia și stăruința ei la învățătură, pînă ce și-a terminat studiile — zoream să terminăm împodobirea pomului nostru. Încă puțin și terminăm! „Mai e și mîine o zi — ne spuse Liviu — acum e timpul odihnei... și nu uitați că mîine seară aprindem bradul."

A doua zi, plini de voie bună, așteptam cu nerăbdare oaspeții poftiți pentru seara: învățătorii, în-

vățătoarea și doisprezece copii dintre cei nevoiași, dar școlari silitori.

Afară, iarna era în putere. Noaptea a nins mult. Fulgii de zăpadă au îmbrăcat în alb casa romancierului. Toți ai casei privesc bradul și darurile. Se vor pune cîteva lemne în cele trei sobe, pînă cînd zgomotul unor pași ne anunță sosirea celor poftiți. Copiii erau grupați în jurul învățătoarei Popescu. Sfiiciunea lor era mișcătoare. Toți ai casei pregătiră aprinderea lumînărilor și, după aceasta, Marioara, deghizată în Moș Crăciun, apăru încetîncet și, în uimirea școlarilor, ură tuturor ani mulți și noroc. Treptat, micii oaspeți se reculeseră și începură să cînte, în timp ce ochii lor nu mai părăseau strălucitorul pom, pe care poate mulți din ei îl vedeau pentru prima oară. Puia și cu mine am împărțit darurile și bunătățile, la a căror pregătire participase chiar Liviu cu toată inima. Cei dăruiți erau urmăriți de ochii lui buni, în care stăruia luminița unei amintiri din copilăria îndepărtată, trăită în Maierul lui neprețuit. Rebreanu a strîns mîna învățătoarei, poftind-o împreună cu ceilalți dascăli să ia un pahar cu vin și apropiindu-se de grupul „micilor țărani", i-a întrebat pe fiecare cum îi cheamă, ai cui sînt, cum se joacă, i-a strîns părintește lîngă el și, blînd, le-a spus :

— Să trăiți, copii, să ajungeți oameni buni și de omenie.

Învățătorilor le-a urat sănătate, interesîndu-se și de nevoile școlii.

În liniște, grupul invitaților, petrecuți de noi pînă afară și de Lache pînă în șosea, a plecat spre casă...

Rămaşi între noi — pînă noaptea tîrziu — simţiram cu toţii o deosebită mulţumire de bucuria pe care pomul nostru frumos o produsese printre micii şcolari.

De cîtva timp, Anul Nou îl începeam mai totdeauna la vie. Eram mulţumiţi să ne găsim în mijlocul unei tihne sufleteşti curate, departe de agitaţia şi zgomotul oraşului. Valea Mare îi era din ce în ce mai dragă. Îi aducea liniştea, îi împrospăta puterea de muncă. De nenumărate ori, a remarcat :

— Îmi pare rău că nu am avut toate acestea cu douăzeci de ani în urmă !...

La ţară, se interesa efectiv de păsări, de vite, de albine... La început, a avut trei stupi ; i-a înmulţit apoi pînă la şaisprezece. Îi îngrijea sistematic, cu contribuţia unui apicultor, dar sub directa sa supraveghere. Stupii erau rînduiţi la poalele viei, lîngă straturile de flori. Se ocupa în special de stupul care părea că nu avea matcă. Evoluţiile din interior şi mişcarea albinelor îl pasionau grozav. „Este foarte interesantă complexa activitate a acestor mici vietăţi..." spunea deseori.

Cînd venea de la Valea Mare, ne aducea totdeauna nenumărate produse recoltate la vie, toate însoţite şi împodobite de flori, flori multe şi frumoase. Fiecare sezon avea florile lui. Totdeauna romancierul înfăşura cu mare grijă în vată umedă cîteva flori rare, alese şi culese personal ; un boboc de trandafir delicat, cîteva violete timpurii... Era darul pentru mine. Cu cîtă plăcere mă privea cînd, stînd pe covor, tăiam florile după fel şi culoare şi le aşezam prin vaze. Îmi aducea tot ce ştia că-mi place şi iubesc. Cîtă duioşie împrăştia acest om,

cîtă bunătate! Mă privea mereu, să-mi citească în ochi bucuria şi să-mi ghicească dorinţa.

Scriitorul acesta, atît de preocupat de creaţie, nu pregeta totuşi să stea des cu mine de vorbă fără să se obosească, fără să se plictisească, povestindu-mi pînă în cele mai mici amănunte tot ce se întîmpla prin gospodăria noastră din Valea Mare. Şi atunci cînd zărea în ochii mei regretul că n-am fost împreună să ne bucurăm de toate aceste minunăţii ale naturii, îmi spunea cu duioşie:

— Lasă, mai am puţin să termin cartea şi te iau şi pe tine... Îmi povestea apoi cum curăţa şi tăia trandafirii şi cum selecţiona fructăria, cum o aşeza. Iarna îmi aducea deseori, după plimbările obişnuite, unul din exemplarele rare păstrate pe rafturile încărcate cu recolta viei noastre.

Florile erau pentru mine! Fructele cele mai alese pentru mine! Iar vinul botezat de el „Truda Fanny"... tot pentru mine!

Bunătatea lui era o veşnică încîntare.

Deşi se simţea bine în timpul iernii, Liviu Rebreanu era fericit mai ales la începutul primăverii, cînd înflorea podoaba grădinii noastre de la Valea Mare. Împrospătînd şi înnoind mereu straturile şi speciile de flori, pentru care aducea de la Bucureşti răsaduri şi seminţe, el izbutise să umple toată grădina de minunate flori, de verbine, petunii, garoafe, bujori albi şi roz, liliac, crini, lalele şi alte specii. Aveam, de asemenea, foarte multe muşcate, de o frumuseţe aleasă, toate adunate şi colecţionate de Liviu de prin satele şi grădinile din regiune.

În unele perioade, scriitorul lucra mai toată ziua neobosit — alături de grădinarul Kovács şi de ajutoarele sale, fetele vesele — la plantarea şi semăna-

rea florilor. Liviu a sădit cu mîna lui — alegînd locul cel mai potrivit, o sută cincizeci de trandafiri pitici, toți de o gingașă frumusețe, și douăzeci de tufe de liliac, violet sau alb, bătut, diferiți arbuști japonezi colorați suav în roz și galben. „Cuibul literar Liviu Rebreanu" devenise o minunăție. Toată această frumusețe se realizase mulțumită interesului lui Liviu, care nu s-a dat înapoi să ia lecții de la expertul horticultor Iacobi în privința sădirii, îngrijirii și tăierii pomilor și florilor. Mai mult, în biblioteca lui se găsea un raft, separat, plin cu manuale romînești și străine pe teme horticole.

Viișoara din Valea Mare devenise astfel cu vremea un loc ca în povești. Prunii, caișii și piersicile înfloreau. Bobocii merilor și perilor erau gata să plesnească. Oriunde te uitai, peste toate dealurile și văile, totul era de un verde tînăr, acoperit de ninsoarea petalelor albe și trandafirii. Mirosul delicat era mai mult decît plăcut. Tot acest belșug, toată această minunăție acordau romancierului mulțumirea și voia bună pe care o căutase atîta timp.

Foarte des primeam oaspeți. Uneori, cerdacul se transforma într-un cenaclu animat, vesel, primitor și îmbietor la discuții literare. Veneau mai des prietenii cei apropiați ai scriitorului: Camil Petrescu, ardentul tovarăș de discuții pe teme de artă scriitoricească, Ion Marin Sadoveanu, Corneliu Moldovanu, Jean Steriadi, Mihail Sorbul, Camil Ressu, Alexandru Cazaban, Cincinat Pavelescu și alții. Convorbirile și discuțiile agreabile și interesante se prelungeau pînă seara tîrziu...

În iunie, la sfîrșitul anului școlar, Liviu avea întotdeauna grijă să aducă un stoc de cărți din Bucu-

reşti, care urmau să fie împărţite şcolarilor premianţi. Pachetele fiecărui premiu erau învelite în hîrtie celofan colorată şi legate cu panglicuţă tricoloră. Alegerea volumelor era făcută personal de Liviu Rebreanu, avînd grijă ca celor mici să li se dea cărţile cu poveşti, iar celor mai mari volume cu conţinut instructiv, toate pe înţelesul copiilor.

Mai tîrziu am instituit premiul „Liviu Rebreanu". Elevul, în afară de cărţile care formau recompensa obişnuită, mai primea şi un ajutor bănesc. Romancierul însă a dispus ca acest premiu să fie acordat neapărat celui mai sărac dintre premianţi, şi nu celui cu media cea mai mare. Se gîndea la greutăţile pe care le întîmpinase acesta în cursul anului. Aşa era şi drept...

ULTIMELE CĂRȚI

Între anii 1934—1941, Liviu Rebreanu publică cele din urmă cărți, dintre care trei romane : *Jar* (1934), *Gorila* (1938), *Amîndoi* (1939) și volumul intitulat *Amalgam* (1941), o culegere de amintiri, articole și conferințe publicate și ținute în decursul ultimelor două decenii.

Spicuiesc doar cîteva din momentele legate de scrierea unora din ele :

Apariția penultimului roman, *Gorila,* se datorește intenției scriitorului — manifestată încă înainte de tipărirea altor cărți, *Metropole, Răscoala, Jar* — de a stigmatiza tendințele acaparatoare și reprobabilele moravuri ale celor care, sub pretextul „ziaristicii", profesau în fond șantajul și polemica în sensul periferic și trivial al cuvîntului.

Cu timpul, după 1929—1930 în special, el grefă, pe temelia inițială, multe și variate episoade cu sens politic, desprinse din actualitatea epocii.

Toate acestea l-au frămîntat ani de-a rîndul, dar munca sistematică o începe numai prin 1936—1937,

cînd, îmbinînd și transformînd diversele variante ale primelor încercări, scrie și termină (1938), în formă definitivă, *Gorila*.

Îmi amintesc de împrejurarea privitoare la alegerea numelui personajului feminin, Cristiana...

Pe cînd scria la Valea Mare — ultimul său șantier creator — primea o scrisoare de la mine, în care, între altele, îi spuneam :

„...Lista numelor feminine ce-ți alătur e mare, cuprinde 103... Din toate însă patru îmi par mai potrivite. Iată-le : Cristiana, Smaranda, Felicia, Adelina. Neîntrecut de frumoase din aceste patru sînt : Cristiana și Smaranda. Smaranda este grațios și foarte romînesc. Tu ce crezi ? Mi-ar fi drag să-mi trimiți două vorbe în această privință...

a ta, Fanny"

(martie 1938, București)

Sugestia a fost, se pare, binevenită și romancierul, optînd pentru unul din cele patru nume selecționate de mine, îmi explică preferința :

„Acum să-ți mulțumesc pentru scrisoarea ta cu lista de nume, din care, într-adevăr, am și reținut pe Cristiana, cu toate că Smaranda, cu forma redusă de Maranda, îi ține cumpănă pînă azi. Poate că Maranda ar fi puțin prea aspru, pe cînd Cristiana are o dulceață discretă, care se potrivește cu firea eroinei mele.

În orice caz, interesul tău pasionat pentru Gorila *mi-e drag. Măcar de ar corespunde așteptărilor realizarea. De altfel, același interes l-ai avut tu totdeauna, cu ocazia fiecărei gestații a mele ; de aceea te și iubesc eu atîta de mult. Așa, participi și tu, colaborînd, la toate cărțile mele și treci prin ele spiritual, prin însăși esența lor, fără să mai vorbesc*

de momentele cînd, ca alt Meşter Manole, te zidesc de vie cu cîte o parte a trupului sau sufletului tău în anume pagini...

Te îmbrăţişez cu drag, Liviu" [1]

(luni 11 aprilie 1937)

Tot în această perioadă de muncă acaparatoare el destăinuia fiicei lui, Puia, cîteva gînduri şi sensuri, pe care le încerca şi parcurgea, se pare, în toate momentele de tensiune creatoare:

Iubita mea fetiţă corespondentă,

. . . . . .

Eu noutăţile trebuie să mi le făuresc singur din inima şi din sufletul meu ca să le încadrez într-o viaţă nouă şi într-o lume nouă... Uneori simt cu mare luciditate cum mi se scurge în picături lente sîngele şi viaţa, ca să se transforme în altă viaţă şi alt sînge, să se transfigureze în oameni noi şi într-un univers nou. De multe ori ostenit, extenuat, aş vrea să mă smulg din frămîntarea asta singuratecă, să beneficiez de bucuriile mărunte, banale, dar bucurii, ale vieţii care trece în ritm din ce în ce mai vertiginos. Şi nu se poate. E o vrajă care mă readuce la masa de scris, o chemare misterioasă care mă face să uit tot restul şi să-mi trăiesc toate satisfacţiile într-o lume de ficţiuni, dar cu atîta intensitate de parcă ar fi mai reale decît realitatea. Fiindcă, în fond, poate că lumea imaginaţiei e mai aproape de esenţa realităţii decît lumea cea palpabilă a realităţii aparente... (Vezi figura nr. 30.)

[1] Vezi figura nr. 29.

În perioadele de repaus creator, soțul meu citea uneori cu plăcere și curiozitate — în special înainte de culcare — cîte un roman polițist, a cărui faimă ajunsese pînă la el.

Intriga în sine, modul cum era condusă acțiunea și deznodămîntul neașteptat constituiau atributele care îl făceau să parcurgă cu nerăbdare filele acelor aventuri.

Frecventînd uneori lumea din Pitești și împrejurimi, auzi vorbindu-se cu insistență și bogate amănunte despre enigma unei crime — destul de recentă — care nu a putut fi cu nici un preț pînă atunci dezlegată. Unind acest fapt criminal cu dorința de a aborda un gen nou, Liviu se decise să încerce realizarea unui roman polițist, despre care el avea credința că poate să cuprindă ceva și dincolo de o simplă aventură sau crimă.

În plus, această înnoire de formulă artistică, de la carte la carte, constituia se pare un scop, urmărit cu destulă consecvență. Și așa, în timp de cîteva luni, s-a născut și dezvoltat romanul, care inițial era vorba să se intituleze *Alibi*, și ulterior a devenit *Amîndoi*.

În această perioadă de finisare a ultimelor cărți, îmi vorbea deseori că ar vrea să scrie un nou roman *Păcală și Tîndală*, și care ar fi dorit să fie opera lui cea mai reprezentativă de maturitate, dacă s-ar fi putut o epopee a vieții romînești într-un sens cum e — de exemplu — *Don Quijote* sau *Suflete moarte*. Credea că, dacă avea să reușească într-adevăr, ar fi putut fi o carte nouă și densă ca substanță. Păcală ar fi reprezentat *compromisul*, Tîndală *adevărul*. Pe Păcală l-ar fi numit Toma, iar pe Tîndală — Tănase. Primul ar fi semnificat pe omul pehlivan,

leneș, isteț, acomodant; celălalt pe cel greoi, dar harnic și fără noroc (vezi figura nr. 31).

Scriitorul aprecia însă că de la intenție la realizare drumul era lung și anevoios, dar tema îl pasiona în asemenea măsură încît n-ar fi pregetat poate să-i acorde chiar dublul anilor de muncă consacrați lui *Ion*.

Din activitatea lui la diverse reviste și jurnale: de conferențiar, vorbitor la radio și alte manifestări ancorate strîns de activitatea lui de scriitor, Liviu Rebreanu inițiia prin 1941 alcătuirea volumului *Amalgam*, care conține o serie de mărturii ce oglindesc atitudini și păreri despre viață și artă. Prin conținutul acestui volum, publicul său — în special cel format din contingentele mai tinere — a putut să ia cunoștință de o altă latură a activității sale.

ACADEMICIAN

Valoarea operei sale literare determinase de foarte mult timp credința că Liviu Rebreanu trebuia să devină membru al Academiei Romîne. Dar forul „înțelepților" pregeta, și astfel sesiunile anuale se epuizau fără ca persoana lui să facă obiectul unei propuneri și alegeri.

Cu toată arzătoarea sa dorință de a-și vedea creația încununată prin acest omagiu adus scriitorului, nu-mi amintesc ca soțul meu să fi făcut vreodată fie chiar numai o aluzie, un gest, care să fi putut fi interpretate ca un act de candidatură.

În 1939, Academia lua hotărîrea de a crea două locuri noi și cerea Secției literare să facă propuneri pentru desemnarea unui candidat.

Cel care prezenta referatul de propunere din partea Secției literare a fost scriitorul Mihail Sadoveanu. Prin conținutul referatului — pe care-l redau în parte — Mihail Sadoveanu exprima un fierbinte omagiu și cita meritele necontestate ale celui propus de a fi desemnat candidat. El credea

că Academia Romînă trebuie să-şi îndeplinească o datorie alegîndu-l pe Liviu Rebreanu, care primea astfel o meritată încununare a creaţiei.

„*Sînt ani destui* — spunea între altele vorbitorul — *de cînd Academia Romînă a acordat domnului Liviu Rebreanu, pentru romanul* Ion, *marele Premiu „Năsturel-Herescu", cea mai mare răsplată pe care o putea acorda la acea epocă. Atunci, instituţia noastră a aşezat pe un tînăr scriitor între valorile neamului romînesc, apreciind, pe de o parte, talentul şi, pe de altă parte, preocupările sale.*

Votul de atunci al Academiei a fost o înaltă consideraţie şi o fericită înţelegere. Scriitorul a răspuns acestei distincţii adăugînd la opera sa, necontenit, de atunci şi pînă astăzi, o serie de cărţi, dintre care unele au interesat şi cercurile mai largi ale cititorilor europeni... au sporit orizontul de preocupări cît şi calităţile acestui observator aspru şi neînduplecat al pasiunilor şi rătăcirilor omeneşti. Realismul său, luciditatea sa purced dintr-o inimă dreaptă şi blîndă.

De aceea, oricît de impersonal ar părea artistul, simţim vibrînd, în ceea ce trece de la el la noi, acel suflu de milă şi dorinţă de mai bine, care constituie însuşirea scriitorilor de rasă.

Nu am nici datoria şi nu simţesc nici nevoia de a dezvolta interpretarea mea personală asupra operei foarte însemnată a domnului Liviu Rebreanu.

Domniile-voastre sînteţi în curent cu producţiunile literare ale vremii şi aţi dat, desigur, operei acestui scriitor asentimentul şi preţuirea la care au dreptul domniile-voastre.

Cunoaşteţi, de asemenea, că cititorii au deschis romancierului, încă de la apariţia lui Ion, *un cerc*

larg de simpatie, care a sporit pe măsură ce opera sa creştea. Astăzi, domnul Liviu Rebreanu face parte din cei mai iubiţi şi citiţi scriitori ai noştri.

De cîţiva ani, intelectualitatea noastră a început să-şi pună întrebarea dacă Academia Romînă nu trebuie să adauge bunei ei preţuiri de odinioară o consacrare definitivă.

Socot, domnilor colegi, că acest moment a sosit.

Secţiunea literară, propunînd pentru un loc vacant de membru activ pe romancierul Liviu Rebreanu, îşi face o datorie şi faţă de scriitor, acordîndu-i o răsplătire pentru o operă considerabilă şi de mare valoare, dar îşi face şi datoria mai ales faţă de instituţie, chemînd în forurile ei pe unul dintre cei mai distinşi fii a neamului.

S-a întîmplat uneori ca Academia să înlăture de la recunoaşterea ei pe unii bărbaţi însemnaţi ai intelectualităţii noastre. Dar simt că Secţia literară a lucrat de data aceasta pentru a spori prestigiul instituţiei.

Socotinţa secţiei a fost că nu mai putem întîrzia o recunoaştere şi o înaltă consacrare ca aceea care se supune acum. Dacă Secţiunea literară ar mai fi pregetat, şi-ar fi creat o răspundere faţă de viitorime.

Cu acest sentiment şi siguranţă că face bine, Secţia literară are onoarea să propună pe romancierul Liviu Rebreanu ca membru activ în unul din locurile vacante."

A doua zi, Liviu Rebreanu a fost ales membru al Academiei.

Cu cîteva zile mai tîrziu, la 26 mai 1939, soţul meu participa pentru întîia oară la o şedinţă solemnă a Academiei Romîne. Cu acest prilej a fost

îmbrățișat cu toată căldura și vie simpatie de noii lui colegi. După sărbătorire, în ședință intimă, președintele — Rădulescu-Motru — a ținut o cuvîntare, la care Rebreanu a răspuns în cîteva cuvinte: simple, după cum obișnuia în asemenea ocazii festive.

Peste un an, conform tradiției, în mai 1940, avea să-și citească discursul de recepție. Pînă atunci, retras la Valea Mare, în cuibul liniștii sale, el s-a gîndit cu toată grija și interesul la conținutul acestui discurs, care ar fi dorit să însemne cît mai mult.

Ziua rostirii lui se apropia. Soțul meu, încheind ultimele gînduri, scriind ultimele cuvinte, mă chemă lîngă el și, cu emoție în glas, îmi destăinui cele ce la 2 iunie, în cadrul solemnității Academiei Române, avea să le rostească de la înălțimea tribunei celor noi înscăunați...

Atmosferă sărbătorească. Incinta plină. Spațiile publice arhiocupate.

Romancierul Liviu Rebreanu își citea în acea după-amiază discursul de recepție, iar unul din colegi îi răspundea, făcînd elogiul întregii sale creații literare și a personalității scriitorului.

Mica familie — noi, cei atît de dragi celui sărbătorit — încercam poate aceleași emoții ca el.

Liviu Rebreanu își făcu apariția calm și maiestuos. Înconjură cu privirea, imperceptibil, incinta. Pentru cîteva clipe — de neuitat — ne întîlnirăm ochii cu ai lui. Înaintă în fața microfonului — se transmitea solemnitatea — și cu un glas care încerca, fără să izbutească uneori, să nu trădeze emoția, dădu citire *Laudei țăranului romîn.*

Tăcerea era profundă... Discursul lui Liviu a impresionat — cred — mult, mai ales prin spiritul lui de frondă, spirit puțin obișnuit într-o adunare atît de solemnă.

Spre deosebire de imperativele tradiționalului discurs de recepție, prin care noul academician era obligat să facă elogiul celui căruia îi lua locul, Liviu, neavînd predecesor, avea libertatea temei. Și Liviu Rebreanu a ales „țăranul romîn", relevînd rolul lui în asigurarea continuității noastre ca popor și limbă de-a lungul vremurilor, vorbind despre sărăcia în care-l țineau stăpînii, despre dragostea lui fierbinte pentru patrie și despre deosebitul tezaur al artei sale. Îndrăznea astfel să lovească în conducătorii burghezi, care făceau și atunci, „după o sută de ani de la emancipare", ca satul să se afle în aceeași mizerie morală și materială. Biciuia cosmopolitismul din literatură și artă, practicat după moda încurajată de gustul burgheziei și moșierimii, elogiind în schimb „actul revoluționar" al lui Alecsandri, care a cules și dat la iveală pentru prima oară un volum de poezie populară, și pe cel al lui Eminescu, care afirma că „țăranul romîn a dăruit elementul cel mai necesar literaturii noastre : limba curată, bogată, mlădioasă, mereu nouă, cu posibilitate de extremă înnoire, cu un dinamism etern..."

Discursul se încheia cu un vibrant apel la ridicarea „satului" și la inițierea unei acțiuni de valorificare a „aurului curat" păstrat în sufletul poporului.

După solemnitate, plecînd cu toții spre casă, depănam fiecare impresiile lăsate de rostirea acestei „laude a țăranului romîn..."

Eram, într-adevăr, fericită. Liviu, care simţea marea bucurie a sufletului meu, îmi spuse cu modestie :

— Fănişor, te bucuri, aceasta este în firea lucrurilor. Trebuia să se întîmple o dată...

Cu toate acestea, Liviu parcurgea în acel an un sentiment de profundă mîhnire. Evenimentele politice şi militare ameninţau, din ce în ce mai apăsător, desfăşurarea vieţii popoarelor. Între altele, aşazisul Dictat de la Viena, impunînd dezlipirea unei părţi din teritoriul naţional, în care intra şi ţinutul Năsăudului, l-a întristat profund. Meleagurile copilăriei sale erau din nou înstrăinate...

Şi romancierul îşi însemna la 8 octombrie 1940 :

„Mă cuprinde uneori un fel de silă de viaţă. În ultimul timp parcă tot mai des. O indiferenţă şi o oboseală fără motive aparente. În realitate îmi dau seama că e un dezgust de toate cele ce se petrec, o imposibilitate de acomodare şi de urmărire a vertiginoaselor transformări. Poate nici o generaţie n-a trecut prin mai multe şi mai radicale evenimente exterioare şi interioare. De azi pe mîine se răstoarnă toate... Ajungi să nu mai poţi crede în nimic... Romînia mică, război balcanic, război mondial, războiul unirii, ocupaţia germană, Romînia Mare... Liga Naţiunilor, regenţă, carlism, legionarism, asasinate medievale, pierderea unui teritoriu naţional, Romînia mijlocie, prăbuşirea carlismului, totalitarism legionar... Toate acestea în mai puţin de treizeci de ani...“
(Vezi figura nr. 32.)

Iar la 14 octombrie acelaşi an :

„Nu pot scrie nimic. Nici măcar o însemnare. Mă simt parcă inutil într-o lume smulsă din făgaşurile

ei. Am trăit prea mult — asta mi-e impresia deseori. Un om nu poate trăi atîtea transformări esențiale cîte a îndurat generația mea. Ajungi să nu mai știi pe ce lume ești. Sînt momente cînd confunzi ceea ce ai visat sau ai închipuit în trecut cu ceea ce ai trăit aevea. E o viață aproape neverosimilă, firește dacă vrei s-o înțelegi și s-o adînceşti, nu să te mulțumești a o trăi animalic" (Vezi figura nr. 32.)

NOI ACTIVITĂȚI CULTURALE

Cu toată dorința manifestată încă din 1932 și în ciuda hotărîrii luate în unele împrejurări, soțul meu nu a putut izbuti să evite întotdeauna numirea sa în unele demnități și posturi, legate de faima și competența lui.

Aproape de la crearea radiodifuziunii romînești, Liviu Rebreanu a făcut parte, cu scurte intermitențe, din Consiliul de conducere și Comitetul de programe al acestei societăți. El aprecia — și pe bună dreptate — că această „lume nouă a undelor" merită și trebuie dirijată, datorită extraordinarului său potențial de penetrare în marile mase, cu toată arta și toată atențiunea. Nu totdeauna, însă, punctul său de vedere era adoptat întocmai. Deseori era pus în fața unor fapte cu care nu putea fi de acord. Totuși, uneori, el a săvîrșit, cu toate obstacolele întîmpinate, o salutară lărgire a cîmpului de activitate a programelor transmise, rafinînd în același timp calitatea conținutului cîntat, citit și vorbit, la microfonul țării. De asemenea, spre satisfac-

ţia publicului ascultător, a înmulţit numărul orelor de transmisie propriu-zisă, fapt care îl mulţumea îndeosebi.

Un alt domeniu cultural, în care s-a simţit participarea lui Liviu Rebreanu, a fost mai cu seamă cel al promovării literaturii originale dramatice, săvîrşită în cadrul Comitetului de lectură al Teatrului Naţional din Bucureşti. Dacă nu mă înşel, prezenţa sa în acest comitet a fost permanentă din 1925. Fie în calitate de reprezentant al Societăţii scriitorilor, fie din partea Autorilor dramatici, fie ca director al teatrului însuşi, el a luat parte la discuţii cu tot sufletul. Rostul său în acest for era să provoace şi să amplifice dezvoltarea creaţiei literaturii dramatice originale, pe care Teatrul Naţional avea menirea s-o popularizeze, reprezentînd-o pe scenele sale.

Dacă — principial — afirma o deosebită generozitate cu privire la acest sector de activitate, el devenea însă foarte exigent cînd venea vorba de apreciat o piesă concretă. Credea că încurajarea unei lucrări deficitare nu ajută nici pe autor, nici, mai cu seamă, patrimoniul literaturii dramatice naţionale.

După trecerea acestui examen, el urmărea cu asiduitate şi obiectivitate consacrarea creaţiei. În acest scop, asista la toate premierele — la care îl însoţeam totdeauna — şi se interesa pe parcurs de soarta lucrării recomandate după lectura autorului respectiv.

Prin prisma acestei datorii şi dorinţe, el a citit zeci şi zeci de lucrări dactilografiate. Cînd la Bucureşti, cînd la vie, retras cu manuscrisul pe birou sau pe o bancă din grădină, citea act după act, piesă

după piesă, nu atît din obligația de a întocmi referatul hotărîtor, cît mai mult de dragul și dorința de a descopere un talent adevărat, un dăruit al scrisului pentru scenă...

Alături de interesul acordat mișcării teatrale și radiofoniei, Liviu Rebreanu s-a preocupat uneori și de producția filmelor. Era la curent cu evoluția mondială și avea posibilitatea să inițieze propuneri pentru o viitoare cinematografie autohtonă.

Pe linia acestor preocupări literar-artistice reamintesc participarea lui la ședințele și congresele P.E.N.-Club-ului, la dezbaterile unor interesante procese literare și, ceva mai rar, în calitate de colaborator la diverse ziare și reviste, pe care, așa cum am amintit, cîteodată le-a și condus.

Prin anii 1939—1940, Liviu Rebreanu a fost solicitat să se ocupe de sectorul teatrelor naționale și operelor de stat, o dată cu conducerea directă a Teatrului Național din București. Cu pasiunea care-l caracteriza, s-a ocupat de reorganizarea teatrelor, de repertorii — care-i luau foarte mult timp. În caracterul acestora se reflectă destul de clar tendința și mentalitatea sa. Ținînd seama numai de criteriile literare și artistice, nefăcînd concesii înclinărilor efemere sau persistente, a reușit să trezească în rîndul spectatorilor un interes aproape de necrezut. Alături de piesele lui Alecsandri, Caragiale, Camil Petrescu, Mușatescu, Mihail Sebastian, se înscriau operele marilor clasici ai literaturii universale: Shakespeare, Molière, Gogol, Schiller, Rostand, Vega, Pirandello, O'Neill, Ibsen...

Iar în cadrul acestui program teatral, a vegheat tot timpul la provocarea acelei stări de spirit care să stimuleze aportul cadrelor artistice pe cele două scene de stat. Pe lîngă cei consacrați, tinerii artiști obțineau, în mai toate piesele, roluri de primă mînă. Experiența făcea casă din ce în ce mai bună cu elanul. El a dispus, tot pe atunci, organizarea unui muzeu al teatrului romînesc, pe care în scurt timp l-a inaugurat și l-a pus la dispoziția publicului. De atunci, sălile și materialul documentar s-au înmulțit necontenit, stîrnind în continuare pînă astăzi interesul documentar și curiozitatea printre cei care, trecînd din sala de spectacol alături, în sanctuarul celor dispăruți din viață, încearcă cu siguranță acel sentiment de admirație manifestat de cei care i-au cunoscut cîndva.

Înființarea așa-zisei „avanpremiere" a constituit o interesantă și abilă prezentare a unui viitor spectacol. Totdeauna, duminica dimineața, viitorii spectatori erau informați și inițiați despre autorul, conținutul, interpretarea, caracteristicile piesei, regia spectacolului sau alte amănunte interesante în legătură cu destinul artistic al piesei. Incinta teatrului era neîncăpătoare pentru a satisface cererile din ce în ce crescînde de bilete. Inovația prinsese și se înscrisese în tradiție.

Tot în această perioadă a ținut să-și manifeste credința că Ardealul de nord ne va reveni cu certitudine, organizînd deseori neuitatele festivaluri „pro Transilvania".

Nu pot să trec peste editarea revistei-program de înaltă ținută literară, care venea să înlocuiască mercantilul și insuficientul așa-zis „program" de pînă atunci, și să nu amintesc inițiativa tipăririi

tuturor pieselor jucate, în colecția : Biblioteca Teatrului Național.

Tot în calitate de director general al teatrelor și operelor are prilejul să extindă legea pensiilor — create de el încă din anul 1929 — asupra tuturor categoriilor de artiști, realizînd prin această operă un act de dreptate de mult așteptat.

Teatrul l-a interesat și l-a pasionat enorm. Se simțea, cum se zice, la el acasă. Patru ani, ultimii din viață, au fost astfel consacrați artei dramatice, pe care o îndrăgise cu treizeci de ani înainte, debutînd ca secretar literar la Craiova.

SFÎRȘIREA

De la o vreme am devenit foarte neliniștită și profund îngrijorată. Aveam impresia că soțul meu, grav bolnav, era plin de amărăciune. Avea respirația chinuitoare și o accentuată oboseală în mers. L-am rugat să renunțe la toate medicamentele, la toate injecțiile, care constatasem că nu-i ameliorează starea sănătății, și să plecăm la Viena. Acolo putea consulta un doctor specialist. Mi-a promis că vom merge, dar înainte ar fi dorit să se odihnească puțin.

La 2 ianuarie 1944 am plecat la vie. Aici ne aștepta locuința nouă, bună, aer curat și liniște deplină. L-am sfătuit să nu părăsească patul cît mai mult timp și să nu facă eforturi fizice care i-ar fi putut dăuna respirației ; să nu se mai gîndească la nimic, decît la liniște și odihnă. Nici să nu citească. Mi-a făgăduit că va face tot ce doresc, cu condiția să rămîn tot timpul lîngă el.

Stam alături de patul său lucrînd, citind. Îi vorbeam din cînd în cînd cît mai încet, menajîndu-l în

toate ocaziile. Își exprima dorința de a sta 7—8 zile la Valea Mare, unde se simțea atît de bine, și îmi reconfirmă că plecarea în străinătate ar fi foarte nimerită. Într-una din zile, însă, opină să consultăm, la Pitești, pe doctorul radiolog Tițescu, cu scopul de a-i face o radiografie a plămînilor. După o scurtă gîndire i-am răspuns că e foarte bine. A doua zi de dimineață — joi, 6 ianuarie — consultînd medicul, îi făcea cunoscută greutatea ce simțea în respirație și în orice mișcare. Aceste stări îi amărau viața și-l făceau să vadă totul în negru, așteptînd chiar moartea. Ținea cu tot dinadinsul să afle din ce cauză avea de cîtva timp o atît de mare insuficiență în respirație.

După executarea radiografiei, doctorul constată că partea interioară, din mijlocul lobului drept, era opacă, adică în congestie. Această stare a plămînului provoca dificultatea în respirație. Îi promise apoi că, a doua zi la zece, îi va aduce personal la vie filmul uscat, însoțit de toate explicațiile necesare pentru viitoarele consultații. Îl mai sfătuia să apeleze la serviciile unui medic specialist din București, înainte de plecarea din țară. În eventualitatea unui tratament radioterapic, îi recomanda pe doctorul Jovin. În sfîrșit, Liviu s-a mai liniștit, deoarece lămuririle aflate îi dădeau oarecare nădejdi de bine. Pe drum, la întoarcerea spre vie, mi-a spus că e îngrozitor să te tratezi de o boală atîta vreme și să-ți meargă din ce în ce mai rău, cum s-a întîmplat cu el pînă acum. Va încerca neapărat să vindece congestia și astfel să-și amelioreze poate sănătatea.

Eu remarcasem însă o tristețe, o neliniște reținută în privirea și atitudinea doctorului Tițescu,

constatări care mi-au dat un fior de groază. N-am putut cere atunci nici o explicație, din cauza prezenței lui Liviu. Depresiunea mea sufletească nu scăpă însă soțului meu și, căutînd să mă îmbărbăteze, el mă asigură din nou că vom pleca la Viena și va consulta somitățile de acolo. La rîndu-mi, am încercat să-i aduc nădejdi, asigurîndu-l că însănătoșirea va veni destul de curînd.

În fața sobei încărcată cu jăratic, care radia o căldură plăcută, am stat amîndoi de vorbă pînă tîrziu, spre orele zece, cînd l-am rugat să se odihnească, să caute să adoarmă. Am trecut în camera mea. Toată noaptea n-am închis ochii. Auzeam respirația scurtă a lui Liviu și mă întrebam dacă doarme, dacă se odihnește într-adevăr...

Dis-de-dimineață, nerăbdătoare, am plecat cu mașina la Pitești să cer personal toate explicațiile doctorului radiolog. Sunînd, l-am trezit chiar din somn, și astfel am putut fi amîndoi singuri, pentru a putea discuta și judeca în toată liniștea. Mi-a afirmat că la plămînul drept ar exista o tumoare de mărimea unei portocale mijlocii. „— Cancer?“ întreb... N-ar putea să precizeze de ce natură era tumoarea, dar trebuia să iau cunoștință că Liviu Rebreanu este grav bolnav și mă ruga să plec cît mai neîntîrziat la București, unde să provoc un consult al celor mai buni doctori interniști. I-am mulțumit pentru sinceritatea arătată și l-am rugat să dea un telefon copiilor Puia și Radu, pentru ca ei să poată stabili în prealabil amănuntele privitoare la acest consult, care doream să aibă loc chiar în aceeași zi la orele 7 seara. La ple-

care, mă asigură că spre prînz va veni cu radiografia la vie.

Între timp, Liviu se deşteptase şi mă aştepta impacientat în pridvor. Cînd m-a văzut, mi-a spus cu bunătatea lui obişnuită, însoţită de un zîmbet luminos :

— Unde ai fost ? Te-ai speriat, Fănişor, din pricina mea. Îţi mulţumesc şi te preţuiesc ca pe nimeni altul.

La prînz, cînd a venit doctorul cu radiografia, am remarcat amîndoi pata cît o portocală, care era foarte vizibilă, la plămînul drept. Medicul radiolog l-a asigurat că este trecătoare. Dar adăugă că ar fi bine să plecăm imediat la Bucureşti, pentru a lua lucrurile în pripă. Eu am hotărît, natural, să pornim îndată, pentru a cere, cît mai neîntîrziat, avizul medicilor.

— Bine, bine, dar cum vei face să întrunim doctorii ? zise Liviu.

— Am aranjat absolut totul, nu avea nici o grijă.

Consultul medicilor a avut loc la 7 seara. După examinarea bolnavului, doctorii, discutînd şi chibzuind împreună, ne-au comunicat că Liviu ar avea un chist hidatic. Au mai hotărît că, a doua zi, un medic de la Institutul Cantacuzino să-i facă o injecţie în braţ în scopul de a se constata ce reacţie provoacă. În plus, trebuia să repete radiografiile în diferite poziţii. Prescripţiunile s-au executat întocmai. Reacţia injecţiei a fost puternică, pe braţ apăruse o pată ca o floare îmbujorată. Radiografiile arătau, în toate poziţiile, aceeaşi pată opacă.

— Ce urmează acum ? Poate Viena ? am întrebat eu... Doctorii însă erau de părere să încercăm totul în Bucureşti.

Toată iarna, Liviu, deşi obosit, pot spune chiar bolnav, a continuat să se ocupe de conducerea teatrelor. Nu se menaja de loc. Îi reaminteam din cînd în cînd necesitatea operaţiei şi îl rugam tot timpul să evite eforturile. Totul era în zadar. Scriitorul nu admitea să nu muncească.

2 aprilie. La Bucureşti. Liviu era grav bolnav. În a patra zi a unei pneumonii care-i dădea o temperatură de 40 de grade.

4 aprilie, primul bombardament american în plină zi asupra Bucureştiului. Alarmă !... L-am rugat pe Liviu să se dea jos din pat, l-am ajutat să îmbrace un halat şi am trecut în vestibul, sub o grindă de beton, un loc ce părea mai bine adăpostit. Rebreanu se aşează într-un fotoliu, rezemîndu-şi capul pe umărul meu. Deodată începu infernul ! Majoritatea geamurilor s-au spart. O schijă a pătruns prin fereastra de la baie şi s-a înfipt în plafon. Patul, pe care soţul meu îl părăsise cu cîteva minute înainte, a fost împroşcat cu mii de aşchii de sticlă. Prin toată casa, schije şi sticlă aproape pulverizată. Amîndoi, strînşi unul de altul, încercam emoţii dăunătoare. Liviu abia mai putea respira, trecea prin suferinţe cumplite, iar eu, neputîndu-i da nici un ajutor, eram sfîşiată de durere. Nici unul nu vorbeam. O nesiguranţă, o teamă explicabilă ne oprea de la orice gînd şi acţiune. Încetul cu încetul, bombardamentul s-a sfîrşit. Nu mă gîndeam decît cum să aşez bolnavul, care avea atîta nevoie de linişte şi repaus. Grava maladie nu-i îngăduia să stea decît culcat. Toate geamurile fiind sparte, în toată casa era un puternic curent, care-i putea agrava starea. Puia şi Radu sosiră imediat. Cu toţii

am decis să transportăm pe Liviu la vie, departe de pericolul bombardamentelor, care, desigur, aveau să se repete.

Aproape de orele şase, am plecat cu maşina din Bucureşti, luînd şi pe Puia cu noi. Drumul pînă la barieră a fost de neuitat. Cea mai dureroasă privelişte pentru noi. Peste tot dărîmături, oameni ucişi, cai morţi, tramvaie răsturnate, stîlcite, care barau drumul, caldarîmul distrus. La un moment dat, am fost obligaţi să ne întoarcem din drum şi să ieşim din Bucureşti — făcînd un mare ocol — prin şoseaua Kiseleff. Liviu ţinea ochii închişi şi era desfigurat. Nimeni nu vorbea. În sfîrşit, după trei ore, pe la nouă şi jumătate, am ajuns la vie. L-am coborît din maşină : era complet istovit. El nu bănuia că pneumonia pe care o contractase ne dădea puţine speranţe de salvare. Boala era dublată de efectele tumorii plămînului drept şi de un vechi emfizem, la care se adăuga şi neiertătoarea neglijenţă din timpul iernii, cînd a omis orice tratament.

A stat în pat două luni. Ce boală grea ! Bietul Liviu ! În tot cursul suferinţei nu m-am mişcat de lîngă el. De asemenea Puia noastră. Tot timpul am chemat din Bucureşti pe cei mai de seamă doctori. O vară a mea, doctoriţă, a locuit în acele tragice momente la noi. În cursul bolii, soţul meu nu s-a plîns niciodată de durere. Suferea totul cu stoicism. Şi încet-încet, datorită rezistenţei şi îngrijirii, a izbutit să intre, după două luni, în convalescenţă. Era atît de slăbit, că se menţinea cu greutate pe picioare. Refacerea mergea greu. Îi lipsea

pofta de mîncare. Musculatura dispăruse aproape complet. Îmi spunea mereu că trebuie să treacă multă vreme pînă cînd ar putea să se vadă iar zdravăn.

Sîntem în iunie. Cald, frumos, flori multe, minunate, dealurile în toiul verdeţei şi aerul îmbietor la sănătate... Doctorii recomandaseră ca Liviu să stea toată ziua afară în pridvor, cît mai liniştit, şi să fie cît mai supraalimentat; să nu citească, să vorbească puţin, să nu se oştenească.

Începutul lui iulie. Liviu are voie să facă mici plimbări. Însoţit totdeauna de Puia, începu să meargă puţin prin vie, printre rîndurile de trandafiri atît de dragi lui. Pofta de mîncare creştea, de asemenea voioşia, mai apropiată de fiinţa lui. Stătea ore întregi în fotoliu şi privea toate dealurile, pădurea şi animaţia de pe şosea. Trăia astfel viaţa satului. Seară de seară, după retragerea Puiei la odihnă, şedeam amîndoi în pridvor. Privea cerul, luna plină şi, în liniştea adîncă a nopţii, asculta trilurile păsărilor.

Aveam mare grijă să fie îmbrăcat călduros. Să vorbească aproape în şoaptă. Uneori, cînd venea vorba despre proiectele lui literare, despre ce ar dori să mai scrie, îmi spunea, între altele:

— Îmi pare că tot eu sînt chemat să scriu despre epoca aceasta...

Îl ascultam. Eram fericită de gîndurile care-l animau. Dar îmi ziceam că trebuie să am grijă ca toate acestea să nu-l obosească prea mult. Şi după ce mai zăboveam puţin în pridvor, îl rugam să ne retragem la odihnă. Mă ridicam, îi ofeream braţul ca să se rezeme de mine şi atunci îl auzeam:

— Cine ar fi zis, Fanny dragă, că în loc să te rezemi tu pe umerii mei atît de puternici, am să mă sprijin eu pe umerii tăi delicaţi !

Dimineaţa, după vizita doctorului din Piteşti, petrecîndu-l la plecare, i-am destăinuit toată grija şi durerea ce resimt din cauza bolii soţului meu. Deşi doctorii mă asigurau permanent că totul se va remedia, nu observam nici o ameliorare în timpul acestei convalescenţe. Doctorul mi-a explicat că din cauza acelei tumori, care îi dă o boală cu totul deosebită, refacerea poate întîrzia. Problema tratării tumorii nu se putea pune decît după întremarea bolnavului. Ah ! Tumoarea aceea... Chistul hidatic... Era, într-adevăr, o realitate — un ghimpe groaznic — care se înfipsese adînc în inima mea. Cu vorbe potrivite, doctorul mă încuraja mereu. În creierul meu reveneau însă mereu, invariabil, aceste două vorbe : „Viena !", „Operaţie !"

Într-o zi, Liviu, sprijinit de Puia, făcea o mică plimbare. M-am uitat la mersul lui. Era destul de sigur. Slăbiciunea era însă excesivă. Numai încurajările tuturora mă făceau să mai sper într-o refacere.

Ziua a trecut cu bine. Toată lumea din casa noastră, din curtea noastră, simţea o bucurie cînd vedea din nou pe Liviu Rebreanu plimbîndu-se prin grădină şi rostind din cînd în cînd o vorbă bună. Într-o seară plăcută, cum mi se păreau toate de cînd Liviu era în convalescenţă, cînd eram singuri în pridvor el mi-a vorbit încet :

— *Abia aştept să mă însănătoşesc ca să-ţi povestesc impresiile, sentimentele şi observaţiile omului între viaţă şi moarte, trăite obiectiv, fiind pre-*

gătit pentru trecerea pragului, nu prin vorbe, ci prin apropierea treptată de nefiinţă...

Un fior rece mi-a înghețat inima. Tumoarea plămînului drept îmi revenea în minte... tăceam.

— Ce zici, Fănişor ?...

— Nimic, Liviu meu, mi-e drag să te-ascult...

Am ajuns în luna august şi, spre marea noastră bucurie, sănătatea soţului meu părea că progresează. Deşi era încă foarte slab, începuse să facă singur scurte plimbări, urmărit de aproape de Puia. De altfel, afirma că se simte din ce în ce mai bine. La un scurt răstimp, îşi manifestă dorinţa de a se duce la Pucioasa, unde funcţiona acum ministerul de resort.

M-am înspăimîntat şi i-am spus că ar fi o necugetare să se expună urmărilor unui drum atît de lung cu maşina. L-am întrebat cum de s-a putut gîndi la acest efort, insuportabil pentru el. Mi-a răspuns că ţinea neapărat să ia contact cu forul conducător. Voia să-l convingă personal de urmările bolii încercate. Crezînd că nu va pleca fără mine, am refuzat să merg. Totuşi, acest om, de obicei blînd şi bun, a fost neobişnuit de stăruitor şi... am fixat plecarea pentru a doua zi la zece dimineaţa.

Sosind la Pucioasa, am constatat că soţul meu arăta foarte obosit. După unele convorbiri personale şi după ce şi-a luat rămas bun, Liviu, deşi i se propusese să amîne întoarcerea pentru a doua zi, a decis să plecăm imediat. N-a mai vrut să rămînă nici la dejun.

La 5 seara am ajuns. L-am ajutat să se dezbrace şi apoi s-a aşezat în pat. Dorea să mănînce ceva uşor şi să bea, în special, un lapte fierbinte. M-a rugat să nu fiu supărată de efortul pe care l-a făcut. Mă asigura că a doua zi se va simţi mai bine şi va mînca mai mult. În ziua următoare, însă, n-a părăsit patul, motivînd că vrea să se odihnească. Seara a dorit şi a cerut să stăm, ca de obicei, în pridvor. Ajutîndu-l să se îmbrace bine, am luat loc lîngă el. Rămînînd în doi, aveam prilejul să constat din nou insuficienţa respiraţiei. Îl mîngîiam uşor pe frunte şi căutam să nu-l impresionez cu exteriorizarea grijii mele. Într-un tîrziu, i-am spus să rămînă liniştit în fotoliu pînă mă voi reîntoarce pentru culcare. N-au trecut decît cîteva minute şi am auzit un zgomot puternic. Puia şi cu mine alergarăm. Ce se întîmplase? Liviu căzuse în hol. Era lungit pe spate, cu privirea rătăcită... Se căznea în zadar să se ridice singur. Cu mare greutate, l-am ajutat amîndouă să se ridice. Treptat, şi-a revenit oarecum şi a început să ne spună să nu ne speriem, căci a fost o simplă alunecare. Un doctor polonez, care locuia la noi şi care îl îngrijea în această perioadă împreună cu doctorii bucureşteni, mi-a afirmat că „inima nu este ce ar trebui să fie..."

Din seara aceea, Liviu nu s-a mai ridicat din pat. Toată atenţia doctorului se concentra acum asupra cordului. Toate injecţiile, toate medicamentele conţineau tonice cardiace. L-am întrebat ce este de făcut, dacă nu cumva este nevoie să chem urgent din nou un specialist din Bucureşti. Doctorul era de părere că în situaţia actuală medicamen-

tele administrate sînt suficiente pentru o redresare a inimii.

Nu a fost însă așa. Rebreanu nu s-a mai putut ridica din pat, și suferința s-a mărit din zi în zi. Mereu lucid, își dădea uneori seama că se stinge, dar căuta să înfrunte cumplita realitate, arătîndu-se încrezător în îngrijirile medicului și ale noastre, zîmbindu-mi ori de cîte ori putea, spunîndu-mi vorbele de mîngîiere și încurajare pe care nu le voi uita toată viața.

În starea aceasta de slăbiciune și topire treptată, cînd se simțea vlăguit și numai mintea lui ageră și frămîntată mereu de gînduri mai avea putere, a trăit momentul aflării istoricului act al Eliberării din ziua de 23 August. Fața i s-a luminat la gîndul că se deschid drumuri noi poporului pe care-l iubise atîta. Speranța că Ardealul se va alipi la Romînia, că locurile lui natale nu vor mai fi separate de țară, iar frații săi vor avea probabil o viață mai bună și mai dreaptă, îi mijea pe chipul încununat de argintul părului. Fruntea lui largă, înțeleaptă, pe care o priveam în zilele acelea cu îngrijorare și teamă, era sărutată de șuvița desprinsă din acel argint al cununii, făcîndu-i și mai limpezi ochii albaștri. Totuși, nu o dată l-am surprins lăcrimînd și strîngîndu-și mîinile slăbite de boală, mîinile lui odinioară viguroase și atît de expresive, acum albe ca obrazul său. Îl frămînta visul de a-și vedea poporul într-o stare mai bună. Dorea să se bucure de cultură și cei mai umili fii ai pămîntului, truditorii ogoarelor. Visa biblioteci la sate, cărți în casa fiecărui om, o înflorire a înțelepciunii și darurilor artistice ale celor mulți. Năzuise totdeauna spre acea largă răspîndire a culturii și spre înlesnirile

materiale care să asigure oamenilor un trai mai demn, mai plin, mai drept. Dorise din tinerețe ca scriitorii să aibă parte de adevărata prețuire și de o organizare mai rodnică, dîndu-li-se răspunderea cuvenită.

Spera în înfăptuirea acestor visuri, le întîmpina și acum, în sfîrșeala pricinuită de necruțătoarea boală, dar se și întrista la gîndul că el va dispărea în curînd...

Și într-adevăr, a murit înainte de a putea asista la revoluția culturală săvîrșită, ce a însoțit prefacerile întregii noastre vieți economice, sociale și politice.

Liviu Rebreanu a visat multe lucruri măreți și le-a dorit din adîncul inimii. Dar nu a bănuit poate că așa de curînd operele sale, ca și ale celorlalți scriitori legați de năzuințele poporului, vor fi răspîndite atît de larg și vor pătrunde în bibliotecile celor mai îndepărtate cătune și în casele celor mulți.

Și acum să amintesc cum s-a sfîrșit Liviu Rebreanu din pricina cumplitei boli. După cum am arătat, avea clipe cînd credea că sfîrșitul îi este foarte apropiat. Alteori însă încolțea speranța în însănătoșire. Stăpînit de un asemenea gînd, cu trei zile înainte de a se sfîrși, a insistat să solicităm o ambulanță, pentru a se interna de urgență în clinica doctorului Lupu, care l-a consultat de altfel în cîteva rînduri la Valea Mare. Pentru îndeplinirea acestui gînd, Radu a plecat cu primul tren.

Puia și cu mine am rămas lîngă el. Alături de

noi se afla şi scriitorul Ludovic Dauş [1], care sosise chiar în dimineaţa aceea din Bucureşti ca să-şi vadă prietenul. A doua zi, 31 august dimineaţa, autoambulanţa a şi sosit. Doctorul Tiţescu, care era lîngă soţul meu, a opinat să fie transportat aşa cum se găseşte la Bucureşti. Cu toată stăruinţa doctorului, eu nu am fost de acord. Impresia mea era că îi este foarte rău şi nu ar putea suporta călătoria. De aceea, ambulanţa s-a întors goală.

Boala progresa repede. Liviu nu se mai putea ridica şi se hrănea cu dificultate. Pofta de mîncare dispărea din ce în ce. O dată am insistat totuşi să bea puţin lapte, o linguriţă, două. El s-a uitat lung la mine, cu ochii cei albaştri, care acum erau înlăcrimaţi, şi cu efort a spus :

— Să nu se frîngă crucea, Fanny dragă.

Nu primea să fie îngrijit decît de mine şi de Puia. Îşi păstra luciditatea. Avînd mai tot timpul pe Puia lîngă el, i-a vorbit multe lucruri interesante. Boala, slăbiciunea, starea inimii îmi creau o îngrijorare excepţională, dar niciodată nu m-am gîndit că va fi ultima zi din viaţa soţului meu.

În seara acestei zile de 31 august, pe la orele zece, după ce Ludovic Dauş a venit să-i spună cîteva cuvinte, şi Puia, care nu era de gardă, s-a retras în camera ei, m-am aşezat pe fotoliu în faţa lui Liviu şi mă gîndeam să trec în caietul cu însemnări evenimentele zilei. Stinsesem lampa cea mare şi lucram la cea mică, a cărei lumină nu tulbura liniştea bolnavului. Între timp, observam că Liviu nu dormea şi era foarte agitat. M-am dus lîngă el. L-am întrebat dacă vrea ceva. Mi-a răspuns că

[1] Singurul scriitor, singurul om străin de familia noastră care a văzut pe Rebreanu în timpul cruntei boli.

ţine să mă culc. Făgăduindu-i că nu voi mai întîrzia mult, i-am dat o linguriţă cu apă zaharată. Imediat i-am luat pulsul, care marca mari intermitenţe. Eram foarte neliniştită. I-am dat un întăritor pentru inimă. El s-a supus, dar a insistat din nou să mă culc. Pentru a nu-l enerva, nu l-am contrazis. Aştepta liniştit şi ţinea ochii deschişi. L-am întrebat cum se simte şi dacă nu cumva vrea să anunţ doctorul.

— Nu mă doare nimic, Fănişor, sînt mulţumit să te culci.

L-am mîngîiat şi i-am urat noapte bună, l-am acoperit cu un pled şi m-am întins pe divanul de lîngă el. Ascultam cu atenţie încordată respiraţia, care abia-abia mai era perceptibilă... Deodată am simţit, sau mai bine zis am avut impresia, că Liviu întinde mîinile spre perna mea... I-am bănuit neliniştea. M-am ridicat imediat. I-am prins mîinile : două sloiuri de gheaţă... Am aprins lumina cea mare şi am trecut lîngă el să-i prind pulsul. Era aşa de slab că nu-l mai simţeam. Mă rugă să-i dau un pahar cu apă fără zahăr. În momentul cînd să-i dau apa cu linguriţa, s-a ridicat voiniceşte şi a luat cu toată vigoarea paharul, a băut tot conţinutul pînă la fund. Se reaşeză pe pernă. Mă urmărea cu privirea şi-mi surîdea. Nu-mi puteam da seama dacă în sufletul meu îşi făcuse loc teama sau bucuria ! Nu ştiam. Toată această mişcare m-a uluit şi, gînditoare, m-am aşezat lîngă el. Căuta să-mi spună că în spate îl ţine ceva ca o gheară. Am vrut să-i pun o compresă, dar a refuzat, asigurîndu-mă că nu-l doare nimic. Simţea numai o presiune în acel loc. Am început să-l masez pe spinare şi, privindu-mă duios, a îngînat :

— Ce bine mă îngrijeşti ! Eşti o sfîntă. Mîinile tale sînt sfinte, Fănişor...

Deodată, s-a lăsat uşor pe spate şi a început să tuşească încet, fără eforturi. Ascult. Tuse neobişnuită. Îmi făcea impresia că era o tuse amestecată cu un fel de gîlgîire în piept. În acest timp mîinile deveneau din ce în ce mai reci. Pulsul dispăruse aproape cu totul. Atunci m-am aplecat, cu intenţia să-i ascult inima... N-am mai îndrăznit, de teamă să nu-l tulbur. El mă privea mereu şi orice mişcare a mea o urmărea cu ochii. Aveam impresia că voia să citească pe faţa mea ce se întîmplă cu el, să afle prin ce trece. L-am întrebat încet :

— Liviu meu, doreşti ceva ? şi el mi-a răspuns clar :

— Nu mai am nici o dorinţă. Ce grea e viaţa, Fanny dragă, dar ce greu se sfîrşeşte !

M-am aşezat în genunchi, i-am netezit uşor fruntea frumoasă, i-am frecat mîinile îngheţate... Mă uitam necontenit la el. Chipul lui era ireal de alb. Ochii aţintiţi necontenit asupra mea. Îmi surîdea blînd.

Sufletul îmi fu cuprins de o tulburare ciudată. M-am ridicat, spunîndu-i că trebuie să o chem pe Puia.

— Nu, las-o, te rog, să se odihnească, trebuie să fie obosită de atîta veghere... îmi şopti el.

Cu aceste cuvinte am ieşit din cameră, am trecut întîi pe la Dauş, rugîndu-l să se îmbrace, deoarece cred că este sfîrşitul lui Liviu Rebreanu. M-am dus la Puia şi am trezit-o, rugînd-o să vie repede lîngă tăicuţul ei nepreţuit. Îi împărtăşii şi ei impresia că Liviu trăieşte ultimele lui clipe. Puia a sărit din

așternut și amîndouă, fără zgomot și vorbă, am trecut lîngă Liviu meu.

L-am găsit șezînd liniștit pe spate, și simțind intrarea noastră, ne privea cu mulțumire vădită. Puia a îngenunchiat lîngă el, i-a cuprins mîinile reci și a început să i le frece pentru a le încălzi. În acest timp, îl întrebă :

— Nu mă mai cunoști, tăicuțule drag ?

Liviu întoarse capul spre ea și zise :

— Cum să nu te cunosc, Puio, nu ești tu doar fetița mea mult iubită ?

În timpul acesta, Ludovic Dauș se alăturase durerii noastre...

Privirile lui Liviu Rebreanu rătăciră o clipă prin toată camera, de parcă ar fi căutat ceva, ca, deodată, să se oprească asupra mea. Mă privi liniștit... La rîndu-mi, nu-l pierdeam din ochi... Deodată observ că ochii lui privesc din ce în ce mai neobișnuit... Cu grijă și spaimă, l-am întrebat :

— Ce faci, Liviu meu scump ? Ce ai ?...

Chipul său a avut o ușoară tresărire, o înviorare, o luminare, și-mi răspunse domol, dar foarte clar :

— Nu te speria, Fanny dragă, ai răbdare și încredere !... Apoi o bobiță de lacrimă picură sfioasă pe sub pleoapa lui și, fără suspin, fără zbucium, închise ușor ochii și trecu din viață, prin simpla sfîrșire a ființei... Îndurerată am prins în inimă bobița de lacrimă, dăruită mie o dată cu ultimele lui cuvinte...

Liviu Rebreanu a suferit de pneumonie și de cancer pulmonar. A murit la 1 septembrie 1944, orele două fără zece noaptea. A fost înmormîntat

la 3 septembrie, în comuna Valea Mare, regiunea Argeș. După trei luni, l-am adus la București, așezîndu-l la cimitirul Bellu, ca să-l avem mereu sub veghea noastră. O lespede mare de piatră albă, înflorită cu motive de artă aleasă, păstrează numele aceluia care, pornind din sînul celor mulți și odinioară năpăstuiți, și-a făcut un țel din a le evoca suferințele și luptele.

Mogoșoaia—București
1959—1961

CUPRINS

Pag.

Cuvînt înainte 7
Întîlnirea noastră 9
Naşterea din Tîrlişiua 20
Maieru, leagăn al copilăriei 24
Epoca şcolii, a adolescenţei şi a năzuinţelor . . 40
Ajuns în Bucureşti 59
Căminul nostru 68
Anii de restrişte (1916—1918) 74
Liviu Rebreanu — părinte 122
Apariţia lui *Ion* 127
Geneza *Pădurii spînzuraţilor* 136
Pe drumurile ţării 151
Munca de creaţie continuă 157
Preocupat de artă şi cultură 166
Via de la Valea Mare 172
Truda *Răscoalei* — cum scria romancierul . . 179
La jumătate de veac (1885—1935) 197
Ultimele cărţi 209
Academician 214
Noi activităţi culturale 221
Sfîrşirea 226

ILUSTRAŢII ŞI FACSIMILE

1 – Fanny și Liviu Rebreanu în perioada cînd s-au cunoscut

2 – Mama scriitorului — Ludovica Rebreanu, născută Diuganu.

3 – Tatăl scriitorului – învățătorul Vasile Rebreanu

4 – Imaginea casei din Prislop a învățătorului Rebreanu, la cîteva decenii după ce familia se mutase la Năsăud

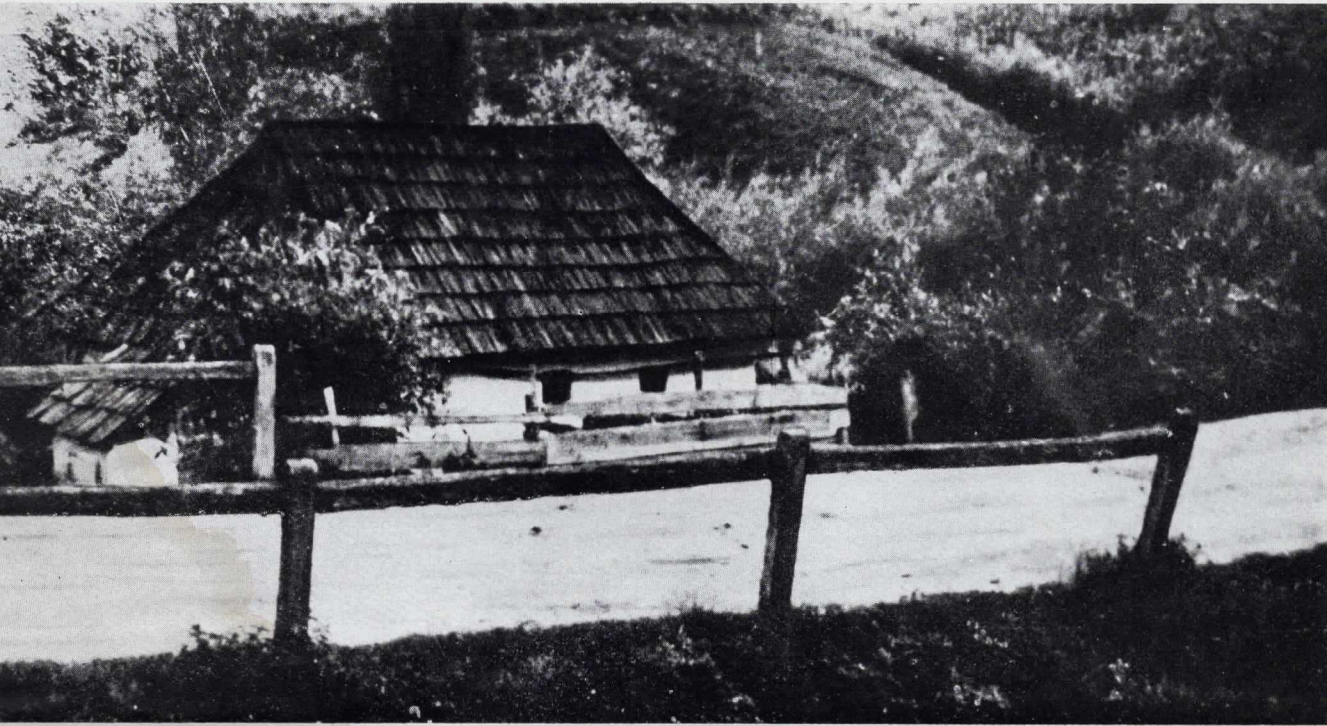

5 ~ Casa lui Ion Pop ~ Glanetaşu

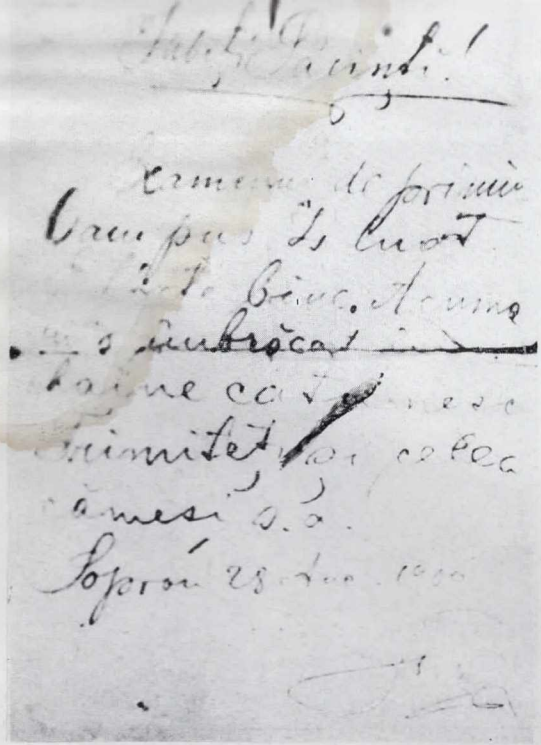

6 ~ Scrisoare adresată de Liviu părinților în perioada liceului militar

7 ~ Liviu Rebreanu ~ elev al școlii militare

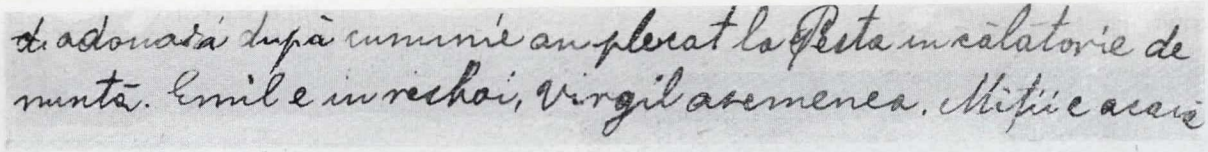

8 – Fragment dintr-o scrisoare a mamei scriitorului (1918)

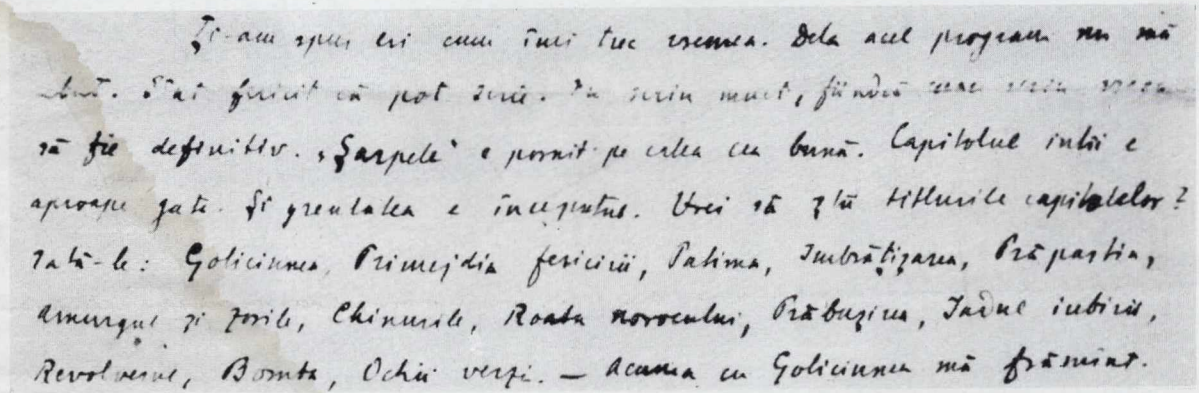

9 – Fragment dintr-o scrisoare adresată soției în timpul refugiului (1918)

10 ~ Liviu Rebreanu împreună cu fiica sa, Puia (1914)

Altfel nu avem pe-aici noutăți, decît că mîine, Duminecă seară, izgonăvesc cu Ion. Mai am 24 pagini de transcris în total. Ura! Știu c'am sfîrșit. Voiam să mai termin două nuvele, dar nu mai fac nimic. Mă odihnesc Luni, Marți, Miercuri, iar Joi dimineață plec la tine, măicuță dragă și mult dorită. Joi seară

11 – Fragment dintr-o scrisoare către soție (1920)

Sărăcuța a rămas în urmă de tot, acolo, mic, pierdut nimic nu s'an schimbat... Căsuța rămîne ca dispărut, afară de-un luceafăr — altele tot... Viața merge înainte, nepăsătoare, trece peste lacrimile, peste suferințile, bucuriile, patimile, idealurile... înainte, mereu înainte!... Un om, zece, o mie, care fiecare își închipuie că lumea există numai pentru dînsul, se prefac în nimic, iar lumea rece, trece mereu aceeași impasibilă, necruțătoare cu hainele ei cenușie...

Familia Herdelea face... numai copilele cailor bocăne pe pietrele zgrele, vizitiul îndeamnă din cînd în cînd și roțile scrîșnesc monoton, fatalmente ca viața...

Trăsura trece repede prin Fundeni, peste [illegible]
Șamșu și apoi intră curînd în zorzonul cel mare care [illegible] Bucovina și cu Ardealul ca o fîșie pustiască de oțel...

Sfîrșit

Lugoș, 14 August v. 1. [illegible]

L. Rebreanu

Transcrierea sfîrșită Dum. 3 Oct. n. 1920

12 – Ultima filă din manuscrisul romanului *Ion*

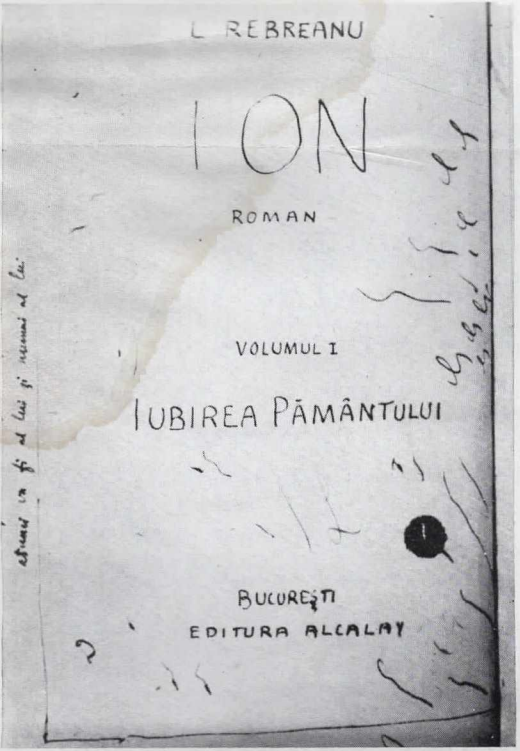

13 – Proiectul scriitorului pentru coperta romanului *Ion*

14 – Scriitorul în 1922

29 April 1915.

Scumpii mei,

sânt în partea nord-vestică a Galiției; până reuma bine și sănătos... V'am mai scris; nu știu, primitu-mi-ați corespondențele? Sânt comandantul alor două tunuri, în linia primă de foc — alăturea de pedestrime... Poziția nu mi-e ceva splendită, căci locul nost nu-i, unde-i... Traiul mi-e destul de bun; locuința mi-e o groapă, dar foarte arangiată... Pe curând voiu fi denumit de cadet (scrisorile îmi sunt înaintate deja) și-atunci mi-se va îmbunătăți și starea materială. Bineînțeles, aicea nu am lipsă de parale, dar voi fi bine după terminarea războiului, dacă voiu scăpa teafăr... Am presimțiri rele, dar mai bine tunuri sfărâmate decât o viață stinsă... Cred că mă înțelegi... — Livia îmi scrie mereu... Scrieți-mi și voi... Atâta plăcere îmi face epistolele scumpilor mei!!!! Ce mai face pe-acolo? Pe Aurel? Îl salut... și tă sărut și pe voi de nenumărateori... Emil.

15 – Scrisoarea lui Emil Rebreanu de pe frontul din Galiția

16 – Emil Rebreanu, fratele scriitorului, în timpul războiului din 1914-1917

17 – Monumentul funerar al lui Emil Rebreanu

18 – Caricatură din 1925

19 – Coperta primei traduceri din opera lui L. Rebreanu
(*Pădurea spînzuraților* în cehă – 1928)

Adevărat că e și nespus de greu ceeace fac eu acuma. Inspirația se ițbește în fiecare clipă de piedeci, de necunoașterea cutărui amănunt al epocei. Așa de pildă pe eroul meu din anul 3000 înainte Christos trebue să-l fac mare agricultor. Ei bine, sînt o grămadă de amănunte pentru care trebue să consult mereu izvoare. Există pe vremea aceea plugul și cum era? Cum erau casele? Ce mobilier aveau? Etc. Trasforgit multe de toate. Apoi unde pui încurcătura cu numele. În cărți se întrebuințează de obicciu numele de zei al orașelor sau ale din epoca greco-romană; ceea ce nu trebue celor vechi egipteni..

20 – Fragment dintr-o scrisoare din 1924

Și un vîrtej aprig, viu, sacadat care desigur vrea să fie viitorul lumii noui. O simt și eu lumea nouă. Vine. Nu e gata. E încă în aer sau în mădularele părinților. Se pregătește. Poate să dea-seară nimic sau peste un secol, două, mai multe. Lumea noastră, cea în care ne-am născut noi cu ei de azi, se duce iremediabil. De aceea pierd deseară crăpăturile anunțătoare de prăbușire. Sufletul omului înșuși se sbuciumă înspăimîntat de necunoscutul ce-l presimte... Poate că lumea nouă se pregătește chiar în Rusia sau poate în alt colț al pămîntului. Dacă ea cuprinde câteva secole în viața bietei omeniri? Dar apoi în viața pămîntului? Poate peste mii de ani ce va fi viața omului? Va mai fi omul om în sensul de azi? Și doar peste mii de ani e o clipă în fața de milioane de ani ani sînt veșnicii planetei noastre. Toate frămîntările de viitor ale omului de azi

21 – Însemnare din 1931

22 – Casa de la Valea-Mare

23 – Biroul scriitorului

Mereu timpul frește acum mă interesează mai mult romanul Răscoala. Mergi Fănișor drag. Am lăsat toate lucrările și scriu chiar și vinerea; dacă nu mă sâcâie pe mine, ca să fiu amenințat pentru neplăceri. Așișderea înaintez mult mai bine. Dacă aș merge în ritmul de acum cred că pela sfârșitul lui septembrie aș fi complect gata. În mare caz mi-aș face bine. Spun că are să-ți placă. Sînt curios să citești capitolele pe care nu le cunoști și în care am început scrierea. Dacă ți-au plăcut scenele de Regiment e imposibil să nu te impresioneze cele din Răscoala mea care, nădăjduiesc, fără modestie, sînt nițelenuș mai puternice. Dar să las entuziasmul meu părintesc pe seama altora. Un singur lucru e cert = merge.

Fiindcă fac romane lungi mă tulbură și la scrisori lungi. Ziceam că-ți scriu domnii vădmi și mite... Dar tu să nu fii mâhnită, Fănișor! Curaj! Toate necazurile sînt

24 – Fragment dintr-o scrisoare din epoca elaborării *Răscoalei* adresată soției

ROMÂNIA LITERARĂ

GAZETĂ SĂPTĂMÂNALĂ DE CRITICĂ ȘI INFORMAȚIE LITERARĂ ARTISTICĂ ȘI CULTURALĂ

No. 21 DIRECTOR LIVIU REBREANU 5 LEI

SÂMBĂTĂ 9 IULIE 1932 • REDACȚIA & ADMINISTRAȚIA: BUCUREȘTI, STRADA PIETĂȚII, 28, TEL. 201.09 • ABONAMENTE PE UN AN 300, 500 și 1000 LEI

Varietăți eminesciene

II.

de G. Călinescu

Aspect

de Andrei Tudor

25 – Frontispiciul *Romîniei literare*, revistă condusă de scriitor

Luni, 3 Iunie 1935

Sîmbătă, 1 Iunie îmi telefonează Marton Herz că o casă centrală de editură
dela Moscova i-a cerut romane românești pe care să le publice în ruseşte ca
un început de apropiere culturală. El vrea să propue „Ion"; mai cere şi câteva
romane. I-am spus de „Răscoala" că o traduce d-na Feodoroff, că Ostrovski ştie
despre asta şi Boris Pilniak în Sakia, etc.

26 – Însemnare a scriitorului din 1935

27 – Scriitorul la cincizeci de ani

28 – Împreună cu soția în 1938

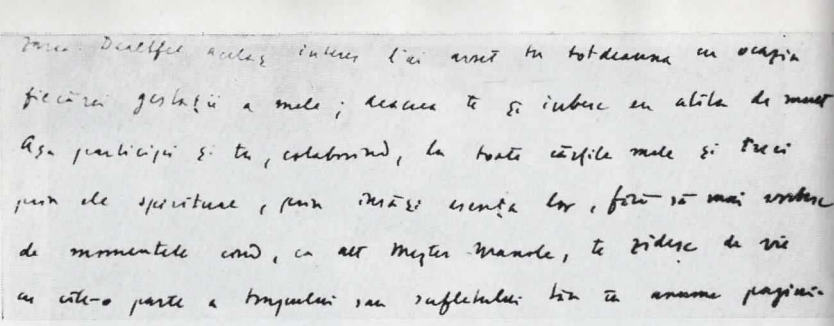

29 – Fragment dintr-o scrisoare către soție (1938)

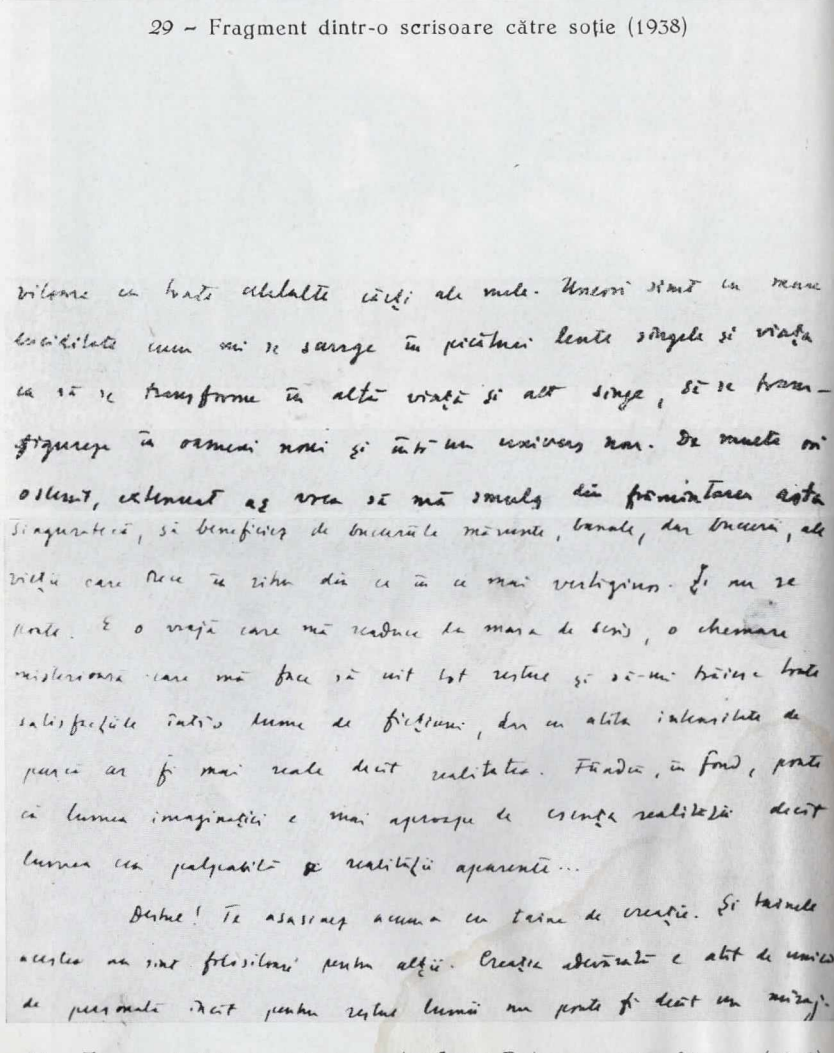

30 – Fragment dintr-o scrisoare a lui Liviu Rebreanu către fiica sa (1938)

Iași, 21 Martie 1940

După ce a apărut „Amintiri", acum câteva zile, voiam să mă apuc serios de „Păcală și Tândală" care aș dori să fie într-un fel opera mea cea mai reprezentativă, matură, dacă s-ar putea o epopee a vieții românești într-un roman, cum a d-ex. Don Quijotte sau Suflete moarte. Frumos, dela întâlnire până la realizare drumul a mai lung ca dela Ierusalim până la Roma, dar lucrul mă pasionează.

Ar putea fi din toate punctele de vedere o carte nouă și dreaptă. Dacă va reuși întâlnirea. Păcală ar fi compromisul, Tândală adversul; omul realizării, celălalt adversul. Păcală minte, Tândală spune totdeauna adevărul și este prost. În conflictul dreptății ar nu există, fiindcă dreptatea e subiectivă. Conflictul între drepturi. Toți fac dreptate, după părerea lor, lui Tândală, iar el nu știe niciodată nedreptățit. Etc.

Păcală se naște Toma, iar Tândală Tănase. Păcală e pehlivan, lovește, dărâmă, acomodant; Tândală moțiu, gureș, harnic, muncitor, fără rușine. (Cât)

31 – Însemnare din martie 1940

Marți, 8 Octombrie

Mă ingrozesc uneori cu cât de sterpă de viață în ultimul timp pare tot mai ... Mă ... indiferența și o obscură frică motivez aparențe. În realitate simt doar ... o dezgust de toate cele ce se petrec, o imposibilitate de acomodare și de ... a vechiului transformări. Poate nici o generație n-a trecut prin mai multe și mai radicale evenimente exterioare și interioare. De azi pe mâine se răstoarnă toate: valori, ... instituții ... Ajungi să nu mai poți crede în nimic. Ce-a fost mare ieri,

Luni, 14 Octombrie.

Nu pot scrie nimic. Nici măcar o însemnare. Mă simt parcă inutil dintr-o lume smulsă din fundamentele ei. Am trăit prea mult — asta mi-e impresia descurajantă. Nu mai pot face abstracție transformării esențiale a vieții a tuturor generației mele. Ajungi să nu mai știi pe ce lume ești. Sînt momente când confunzi ceea ce ai visat sau ai închipuit în trecut cu ceea ce trăiești acum. E o viață aproape neverosimilă, pe care dacă vrei s-o înțelegi și s-o admiți, nu vrei să te mulțumești a-o trăi animalic, lăsîndu-o să treacă peste tine fără să-i pui întrebări decît absolut elementare.

33 – Fanny şi Liviu Rebreanu în 1940
(scriitorul în uniformă de academician)

34 – Ultima fotografie a scriitorului (Valea-Mare – august 1944)

Redactor responsabil : Aurelia Batali
Tehnoredactor : Ionel Gheorghiu

Dat la cules 19.06.1963. Bun de tipar 13.08.1963. Apărut 1963. Tiraj 12.180 ex. Broşate 11.080 ex. 1/1 legate 1100 ex. Hîrtie tipar înalt tip B. de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 10,62. Coli tipar 15,50. Planşe tipo 12. A. nr. 5816/1963. C.Z. pentru bibliotecile mari 8R. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—95.

Tiparul executat sub comanda nr. 30 516 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.